

Др Чедомир Антић
Мирјана Бонџић

ИСТОРИЈА 7

Уџбеник за седми разред основне школе

ЛОГОС

Историја 7

Уџбеник из историје за седми разред основне школе

Др Чедомир Антић, Мирјана Бонџић

Предметни уредник

Др Ратомир Миликић

Стручни сарадник

Мања Милиновић

Извршни уредник

Снежана Бисенић

Рецензенти

Проф. др Драгољуб Живојиновић, академик, дописни члан САНУ, Београд

Др Ђорђе С. Костић, Балканолошки институт САНУ, Београд

Ивана Петровић, професор у ОШ „Бранко Радичевић“, Марадик

Лектура и коректура

Ружица Фармаковски

Технички уредник

Синиша Стојановић

Графичко обликовање

Милица Дечански

Дизајн

Студио Логос

Картографске схеме

Иван Потић

Фотографије

Getty Images, Shutterstock Images, Народна скупштина, Архива Логоса, Приватне колекције

Корице

Стеван Чалић, *Великани Подриња*, Народни музеј у Шапцу

Издавач

Нови Логос

Цара Душана 48, Београд

Тел.: 011/2636 520; факс: 011/2620 365

е-mail: office@logos-edu.rs

www.logos-edu.rs

За издавача

Нада Осмајић

Штампа

Публикум, Београд

1. издање 2012. године

Министарство просвете Републике Србије
одобрило је овај уџбеник за употребу у школама
од школске 2012/2013. године решењем број:
650-02-00527/2011-06 од 27. 2. 2012. год.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
ISBN 978-86-6109-084-4
COBISS. SR-ID 188931084

Захваљујемо се Народном музеју у Шапцу и др Ђорђу С. Костићу на уступљеним фотографијама.

Др Чедомир Антић
Мирјана Бонџић

ИСТОРИЈА 7

Уџбеник за седми разред основне школе

ЛОГОС

САДРЖАЈ

I УСПОН ЕВРОПЕ.....	8
1. Нови век.....	10
2. Велика географска открића	16
3. Хуманизам и ренесанса.....	22
4. Реформација и реакције	27
5. Апсолутне монархије.....	31
 II СРПСКИ НАРОД ОД XVI ДО XVIII ВЕКА.....	40
6. Османска освајања, држава и друштво од XVI до XVIII века	42
7. Српски народ у Османском царству	50
8. Пећка патријаршија.....	56
9. Срби у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османског царства.....	60
10. Сеобе Срба.....	63
11. Срби под хабзбуршком и млетачком влашћу	67
12. Почеци грађанске класе код Срба	72
 III СВЕТ У XVIII И XIX ВЕКУ.....	78
13. Свет машина	80
14. Грађанске револуције.....	84
15. Просвећеност и Француска револуција	89
16. Наполеоново доба	95
17. Обнова монархија и револуције: Европа Свете алијансе	101
18. Настанак Италије и Немачке	106
19. Сједињене Америчке Државе у XIX веку.....	111
20. Источно питање, велике силе и балкански народи.....	115

IV СРБИЈА И БАЛКАН У XIX ВЕКУ 124

Српска револуција 1804–1835	126
21. Устанак (1804–1813)	129
22. Аутономија	137
23. Од слободе до устава	142
24. Уставобранитељи	147
25. Обнова Обреновића	152
26. Србија на путу ка независности 1868–1878	157
27. Живот у Србији XIX века	163

V СРПСКЕ ЗЕМЉЕ, НАРОД И СУСЕДИ 172

Српске земље	174
28. Црна Гора до Берлинског конгреса 1878. године	176
29. Срби под хабзбуршком влашћу	183
30. Српски народ у Османском царству	188
Суседи	192

РЕЧНИК ПОЈМОВА..... 199

Кратак водич кроз уџбеник

Драги ученици,

Пред вама је уџбеник Историје за седми разред.

Желимо да кроз овај уџбеник, на лак и допадљив начин научите нешто ново о периоду од открића Америке до краја XIX века. У националној историји, као и у европској и светској, дошло је до великих промена. У овом периоду настајале су нације и модерне државе, а српски народ је кроз Српску револуцију створио основе модерне државе у којој данас живимо. Познато је да је историја учитељица живота, али ми желимо да оно што будете научили можете да примените и у времену у коме живите. Срећно!

Аутори

Назив поглавља у уџбенику (има их пет) која су подељена на лекције.

Уводни текст вам помаже да разумете историјске процесе о којима ћете учити у том поглављу.

Фотографије које су обележиле епоху.

Провери и обнови на крају сваког поглавља – проверите колико сте и шта научили кроз разне задатке и питања.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

- а) Засвојите тачан одговор. Срби су у Београдском пашалуку крајем XVIII века добили:
1) аутономију,
2) кнежевску самоуправу,
3) независност.
б) Напиши име београдског везира којег су Срби називали „српска мајка“.
- Допуни реченице:
Први српски устанак почео је на празник _____ године. Догађај који је убрзао подизање народа на устанак познат је као _____.
На сабору у _____ српске старешине су за вођу изабрале _____.
- На лавици времена унеси најважније битке и догађаје из Првог српског устанка.

- Битка на Мишару
- Битка код Варварина
- устанци ослобађају Београд
- слом Устаника
- Битка на Иванковцу
- Инов мир
- Букурештански мир
- Битка на Дегирграду
- Битка на Четиру

169

СРБИЈА И БАЛКАН У XIX ВЕКУ

- Попуни табеле одлукама Санстефанског мира и Берлинског конгреса за нове територије.

САНСТЕФАНСКИ МИР	
Србија	
Црна Гора	
Босна и Херцеговина	
Вуларска	

БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС	
Србија	
Црна Гора	
Босна и Херцеговина	
Вуларска	
Румунија	

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Зашто се период српске историје 1804-1813. назива српском револуцијом?
- Зашто је и у ком периоду за Османско царство коришћен израз „Босански на Београд“?

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...

- Кадимир Јовановић, *Први српски устанак*, Београд, 2009.
- Ана Стокић, *Београд у доба Петра Милана*, Милана, Београд, 2010.
- ДВД издање *Доклада Карађорђевића*, Delta Video, Београд, 2007.
- ДВД издање *Карађорђево царство*, ПТ/РТС, Београд, 1984.
- Интернет стране:
www.gasko.rs
Мреж. града Београда: www.bf.gov.rs
Војне музеј: www.muzej.mod.gov.rs
www.istoriari.com
www.istoriabadilistika.com

171

Линија времена

је ту да вам помогне да се снађете у времену.

Размишљај као историчар доноси посебна питања за оне којима је историја изазов.

За оне који желе да сазнају више – прочитајте и погледајте још нешто ако вас је та област заинтересовала.

И УСПОН ЕВРОПЕ

1. Нови век
2. Велика географска открића
3. Хуманизам и ренесанса
4. Реформација и реакције
5. Апсолутне монархије

Мартин Лутер спаљује Папску булу

Колумбо открива Нови свет

1450. година
Гутенберг конструисао
штампарску машину

1453. година
Пад Цариграда

1492. година
Колумбово откриће
Америке

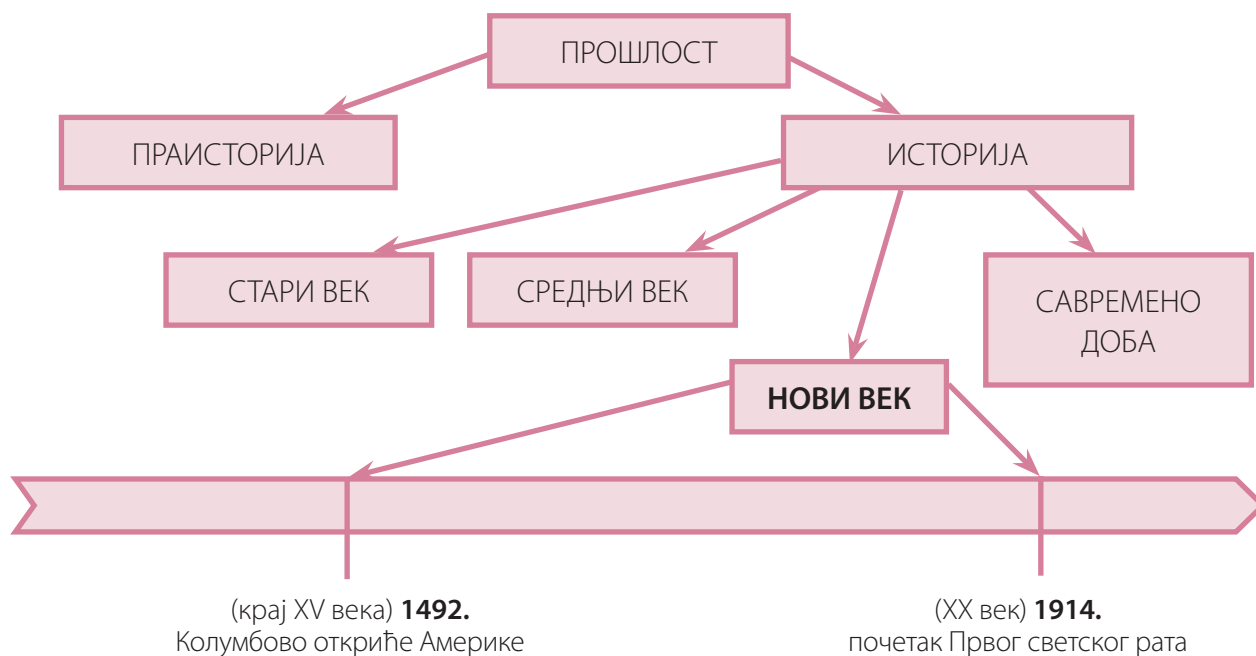
1498. година
Васко да Гама открио
поморски пут до Индије

Нови век или модерно доба је раздобље историје које се наставља на средњи век. Крај средњег и почетак новог века у Западној Европи обележили су значајни догађаји. Они су утицали на промене у начину живота и на промене у схватањима људи. Географска, научна и техничка открића изменила су дотадашња знања о планети. Развој производње, јачање градова и грађанства, промене у култури и уметности,

те откриће штампарске пресе, променили су друштво. Убрзо затим, чули су се гласови да се и католичка црква реформише. Ове промене и догађаји одиграли су се у Западној Европи, али са развојем саобраћаја и трговином, као и колонизацијом (насељавањем) ново-откривених континената, пренеће се изван граница Европе.

Дакле, нови век је прва општа, светска епоха.

ПОДСЕТИТЕ СЕ

1517. година
Почетак реформације

1519–1522. година
Магеланово путовање
око света

1572. година
Вартоломејска ноћ

1618–1648. година
Тридесетогодишњи рат

1. Нови век

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Када почиње нови век?

Нови век није почео у свим крајевима планете у исто време. Сматра се да је средњи век на афричком континенту трајао знатно дуже. Неки историчари сматрају чак до средине XVIII века (1750. године). У Енглеској се дуго време на у школама учило како је модерно доба започело норманским освајањем Енглеске крајем XI века.

Историјско раздобље **нови век** (модерно доба) трајало је од краја XV до почетка XX века. Почетак новог века обележила су значајна научна, техничка и географска открића. Она су утицала на свакодневни живот људи, њихова размишљања и схватања света. Година почетка новог века не може се прецизно утврдити. Историчари обично наводе 1492. годину, када је Колумбо стигао до Новог света (Амерички континент). Осим Колумбовог открића Америке 1492. године, ту су још два важна догађаја: османско освајање Цариграда 1453. године и почетак реформације 1517. године (о реформацији прочитајте више на страни 27). Година којом се обележава крај новог века је 1914, када је почео Први светски рат.

Свет пре великих открића – трговачки путеви

У XV веку у Европи је наступило ново доба. Напредак пољопривреде и заната довео је до повећања броја становника. Пораст становника се посебно бележи у **градовима**. Нови начин производње омогућио је да она буде бржа и јефтинија, што је подстакло ширење трговине. Развоју трговине допринела су и географска открића и нови поморски путеви. Градови, где се становништво претежно бавило трговином, занатством и банкарством, убрзано су се развијали, а грађански слој је јачао. То је утицало на процват културе и уметности.

Крајем средњег века, Европљанима су били потпуно непознати континенти Северна и Јужна Америка и Аустралија. Морепловци новог века су својим путовањима истраживали сопствену планету. Открили су нове поморске путеве, континенте и доказали да је Земља округла. Нова научна сазнања допринела су упознавању Сунчевог система. Одбачено је веровање да је Земља центар космоса, веровање иза којег је стајала црква.

Техничка достигнућа

Једно од најзначајнијих **техничких достигнућа** новог века јесте проналазак штампарске машине. Конструкцију прве штампарске машине осмислио је Јохан Гутенберг половином XV века у граду Мајнцу, у Немачкој. Дотадашње ручно преписивање и умножавање књига заменило је штампање. Штампарска преса је омогућила да израда књига буде јефтинија, да се број књига повећа и да књиге буду приступачније већем броју људи.

Проналазак ватреног оружја и његова масовна употреба променили су дотадашњи начин ратовања. Средњовековног витеза заменио је пешак наоружан ватреним оружјем, а ратови новог века односили су више људских живота.

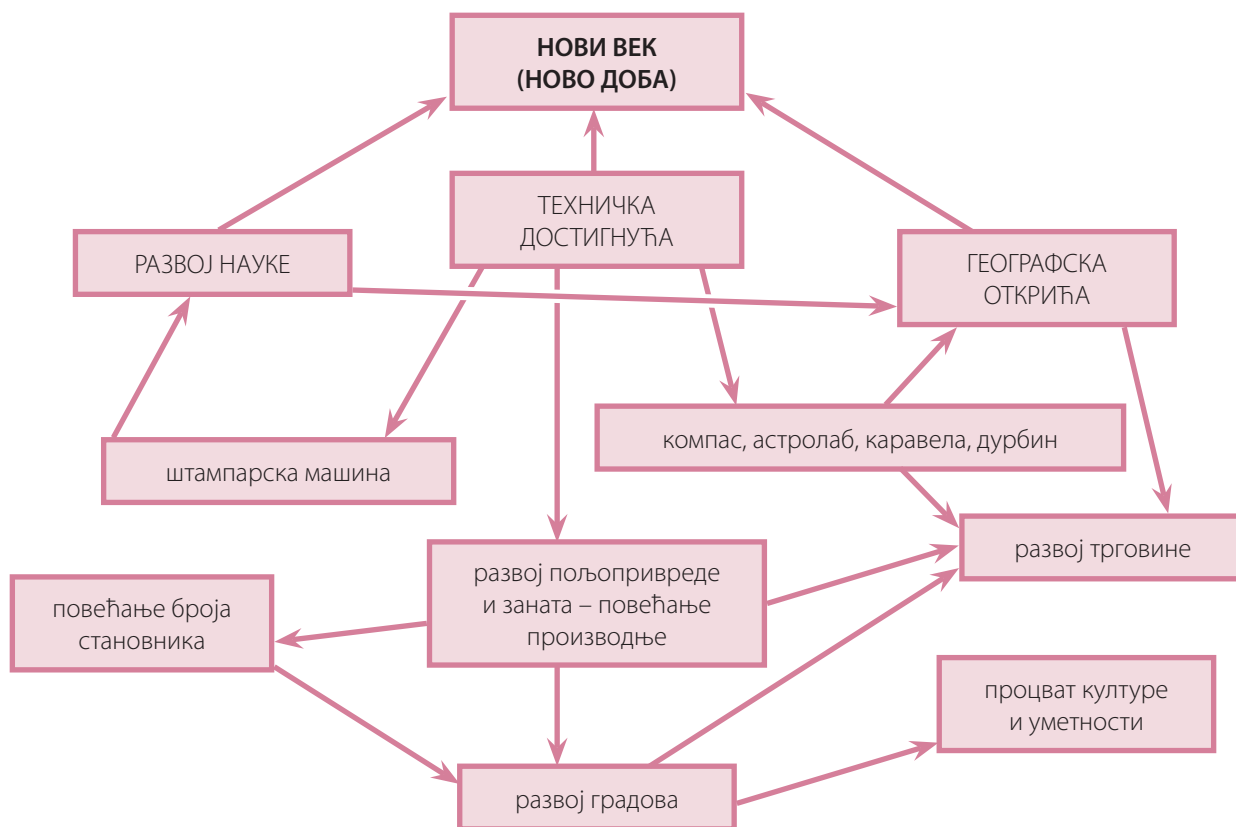
На Балканском полуострву нови век обележила су освајања, ратови и власт Османског царства. Пошто су 1453. године Турци Османлије освојили Византију, наставили су са освајањима балканског простора. Српска средњовековна држава престала је да постоји 1459. године. Нови век код српског народа и других балканских народа обележен је ратовима, сеобама, страном влашћу и борбом за независност.

Нови век је започео у Западној Европи. Несумњиво је да његова хронологија није иста када је реч о другим крајевима света. Ипак, за разлику од ранијих историјских раздобља (средњи век и стари век) нови век је прва општа, светска епоха.

Јохан Гутенберг,
око 1398–1468, немачки
златар и штампар. Године
1439. изумео је штампарску
пресу. Иако су штампари
много раније открили
Кинези, Гутенбергово
откриће омогућило је
масовно штампање књига.
Прва књига коју је Гутенберг
одштампао била је
Библија (1455. године).
Прва књига на српском
језику одштампана је у
штампарији на Ободу у
Црној Гори 1493. године.

ИНКУНАБУЛА (incunabulum – колевка,
почетак свега) – назив за најстарије
штампане књиге објављене у
раздобљу од открића штампарске
машине до 1501. године.

ЗАНИМЉИВОСТ

Ко је први употребио израз „средњи век“?

У време ренесансе (препорода) раздобље средњег века називано је и „мрачним добом“. Први који је употребио израз „средњи век“ био је Филипо Вилани, хроничар из Фиренце.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЈУ НОВОГ ВЕКА

МАТЕРИЈАЛНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ	ПИСАНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ	УСМЕНО ПРЕДАЊЕ
Манастири, цркве, палате, новац, одевни и украсни предмети, оружје, оруђе, накит, употребни предмети, слике и др.	Устави, декларације, закони, писма, новине, уговори, судски и црквени списи и др.	Приче, песме, легенде, загонетке и др.
Музеји значајни за историју српског народа у новом веку: - Историјски музеј Србије, - Етнографски музеј у Београду.	Архиви значајни за историју српског народа у новом веку: - Архив Србије, - Архив Војводине, - државни архиви у Ватикану, Бечу, Истанбулу, Венецији.	

Градови у новом веку

Почетком новог века дошло је до процвата градова у Западној Европи и на Средоземљу. Средњи век је обележило дуготрајно опадање значаја градова. Ипак, на обалама Апенинског полуострва очувана су градска насеља, међу којима су најзначајнија Венеција, Фиренца и Ђенова. На другом крају континента, у Северној Европи, развијали су се градови чији је значај растао са освитом новог века: Амстердам и Антверпен.

Опоравак европског становништва после кризе изазване Црном смрћу, великом епидемијом куге, која је харала Европом средином XIV века, довео је до пренасељености села и преласка становништва у градове. И велика открића у техници (штампарија, ткачнице), напредак у поморском саобраћају и нови начин производње значајно су допринели настанку нових градова и њиховом развоју.

У раздобљу од XV до XVII века посебно су напредовали италијански градови. **Венеција**, престоница Млетачке републике, све до краја XV века, контролисала је већи део трговине између Западне Европе и Блиског и Далеког истока. Изградила је велику поморску империју дуж јадранских и средоземних обала тргујући робом са Истока (свила, зачини...). Млетачка република, или Република Светог Марка, била је аристократска република. У време свог највећег успона, Венеција је била један од највећих европских градова. Изграђена је на острвима у природној лагуни. Међу знаменитостима Венеције биле су и велелепне грађевине попут Цркве Светог Марка и Дуждеве палате. Бројне грађевине, улице и тргови су подизани на дрвеним стубовима, због мочварног земљишта.

Пример **Фиренце** био је нешто другачији. Највећи успон доживела је под влашћу богате породице Медичи. Медичијеви су били банкар и велики покровитељи уметности и културе. У Фиренци су живели и стварали многи учени људи и уметници. Припадници породице Медичи су заслужни за оснивање богате библиотеке, која је имала више од 10 000 средњовековних рукописа и текстова античких писаца.

Стогодишњи рат између Француске и Енглеске завршио се средином XV века. Тада се коначно и учврстила француска држава. Током наредних столећа Француска је постала моћна, централизована краљевина, чије је становништво било најбројније у Европи. У то време растао је значај француске престонице **Париза**.

Лондон, престоница Енглеске, почетком новог века важио је за једну од најзначајнијих трговачких лука. Ту су трговачке компаније имале своје базе, где су довозиле, пре свега, робу са Истока. После географских открића, Лондон прераста и у центар одакле се кретало у даља истраживања, а касније и насељавања нових континената.

Венеција – улаз у Дуждеву палату

ЕПИДЕМИЈА – велико ширење заразне болести.

Париз, крајем XV века

Производња стакла у мануфактури

После великих географских открића центри трговине се премештају из Средоземља на обале Атлантског океана. Све већи трговачки значај добиле су луке у Португалији и Шпанији. Велики привредни успон у Северној Европи доживели су градови **Амстердам** и **Антверпен**. Развој тих градова довео је крајем XVI века до стварања прве модерне републике на свету – Низоземске (део данашње Холандије).

Од посебне важности за успон градова, осим развијене трговине, јесте и напредак заната. У то време настају прве **мануфактуре** – првобитне фабрике. Реч мануфактура потиче од латинских речи: *manus* – *рука* и *facere* – *ради*ти. У мануфактурним радионицама производи се израђују ручно. Оно што је представљало новину јесте подела рада. При изради једног производа не ради један човек, већ више занатлија. Сваки занатлија је био задужен за једну фазу у производњи. Оваквим начином рада омогућена је масовна производња. Масовна производња смањује цене производа, повећана је продаја, а самим тим и зарада је била боља. Ширење мануфактура довело је до промена у градском животу.

Градови и удаљености у Европи и на Медитерану

НАУЧИЛИ СМО

- Од XV века у Европи наступа ново доба познато као нови век. Нови век је историјски период који је трајао од краја XV (Колумбово откриће Америке 1492.) до почетка XX века (почетак Првог светског рата 1914.).
- Нови век је са собом донео низ промена у области науке, технике (ватрено оружје, штампарија, компас, астролаб, дурбин), привреде (мануфактурна, а касније и масовна производња) и културе.
- Почетком новог доба долази до процвата градова у Западној Европи и на Средоземљу (Фиренца, Венеција, Ђенова, Париз, Лондон, Антверпен, Амстердам). Развоју градова допринела су и техничка открића, као и нови начин производње (мануфактура) и развој трговине и саобраћаја.
- Мануфактура је ручна производња заснована на подели рада (сваки занатлија задужен је за једну фазу производног процеса).

ПИТАЊА

1. Наведи године и догађаје којима историчари обично обележавају почетак и крај новог века.
2. Ко је и где конструисао прву штампарску машину?
3. У којим деловима Европе настаје велики број градова?
4. Наведи узроке који су довели до бржег развоја градова.
5. Објасни шта је мануфактура.

ЗАДАТАК

Разговарајте на часу по чему се нови век разликује од средњег века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

нови век, градови,
техничка достигнућа,
мануфактура

2. Велика географска открића

Астролаб

Компас из XVII века

ЕКСПЕДИЦИЈА – организовани истраживачки поход.

Шпанска каравела
Санта Марија

Током средњег века Европа и Средоземље били су политички подељени, путеви су пропадали, а саобраћај назадовао. Становници Европе су, поред већег дела континента на коме су живели, познавали обале Средоземља и пространства Азије, укључујући Кину и Индију.

Географска открића (од открића Америке 1492. до открића Аустралије у XVII веку) омогућила су промене у политици, привреди, науци и техници. Међу њима су најважнији стварање великих и уједињених монархија (Француске, Енглеске и Шпаније) и успон европске привреде. Проналазак нових **навигационих инструмената (астролаб, дурбин и компас)** и изградња бржих и сигурнијих бродова (**каравела**) омогућили су лакше сналажење и сигурније путовање на отвореним морима. Раст богатства у Европи довео је до потражње за луксузним производима са Истока, пре свега зачинима. Када су монголска и османска освајања прекинула везе Европе са Далеким истоком, јавила се потреба за проналаском новог трговачког пута.

Успех у борби против Арабљана довео је хришћанске државе на Пиринејском полуострву у положај повољан за предузимање далеких географских истраживања. Тако је португалски принц Енрике Море-пловац још у XIII веку организовао експедиције које су истраживале западне обале Африке.

ЗАНИМЉИВОСТ

О зачинима

Још су у старом веку људи трговали зачинима. Египћани су користили зачине не само да би побољшали укус хране, већ и у козметичке сврхе. Током средњег века зачине као што су цимет, ђумбир, бибер доносили су трговци из Азије (Индија и Далеки исток) у Европу караванима. Караванска трговина је подразумевала превоз робе на камилама, што је доприносило да цена зачина у Европи буде висока. Пут који је караван требало да пређе био је прилично дуг, а и напади пљачкаша су били веома чести.

Људи средњег века користили су зачине у исхрани да би једноличну храну учинили укуснијом. Такође, зачини су коришћени и при изради мириса и лекова. Али, цена је утицала да зачини не буду приступачни свима. Водећа држава која је посредовала у трговини робом са Истока, самим тим и зачинима, била је Млетачка република (Венеција).

Португалска истраживања крунисана су осамдесетих година XV века успехом експедиције под заповедништвом **Бартоломеа Дијаза**. Посада овог португалског морепловца допловила је до Рта добре наде на крајњем југу афричког континента. Била је то важна станица на **поморском путу за Индију**, земљу зачина. Деценију касније, 1498. године ка Индији је заплочио **Васко да Гама**, чија је експедиција, опловивши Африку, стигла до Индије. Да Гама се после мукотрпног путовања вратио у Португалију са великим количинама зачина. Тако је откривен поморски пут за Индију, који ће током првих деценија XVI века омогућити освајање великих градова на индијској обали и стварање португалске поморске империје. Да Гама је постао најбогатији човек Португалије после краља.

Фердинанд од Леона и Арагона и Изабела Кастиљска, познати и као „католички краљеви“, ујединили су своја шпанска краљевства венчавањем крајем XV века. Овај владарски пар је финансирао експедицију Ђеновљанина **Кристифора Колумба**, која је испловила 1492. године.

Колумбо је веровао да би до Индије и Кине лакше могао да стигне пловећи на запад. Пловидба по непознатим водама Атлантског океана трајала је више него што је очекивао, дуже од три месеца. Острво на које се искрцао 12. октобра 1492. године, Сан Салвадор, није се налазило покрај Јапана, већ на домаку новог континента – **Новог света** – **Америке**. Колумбо се у више наврата враћао до Новог света, али је до краја свог живота веровао да копно на које се искрцао припада азијском континенту. Да је реч о новом континенту утврдиће морепловац и истраживач Америго Веспучи. Континент је по њему назван Америка.

Васко да Гама – први је са флотом успео да оплови Африку и стигне до Индије (његово путовање трајало је од јула 1497. до маја 1498. године). Стигавши до богатих приморских градова Калкуте и Гое успео је да створи португалско упориште у Индији и донесе богат товар зачина у Португалију. Касније је постао први управник португалске Индије.

Кристифор Колумбо

(рођен око 1451, умро 1506), Ђеновљанин у служби краља и краљице Шпаније. Командујући флотом од три брода (Пинта, Ниња и Санта Марија) препловио је Атлантски океан (август–октобар 1492. године) и допловио до острва Сан Салвадор (Свети спас) у Бахамском архипелагу (група Бахамских острва). Током наредних година још три пута је допловио до Америчког континента. Иако није мислио да је пронашао нови континент, већ је био уверен да је само пронашао нови пут до Азије, Колумбо је започео процес укључивања новог континента у познати свет.

Како је Колумбо замишљао свет:

Кристифор Колумбо мислио је да свет има облик плода крушке, на северу је био издужен и ту на „врху“ налазио се рај.

Фернандо Магелан, португалски морепловац у служби шпанског краља. У намери да оплови око америчког континента и за Шпанију освоји посебан пут до Индије, Магелан је, августа 1519. године, испловио из Шпаније на челу флоте од пет бродова. Опловивши амерички континент са југа Магелан је успео да доплови до Филипинских острва, где је погинуо у сукобу са урођеницима. Део његове посаде наставио је пут преко Индијског океана ка Шпанији, где су допловили септембра 1522. године. Од 237 чланова посаде, због болести, несрећа и борби које су их пратиле током пута, преживело је свега њих 18.

ЗАНИМЉИВОСТ

Астеци и Инке

Астеци су користили какао као новац.

Инке су уместо писма користиле систем конопаца са чворовима који се звао *кију* (quipus, чворови који јоворе).

До значајног открића дошао је и **Фернандо Магелан**, португалски морепловац у шпанској служби. Експедиција под његовим заповедништвом **опловила је свет**, чиме је доказано да је Земља округла. Магелан је 1519. године испловио на путовање које ће потрајати пуне три године. Експедиција је кренула на запад, препловила Атлантски океан и опловила Јужну Америку пролазимо кроз узани мореуз, који је понео капетаново име (Магеланов пролаз). Затим је препловила Тихи океан, стигавши до тада познатих вода наомак Азије.

Шпанце и Португалце је на освајање нових земаља подстакла потражња за скупим зачиницама, али и похлепа за драгоценим металима – златом и сребром. У потрагу за златом и земљом за насељавање пошле су хиљаде сиромашних безземљаца, које је историја запамтила као **конкистадоре** (освајаче). Освајачи су се у Средњој и Јужној Америци сусрели са изолованим али напредним цивилизацијама **Астека** и **Инка**. Ови народи су током неколико векова створили државе са стотинама хиљада становника, многољудним градовима, мрежом путева и високим храмовима од камена.

Иако су познавали технологију обраде злата, још увек су користили камене алатке. Нису знали за точак, нити су се користили писмом. Шпанска експедиција је под вођством **Хернана Кортеса** освојила царство Астека на територији данашњег Мексика. Иако је први сусрет био мирољубив, Астеци су ускоро подвргнути суровој власти, против које су се неуспешно побунили. На територији данашњег Перуа (Јужна Америка) шпански конкистадори затекли су уређену царевину Инка. Под вођством **Франциска Пизара** моћ Инка је срушена после прве битке. Покушај заробљеног цара Инка да откупи своју слободу донео је освајачима огромно богатство, али је цар ипак убијен.

Хернан Кортес заробљава астечког владара

Подела Новог света

Шпанци и Португалци су крајем XV и почетком XVI века, посебним уговорима уз посредовање папе поделили Нови свет тако да је Шпанији препуштена читава Северна, Средња и Јужна Америка, осим Бразила. Португалија је поред Бразила добила право освајања нових земаља у Африци и Азији. Јужна и Централна Америка су систематски **колонизоване**, тако да данас потомци урођеника – Индијанаца чине мање од једне трећине њиховог становништва. Северна Америка је ускоро постала мета енглеских и француских експедиција, а потом и колониста.

Португалце су у Индији током XVII и XVIII века заменили Французи и Енглези. Русија се за време владавине Ивана Грозног проширила на широке просторе централне и северне Азије – Сибир. Коначно, почетком XVII века откривена је и Аустралија.

Географска открића имала су вишеструке последице. Једна од њих је размена биљних и животињских врста. Европљани прихватају, узгајају и уводе у исхрану до тада непознате биљне и животињске врсте, као што су кромпир, кукуруз, какао, паприка, ђурка. Трговина се развија, а трговачки центри из Средоземља премештају се на обале Атлантског океана. Европљани насељавају (колонизују) новооткривене области, користе природна богатства (руде, злато, сребро...) потискујући, некад и уништавајући домаће становништво. Недостатак домаћег становништва потребног за рад колонизатори надокнађују довођењем становника афричког континента, које као робље продају власницима плантажа памука и дувана.

УРОЂЕНИЦИ – староседеоци новооткривених континената.

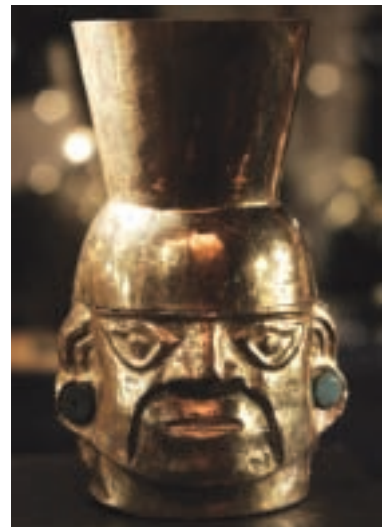
САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Ранија путовања у Америку

Пре Колумба до Америчког континента стигли су Викинзи, који су око 1000. године, под заповедништвом Лајфа Ериксона Срећног, допловили до обала данашње Канаде. Претпоставља се да су до обала Америке раније стигли Кинези, али и древни Феничани.

Дијего Ривера, астечки град Теночтитлан (данас Мексико Сити), детаљ са мурала

Златни пехар из Јужне Америке

Споменик Гонзалу Гереру у Мексику

ЗАНИМЉИВОСТ

Први европски поглавица

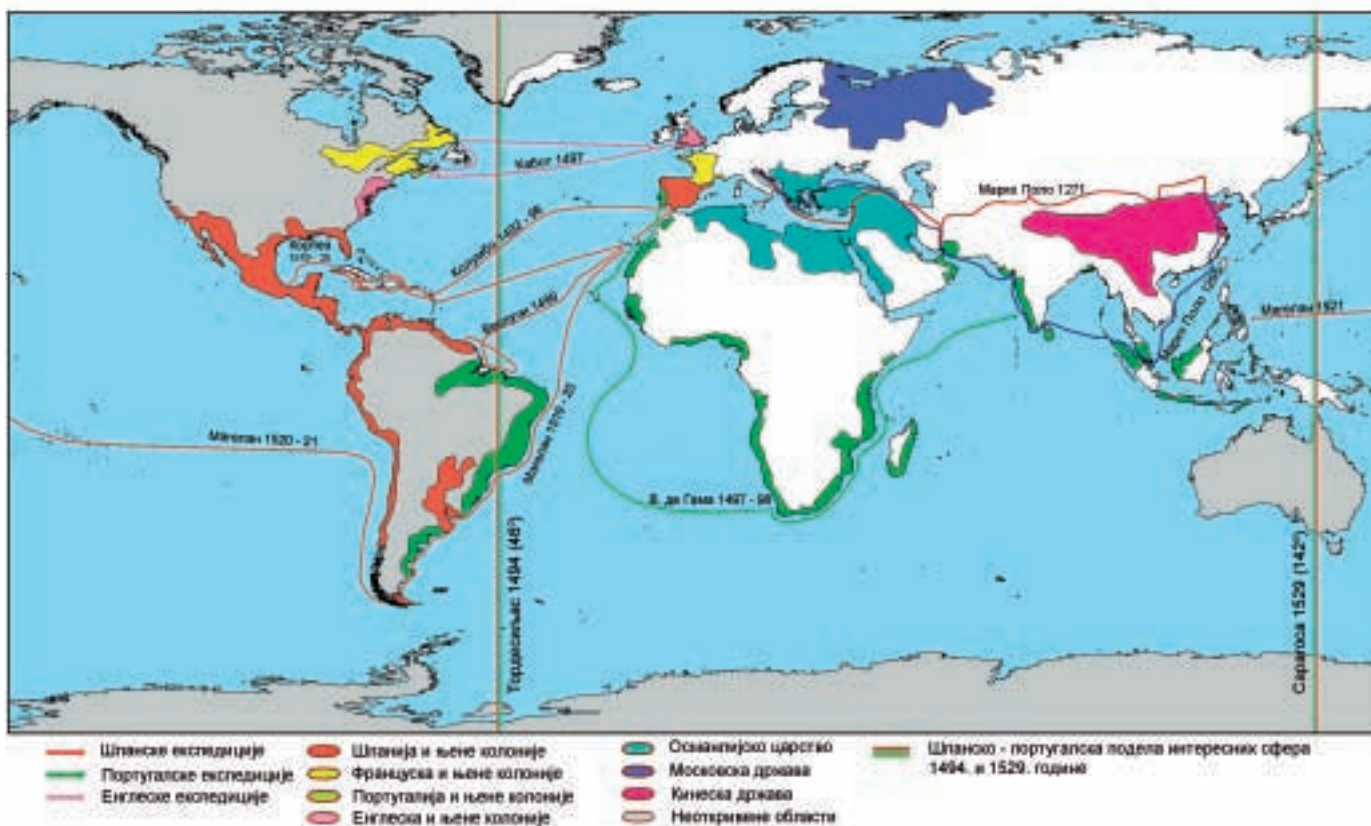
Гонзало Гереро је био шпански поморац чији се брод 1511. године насукао на обалама Мексика. Домороци су заробили и убили све бродоломнике осим Герера и још једног његовог друга. Гереро се оженио, прихватио обичаје Индијанаца и постао један од поглавица. По доласку Кортесове експедиције Гереро је одбио да се врати у шпанске редове. Погинуо је у борби са шпанским освајачима. Герерови потомци су прва деца која су имала шпанско-америчке родитеље.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О значају кромпира и кукуруза

На америчком континенту Европљани су затекли и многобројне нове врсте житарица, воћа и поврћа. Свакако највећи значај за становништво Европе имали су кромпир и кукуруз. Гајење ових култура помогло је Европљанима да се исхране и подстакло значајно повећање становништва. У данашњој Аустрији постоји град у коме је подигнут споменик кромпиру!

Качамак (палента или пура) јесте јело справљено од кукурузног брашна. Било је вековима основно јело већине становника Балкана. Кромпир је у данашњу Србију донео књижевник и просветитељ Доситеј Обрадовић у време Првог српског устанка.

Велика географска открића

НАУЧИЛИ СМО

- Османска освајања у источном Средоземљу приморала су европске трговце да крену у потрагу за сигурнијим путевима до Индије.
- Убеђење да је Земља округла и нови технички проналасци омогућили су, пре свега Шпанцима и Португалцима, да први крену у географска истраживања.
- Пловидбом на исток, око Африке, португалски морепловци стижу до свог циља – Индије. Поморски пут до Индије открио је Васко да Гама 1498. године.
- Морепловац из Ђенове Кристифор Колумбо је под заставом Шпаније 1492. године запловио Атлантским океаном и стигао до копна које је касније названо Америка.
- На тлу Америке европски освајачи су затекли велике количине племенитих метала и староседеоце тог континента – Индијанце.
- Поред Шпаније и Португалије, у географска истраживања касније крећу и друге европске земље (Енглеска, Француска).

ПИТАЊА

- Који су технички проналасци омогућили велика географска открића?
- Наведи узроке који су довели до великих географских открића.
- Објасни значај путовања Васка да Гаме, Фернанда Магелана и Кристифора Колумба.
- Како је освајана Америка?
- Наведи које су последице великих географских открића.

ЗАДАТАК

Објасните како се променио свакодневни живот људи у Европи после географских открића.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

географска открића,
поморски пут до
Индије, Америка,
пут око света,
конкистадори,
колонизовање

3. Хуманизам и ренесанса

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О идеалу „новог”

Нови век, а пре свега раздобље ренесансе, донело је нове идеале. Поред античког идеала лепоте, као и зачетка замисли о човеку (појединцу, особи) као основном чиниоцу друштва, људи су почели да цене „ново” и „будуће”. Раније, како у средњем веку тако и за време претходних епоха, људи су узоре и надахнуће тражили пре свега у прошлости (традицијама, делима, врлинама предака).

Данте Алигијери

У средњем веку читава европска култура била је у служби Бога и хришћанске цркве. Све гране уметности имале су искључиво религијско обележје. Разликовале су се три културне области (западноевропска, византијска и арабљанска), које су се поклапале са верским поделама (католицизам, православље и ислам).

Хуманизам и ренесанса означавају раздобља окретања **човеку** и раздобља културног препорода, а обухватају период од друге половине XIV до краја XVI века. Зачети су у Италији, која је тада била подељена на више мањих држава. Најзначајнији градови – центри хуманизма и ренесансе јесу Фиренца, Милано, Ђенова и Рим. Ови **италијански градови и државе** су крајем средњег века доживели велики привредни развој. Њихови грађани, постајући све богатији, почели су да се окрећу новим идејама у култури, књижевности и уметности. После векова владавине средњовековних идеала анонимности, жртвовања и окренутости вери, друштво италијанских државица и појединих западноевропских градова почиње да се занима за античко наслеђе, научна сазнања, другачију архитектуру, достигнућа других цивилизација. Са **античком културом** становници Италије су се упознавали на основу наслеђа сачуваног у арапском свету и у Византији, из које у време кризе и пропасти бежи велики број учених људи.

Интересовања друштва италијанских држава превазилазе средњовековне оквире. Уместо окренутости вери, спасењу душе и одолевању искушењима грађанство се окреће овоземаљском животу. Људи који у центар свог размишљања и истраживања стављају човека називају се хуманисти, а покрет је познат као хуманизам. Уметници стварају под утицајем дела античких аутора. Оживљавање и обнављање античке културе познато је као ренесанса (препород, обнова).

Хуманизам и ренесанса, међутим, нису донели велике промене само у уметности, култури или свакодневном животу. Реч је о великом препорету који се одразио на политички живот италијанских и западноевропских држава, о великим научним открићима, културном успону и незабележеном процвату уметности.

Препород су најавили књижевници. **Данте Алигијери** (око 1265–1321) написао је *Божанственом комедију*. То је велико дело сачињено на народном језику, чије идеје истински започињу раздобље хуманизма.

Франческо Петрарка (1304–1374), песник новог израза – сонета. Он је писао лирску поезију на народном језику. Немерљив је његов утицај на будући развој светске књижевности. Његово најпознатије дело је *Канцонијер*.

Сасвим нове, провокативне теме из свакодневног живота донео је књижевник **Ђовани Бокачо** (1313–1375), који је своје приче сакупио у познато дело под насловом *Декамерон*.

Више од једног столећа после Бокача, француски књижевник **Франсоа Рабле** написао је сатирично дело *Гарјанџуа и Панџаџуел*. У свом делу овековечио је културу народа који живи у предграђима.

Првим модерним романом многи историчари књижевности сматрају дело *Дон Кихот*, чији је аутор шпански писац **Мигуел де Сервантес**. У овом роману је дата сатирична критика не само средњовековног витешког романа, већ и читавог средњовековља.

Виљем Шекспир (1564–1616), један је од најславнијих писаца у историји. Прославио се пишући драме и сонете. Већина његових позоришних драма (написао их је 38) игра се у позориштима и данас. Посебно су славне његове трагедије: *Ромео и Јулија*, *Хамлет*, *Краљ Лир*, *Мајбел*, *Млећачки џрљовац*...

Франческо Петрарка

САТИРА – критика кроз хумор, указивање на недостатке (исмејавањем).

ЗАНИМЉИВОСТ

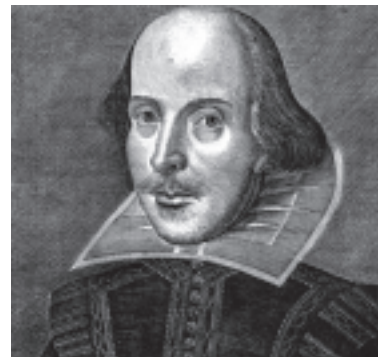
Сервантес и Шекспир су умрли истог дана, 23. априла 1616. године. Тог датума се обележава Светски дан књиге.

Ђовани Бокачо

Мигуел де Сервантес

Виљем Шекспир

Нови век је обележила и **револуција у науци**. Свакако најважнија открића догодила су се у астрономији. После дуготрајне и мучне борбе, прогоњени од стране инквизиције, научници, међу којима су најзначајнији били **Никола Коперник**, **Ђордано Бруно** и **Галилео Галилеј**, успели су да докажу да Земља није средиште свемира (дакле, да свемир није геоцентричан). Уместо тога, доказали су да је Земља само једна од планета у Сунчевом систему (**хелиоцентрични систем**). Због својих уверења Ђордано Бруно је жив спаљен. Галилеј је био приморан да се јавно одрекне свог учења. На самрти је рекао: „Ипак се окреће“. Ове речи се односе на његово веровање да се Земља

РЕВОЛУЦИЈА – преврат, преокрет, нагло и насилно мењање постојећег стања.

ИНКВИЗИЦИЈА – црквени суд за проналажење и кажњавање отпадника од правог учења цркве.

ГЕОЦЕНТРИЧНИ СИСТЕМ – модел света где се у центру свемира налази Земља, а планете и сва остала небеска тела се крећу око ње.

ХЕЛИОЦЕНТРИЧНИ СИСТЕМ – модел света где се у центру свемира налази Сунце, а око њега круже планете и сва остала небеска тела.

ЗАНИМЉИВОСТ

Поновно откриће Архимеда

У Истанбулу (Турска) 2001. године пронађени су делови Архимедове (грчки математичар, физичар и астроном) књиге *Меџода*, која је изгубљена још у антици. Архимедова научна открића изложена у овој књизи откривена су тек много векова касније. Научници сматрају да би, да су остала позната, наука данас била знатно напреднија.

Николо Макијавели

РЕНЕСАНСНИ ЧОВЕК – човек широких интересовања, свестран човек.

Леонардо да Винчи, Мона Лиза

окреће око Сунца, а не обрнуто. Нов научни поглед на свемир није представљао само рушење средњовековних стега, већ је њиме оспорено античко учење чији је творац био Аристотел.

Хуманизам и ренесанса донели су промене и у друштвеним наукама. Издвојићемо три **политичка мислиоца**. Енглески надбискуп и мислилац **Томас Мор** (1477–1535) написао је књигу под насловом *Утопија*. У том свом делу он је представио савршену људску заједницу. Тако је желео да прикаже прилике које су владале у појединим државама, пре свега Енглеској.

Еразмо Ротердамски (1467–1536) био је веома слављен међу мислицима хуманизма. Написао је многобројне књиге и расправе, међу којима је на интелектуални развој човечанства највећи утицај имала *Похвала лудости*. Дело је написано са пуно духа, а у њему су упућене критике савременом свету, свештенству и незнању.

Николо Макијавели (1469–1527) био је фирентински чиновник, дипломата, писац и историчар. Најважније Макијавелијево дело је *Владалац*. У њему је сабрао упутства за успешну владавину, а у теорију политике увео нове принципе према којима је најважнији циљ владара и владавине: „циљ не бира средства“. Макијавели је веровао да су интереси ти који управљају поступцима људи и повезују различите друштвене групе. Према његовим схватањима, оно што утиче на судбину владара је врлина, моћ и срећа. Владарима је саветовао да им је боље да их се поданици плаше него да их воле.

Угледање на античке уметнике донело је велики преокрет у **сликарству** и **вајарству**. На сликама се појавила перспектива, слике су постале ближе стварности, а нестали су стари канони и верска ограничења.

Ђото (1266–1337), први сликар ренесансе. Живео је почетком XIV века. Савременици су тврдили да је управо Ђото раскинуо са старим начином сликања и унео нове мотиве.

Леонардо да Винчи (1452–1519) прави је пример „ренесансног човека“. Радећи под заштитом фирентинске породице Медичи и касније француског краља, Леонардо је насликао неке од најславнијих слика свих времена. Такве су *Мона Лиза (Ћоконда)* и *Тајна вечера*. Такође, Леонардо је био и врстан архитекта и истраживач. Пројектовао је неколико машина за летење као и бројне друге ратне машине, попут тенка и слично.

Албрехт Дирер (1471–1528) био је немачки ренесансни сликар. Боравио је у Италији, па је учење од италијанских мајстора утицало на развој његовог стила. Осим у сликарству, вештину је показао при изради дрвореза и бакрореза. Чувено је његово дело *Четири јахача апокалипсе*.

Микеланђело Буонароти (1475–1564) био је сликар и вајар који је највећа дела створио у служби римског папе. Познато је његово монументално осликавање свода **Сикстинске капеле** у Ватикану. У цркви Св. Петра у ланцима у Риму чува се његова статуа *Мојсија*. Значајно дела Микеланђела је и скулптура *Давида*.

Рафаело Санти (1483–1520) један је од највећих сликара ренесансе. Дуго је сликао под папиним покровитељством. Његово најпознатије дело је *Атинска школа*, на којој је приказао идеализовану представу Платонове филозофске школе из IV века пре нове ере.

Тицијан Веничело (1490–1576) био је чувени венецијански сликар. Радио је и за Карла V и његовог сина Филипа II. Његово познато дело је портрет Карла V.

Кравађо (1571–1610), чувени италијански сликар. У наслеђе је оставио велики број слика сликаних новом техником, где је као подлогу узимао црну боју. Његова позната дела су: *Нарцис*, *Бахус*, *Неверни Тома*.

Албрехт Дирер, Ауџојорџреџ

Рафаело Санти

Рафаело, Аџинска школа

НАУЧИЛИ СМО

- Хуманизам и ренесанса (раздобље од друге половине XIV до краја XVI века) у Европи су довели до великих промена у култури и науци.
- Главни узор ренесансних уметника и хуманиста били су човек и античка култура.
- Колевка овог новог покрета били су италијански градови и државе.
- Претече новог покрета у књижевности били су Петрарка, Данте и Бокачо. Њихов пример следили су и други европски књижевници попут Шекспира, Сервантеса, Раблеа.
- Политички мислиоци, као што су били Николо Макијавели, Еразмо Ротердамски и Томас Мор, својим делима су отворили пут ка новим погледима на свет и друштво у коме се тада живело.
- Ликовна уметност је дала велика имена попут Каравађа, Тицијана, Рафаела, Дирера и ненадмашну двојицу италијанских уметника Леонарда да Винчија и Микеланђела Буонаротија.
- Врхунац достигнућа у природним наукама су знања до којих су дошли Галилео Галилеј, Ђордано Бруно и Никола Коперник.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

хуманизам
и ренесанса,
италијански градови,
античка култура,
револуција у науци

ПИТАЊА

1. Где су уметници и мислиоци хуманизма и ренесансе налазили своје узор?
2. Наведи претече хуманизма у књижевности.
3. Шта су доказали научници Галилео Галилеј, Ђордано Бруно и Никола Коперник?
4. Ко су била три највећа политичка мислиоца хуманизма?
5. Наведи најважније ренесансне сликаре и њихова дела.

ЗАДАТАК

Објасни како богатство и благостање могу да утичу на развој културе.

4. Реформација и реакције

Реформација

Хришћанство је од својих најранијих година доживљавало многобројне унутрашње спорове (расколе). Углавном о различитим питањима верског учења, а та су питања тако осетљива да су и најтананије разлике могле довести до сукоба са огромним последицама као што су ратови и прогони. Римокатоличка црква је још од XII века пролазила кроз раздобље дубоких унутрашњих тешкоћа.

Током средњег века црква је имала утицај на целокупан живот људи. Свештеници су народу тумачили речи Божије исписане у *Светом њисму*. Њихова тумачења су била неопходна јер је *Свето њисмо* било написано на латинском језику, који већи део становништва није разумео. Проповедали су скроман живот и подстицали побожност. Крајем средњег века римокатоличка црква губи дотадашњи утицај и све су се чешће чуле критике на њен рачун. Учени људи су критиковали супротности између оног што је црква проповедала и стања међу свештенством, монасима и у самом врху католичке цркве. Свештеници и монаси, па и сам папа, проповедали су скромност и побожност, а живели су у раскоши. Свештеници, често недовољно образовани, занемаривали су духовне обавезе.

Критичари цркве су тражили да између народа и Бога не постоји посредник. Зато су захтевали да *Библија* буде преведена и да се служба обавља на народном језику, да је може читати и разумети обичан човек. Највеће незадовољство и критику изазвала је продаја опроштајница греха (**индулгенција**), коју је дозволио папа Лав X (1513–1521). У замену за новац црква је продавала опроштај за све могуће грехе.

После многобројних покушаја у Централној Европи започео је покрет за **реформу цркве (реформација)**. Против опроштајница грехова и искварености папства устао је **Мартин Лутер**, немачки свештеник и професор. Он је 1517. године на врата катедрале у Виртенбергу прикуцао писмо у коме је у 95 теза изнео погрешке и неправилности папског учења и деловања. Тада је започео покрет у историји познат као реформација. Лутер је од католичке цркве захтевао скромност и умереност. Тврдио је да искрена молитва, а не црква, омогућава спасење човекове душе. Превео је *Свето њисмо (Библију)* са латинског на народни (немачки) језик.

Страница из Гутенбергове Библије

Мартин Лутер

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Калвинизам

Проповедник Жан Калвин (1509–1564) на позив града Женеve успоставио је самосталну цркву. Калвинизам је ускоро почео да се шири у Француској, подстакавши велике верске сукобе. „Предесинација” је била једно од Калвинових учења, према коме је Бог унапред одредио судбину света и свих живих бића.

Хенри VIII (1491–1547), енглески краљ, други је владар из династије Тјудор. Дошао је у сукоб са папом због жеље да се разведе. Будући да га је после развода папа искључио из цркве, Хенри VIII раскида везе са папом и оснива цркву Енглеске (англиканску цркву), коју предводи као краљ Енглеске. Женио се шест пута.

Мартин Лутер је искључен из цркве, а на сабору у Вормсу (1521. године), у присуству цара Карла V, одбачено је његово учење. Лутер је одбацио папску осуду и ускоро је под заштитом немачких кнежевина и градова започео стварање новог верског учења. Следбеници Мартина Лутера и присталице реформације названи су протестанти или лутерани, а нова вера **протестантизам**.

Протестантизам се убрзо проширио Централном и Северном Европом. У Француској следбеници протестантизма су названи хугеноти, а у Енглеској англиканци. За разлику од римокатоличке цркве нова верска организација није била централизована. Протестантска црква се ослањала на државу. Свештенике, пасторе, који су имали право да се жене, именовао је владар. Цркве су биле скромно уређене, а монашки редови укинати.

У Енглеској је лично краљ **Хенри VIII** (1491–1547) основао протестантску – **англиканску цркву**. Будући да га је после развода папа искључио из цркве, Хенри VIII је прихватио учења која су у Енглеској била присутна још од XIV века, прогласивши себе поглаварем нове цркве.

Противреформација – католичка обнова

Римокатоличка црква је енергично одговорила на појаву протестантизма. Покренула је своју реформу, познату као **противреформација** или **католичка обнова**. Црква је покушала да се врати старим традицијама проповедања и скромности. Основан је један бројан и моћан монашки ред (организација) под називом Дружба Исусова, чији су чланови познати као исусовци или језуити. Његов оснивач, шпански племић **Игњације де Лојола** (1491–1556) ставио га је под пуну управу папе. Језуити су имали велики број припадника који су били образовани и врло дисциплиновани. Учествовали су у проповедању вере и борби против протестаната и пагана не само у Европи, већ и широм света (у колонијама римокатоличких земаља). Деловање језуита значајно је допринело сузбијању протестантизма у појединим немачким државама, Чешкој, Пољској и Угарској. Језуитски ред постоји и данас, а привремено је био распуштен између 1773. и 1814. године.

Темељан утицај на даљи развој римокатоличке цркве имале су одлуке **Сабора у Тренту**. Тамо је током скоро две деценије заседања (1545–1563) осмишљена коренита реформа римокатоличке цркве. Дефинисане су разлике у учењу у односу на протестантизам, уведена је строга дисциплина и унапређено образовање међу свештеницима.

Папство је почело да води Списак забрањених књига и обновљен је и инквизиторски суд.

Католичка обнова је имала важан утицај на књижевност и уметност. Торквато Тасо (1544–1595) био је свакако највећи песник противреформације. Његово дело *Ослобођени Јерусалим* надахнут, уверљив и идеализован начин представља време Првог крсташког рата и освајања Свете земље и Јерусалима.

Верски ратови

У деценијама које су уследиле после појаве протестантизма, широм Средње Европе разбуктао се **рат између протестаната и католика**. Рат је посебно био жесток на територији немачких земаља. Међутим, како нити једна од страна није успевала да однесе одлучујућу победу, средином века дошло је до споразума. У Аугзбургу је 1555. године у земљама под влашћу цара Карла V (видети ближе на стр. 33) склопљен мир којим је успостављена слобода вероисповести: тиме су изједначена права католика и протестаната. Постављено је начело по коме је у свакој држави остала она вера коју је прихватила њена врховна власт: „Чија је земља, његова је и вера“.

Ипак, радило се само о примирју. Током читавог столећа Европу су потресали многобројни верски сукоби и ратови. У Француској су деценије сукоба између римокатолика и **хугенота** (протестаната) довеле до великог покоља хугенота у Паризу. Током ноћи уочи празника **Светог Вартоломеја** (Вартоломејска ноћ) **1572.** године у Паризу, али и широм Француске, убијено је неколико хиљада хугенота.

Тек после неколико деценија у Француској је започело доба верске трпељивости (толеранција). Нови краљ Анри IV, оснивач династије Бурбона, **1598.** године издао је **Нантски едикт**. Овим документом није успостављена пуна равноправност, али је хугенотима гарантована једнакост пред законом. А слобода вероисповести уважена је само у појединим областима Француске.

Почетком XVII века поново је дошло до великих верских сукоба. У Европи је избио **Тридесетогодишњи рат (1618–1648)**, први општи рат у историји у коме су учешће узеле Француска, Шпанија, Шведска и немачке државе. Тридесетогодишњи рат је окончан склапањем Вестфалског мира, којим је по први пут изнесено начело суверености држава – начело њихове пуне самосталности.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Index librorum prohibitorum

Списак забрањених књига, успостављен је 1559. године. Ватикан га је са извесним прекидима водио током четири столећа, све до 1966. године. На листи су се нашла чак и нека од дела највећих умова човечанства: Франсоа Раблеа, Онора де Балзака, Метерлинка, Франсиса Бекона, Јохана Кеплера.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О инквизицији

Осим деловања монашких редова, у служби католичке цркве у борби против протестаната коришћен је и инквизиторски суд. Ова установа је основана још у средњем веку да би се обрачунала са људима које је католичка црква сматрала јеретицима (људи чије учење одступа од званичног учења цркве). Са покретањем католичке обнове инквизиторски суд је наставио средњовековну праксу. Осуђивао је људе на строге казне, чак и на смрт. Жртве инквизиције били су и Галилео Галилеј и Ђордано Бруно.

НАУЧИЛИ СМО

- Недисциплинованост (живот у раскоши, занемаривање духовних обавеза, недозвољене брачне везе, продаја индулгенција) у оквиру католичке цркве довела је до захтева за реформом.
- Свештеник и професор из Виртемберга Мартин Лутер 1517. године у својих 95 теза упућује захтев за спровођење промена у оквиру католичке цркве. Истицање ових захтева представља почетак реформације.
- Лутер је искључен из цркве, али наставља своју борбу за реформу католичке цркве и добија подршку од немачких кнежева и градова.
- Реформација се шири и ван граница Немачке.
- Католичка црква реагује на реформацију својом реформом. Ова реформа је позната као противреформација.
- Игњације де Лојола оснива монашки ред Дружба Исусова, који римски папа прихвата као моћно оружје у борби против реформације.
- На сабору у Тренту дате су смернице за даљу борбу католичке цркве против протестантизма.
- У Средњој и Западној Европи је вођен низ верских ратова између католика и протестаната у XVI и XVII веку. Један од највећих сукоба био је Тридесетогодишњи рат (1618–1648).

КЉУЧНЕ РЕЧИ

реформација,
Мартин Лутер,
протестантизам,
противреформација,
верски ратови

ПИТАЊА

1. Наведи узроке који су довели до реформације.
2. Објасни учење Мартина Лутера.
3. Ко су биле вође реформаторског покрета изван Немачке?
4. Каква је била реакција католичке цркве на реформацију?
5. Наведи верске сукобе вођене у Средњој и Западној Европи у XVI и XVII веку и опиши на који начин су завршени.

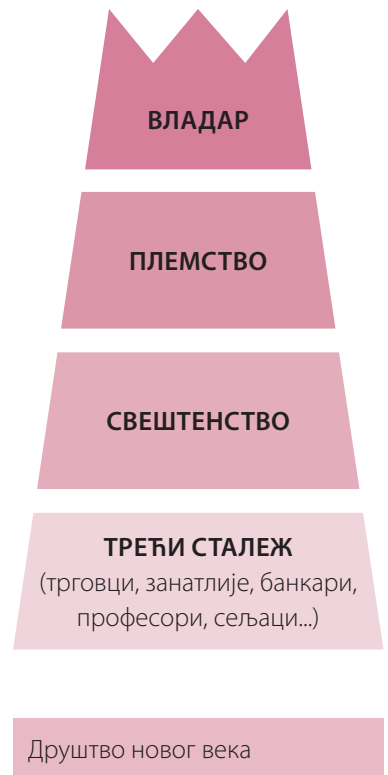
ЗАДАТАК

Објасни како је протестантизам у Западној Европи утицао на привредни напредак тих земаља.

5. Апсолутне монархије

Током средњег века многи владари Западне Европе покушавали су да заведу јаку централну власт у држави. Бројни крупни феудалци (војводе и грофови) често су водили самосталну политику. С друге стране, припадницима друга два сталежа, свештенству и грађанству, одговарала је јака централна власт владара. У доба развијеног феудализма западноевропски владари су уз њихову помоћ сазивали саборе (сталешке скупштине) ради решавања најважнијих државних послова. Овакве монархије зову се сталешке.

Апсолутистичка (апсолутна) монархија је облик владавине у којем владар ужива потпуну и неограничену власт у држави и над њеним становништвом. Апсолутистичка монархија развила се из средњовековне сталешке монархије, која је политички била изузетно разједињена. Ова разједињеност омогућила је владару да поданицима наметне потпуну, апсолутну власт. Ново доба донело је потребу за снажном централном влашћу, сталном и бројном војском и многобројним чиновништвом. Оваква власт била је немогућа без повећања државних прихода, због чега су уведени нови и већи порези, које племство и даље није плаћало.

Сталешка монархија	Апсолутна монархија
владар	владар
сталешка скупштина (племство, свештенство и трећи сталеж)	без скупштине или је владар потпуно контролише

Најпознатије нововековне апсолутистичке монархије биле су Француска, Шпанија, Хабзбуршка монархија, Пруска и Русија.

Француска

Ришеље (1585–1642) посвећен је за кардинала 1622. године, а први министар Луја XIII постао је 1624. године. Значајно је допринео учвршћивању апсолутне краљевске власти. У Тридесетогодишњем рату штитио је моћ државе („државни разлог“) склапајући чак и савез са протестантским државама. Ришеље је био заговорник очувања француске колоније у Северној Америци (Квебек). Такође, био је и заштитник науке и уметности.

Изашавши из верских ратова за време Анрија IV Доброг, Француска је током XVII века била најмоћнија и најмногољуднија држава Европе. Велики успон Француска бележи за време владавине наследника Анрија IV, његовог сина, **Луја XIII**, и унука, **Луја XIV**. (Дело Александра Диме, *Три мускетара*, на изузетно леп и занимљив, али нетачан, начин описује време младости Луја XIII.) За време малолетства Луја XIII и касније Луја XIV државом су управљали моћни **министри Ришеље** и **Мазарен**. Иако непопуларни, они су поставили темеље апсолутној монархији у Француској. Скупштина сталежа је тако распуштена 1614. године да би следећи пут била сазвана тек 175 година касније, уочи избијања Француске револуције.

У време владавине Луја XIV Француска је ратовала у многобројним сукобима широм Европе и света. Ратови са Низоземском и Шпанијом вођени су око шпанског наслеђа и пограничних територија. Почетком XVIII века Француска је заратила са Великом алијансом, коју су чиниле Енглеска, Низоземска, Аустрија и Пруска. Пошто је рат окончан **Миром у Утрехту из 1713.** године, Француска је задржала освојене области на источним границама – Алзас и Франш-Конте, али је изгубила колоније на северу Америке (данашња Канада) и територије у Индији.

Велики политички значај имао је **министар финансија Луја XIV, Жан-Баптист Колбер**. Колбер је водио француску економију у складу са начелима **меркантилизма** – подстицао је извоз и настојао да смањи увоз. Таква политика налагала је повезивање мануфактурне производње и освајање колонија.

Луј XIV

Луј XIV (1638–1715), познат и као „Краљ Сунце“, један је од најзначајнијих владара Француске. Престо је наследио као петогодишњак. Уместо њега дуго је владала његова мајка, док је државом управљао вешти кардинал Мазарен. После народних и феудалних побуна као пунолетан уводи централизовану власт, укидајући политичку моћ плећства. Предводио је Француску у пет ратова. За време његове владавине финансијама управља вешти Колбер. Доба Луја XIV остало је упамћено као време великог успона књижевности, уметности. У његово време пишу комедиограф Молијер, Расин, писац басни Лафонтен. Изградио је највећу палату тог доба – дворца Версај.

Шпанија

Почетком XVI века Шпанија је била најмоћнија држава света. Под влашћу **Карла V (1519–1556)** нашли су се Шпанија, Аустрија, Низоземска, јужна Италија, велика пространства Централне, Јужне и Северне Америке. Из Америке су стизале велике количине злата и сребра, што је омогућило велики привредни и културни полет Шпаније. Карло V владао је апсолутистички.

Међутим, током XVII и XVIII века, моћ Шпаније почела је да опада. Узрок томе су верски ратови, неуспешан поход на Енглеску у коме је уништена шпанска флота Велика армада и ослањање на приходе из колонија.

Хабзбуршко царство и Пруска

Хабзбуршко царство (Аустрија) и **Пруска** развили су се на територији Светог римског царства немачког народа. У раздобљу од XII до XV века, Аустрија је под династијом Хабзбурга успела да се учврсти у јужним и источним областима царства. Династија Хабзбург је владала овом државом током читавог постојања Аустрије. Зато се Аустрија често назива Хабзбуршка монархија. Ова династија је територије државе ширила освајањима, али и браковима. Под својом влашћу је имала народе различитих вера и култура. Средином XVI века Фердинанд I постао је и краљ Угарске, али је у то време већи део ове земље био под османском влашћу. Тек крајем XVII века Хабзбуршко царство је, у савезу са Млетачком републиком и Пољском, успело да заузме читаву Угарску и тако постане највећа сила Средње Европе.

Током XVIII века у Хабзбуршком царству, под владавином **Марије Терезије** и њеног сина **Јосифа II**, развила се апсолутна монархија. Међутим, Хабзбуршко царство за време њихове владавине није било класична апсолутистичка монархија. Хабзбуршка царица је подстицала и спроводила многобројне реформе у образовању, пољопривреди, трговини и др. Ове реформе су допринеле јачању државе, побољшању положаја сељаштва, грађанства и подстакле описмењавање становништва. Овај посебан облик владавине апсолутистичког владара који има потпуну, неограничену власт, а у држави спроводи реформе које доприносе јачању и унапређењу државе, назива се **просвећени апсолутизам**. Дакле, Хабзбуршко царство у доба Марије Терезије и Јосифа II било је држава просвећеног апсолутизма.

Пруска је настала уједињавањем расцепканих и често међусобно удаљених немачких држава и градова. Краљевина је постала 1701. године. Под краљевима Фридрихом Вилхелмом I и Фридрихом II Великим Пруска је успела да постане једна од великих сила. За свој успон могла је да захвали снажној војсци и изузетној државној организацији.

АЛИЈАНСА – савез.

КАРДИНАЛ – великодостојник католичке цркве, у хијерархији одмах након папе.

ХИЈЕРАРХИЈА – поредак где је сваки нижи ранг подређен оном изнад.

Марија Терезија

(1717–1780), једина жена на челу Хабзбуршког царства. Владала је током четрдесет година и за то време је царство успело да се учврсти и реформише после дуготрајних ратова. Хабзбуршко царство је током владавине Марије Терезије учествовало у Рату за Аустријско наслеђе, Седмогодишњем рату, два рата са Османским царством... Тековине ових ратова нису биле велике. Марија Терезија је извршила реформу војске, која је за време њене владе бројала више од 100 000 војника и успоставила Државни савет. Није дозвољава верску толеранцију (трпељивост).

ТОЛЕРАНЦИЈА – трпељивост, спремност да се прихвате или макар поднесу другачија уверења, веровања, порекло.

ЗАНИМЉИВОСТ

О пореклу Ивана Грозног

Иван Грозни је по мајци потомак српске феудалне породице Јакшића. Поједини историчари тврде да се може повезати и са Немањинима. Током своје власти обилато је помагао и српски манастир Хиландар на Светој Гори.

Петар I Велики

(1682–1725) успоставио је апсолутну монархију по узору на западноевропске монархије. Жељан да модернизује своју царевину Петар I је тајно пропутовао Централном и Западном Европом. Био је први цар који је напустио Русију, а да притом није ишао на челу војске. У Низоземској је учио модерну бродоградњу, жељан да на Балтику и Црном мору изгради моћну руску флоту. У Лондону је упознао највећег научника тог доба – Исака Њутна.

Русија

Стварање модерне руске апсолутне монархије започело је за време владавине **Ивана IV Грозног (1533–1584)**. Иван Грозни је централизовао државну управу, створио стајаћу (сталну) војску и личну гарду (стрелце), а руску државу проширио на Сибир.

После смрти Ивана Грозног на власти се за кратко време смењује неколико владара. Коначно је за цара изабран Михаил Романов (1613–1645). Тако је успостављена династија Романов, која ће 304 године владати Русијом. Михаил Романов је унео промене у државну управу и спровео први попис становништва. Ипак, истински успон, ширење и промене царство је доживело под његовим наследницима Алексијем I и Петром I Великим.

Петар I Велики је три четвртине своје владавине провео у непрекидном ратовању са суседима: Османским царством, Шведском, Пољском и Персијом. У рату са Османским царством Русија је 1711. доживела пораз на реци Прут. Ипак, након овог рата успела је да освоји стратешки важну тврђаву на реци Дон, Азов. У рату са Персијом Русија је успела да се прошири на обале Каспијског мора. Током исцрпљујућег, две деценије дугог Северног рата (1700–1721) са Шведском руска војска победила је код Нерве и на Полтави. У тим ратовима Русија је проширена до Балтичког мора. Тако је запосела важан саобраћајни излаз ка Западној Европи. Петар Велики је зато на обали Балтика подигао нову руску престоницу Санкт Петербург (Петроград). У држави је спровео економске, финансијске, војне и друштвене реформе. У доба његове владавине Русија је постала модерна царевина.

Катарина II (1762–1796) наставила је освајања и модернизацију Русије, која је управо у време њене владавине успела да изађе на Црно море и освоји стратешки важно полуострво – Крим. Катарина II припојила је Русији и велика пространства на Далеком истоку. У њено време Русија војно и дипломатски учествује у дешавањима на Балканском полуострву.

Године 1781. Катарина је створила „Грчки план“, према коме је требало да Русија и Хабзбуршка монархија после пропасти Османског царства поделе Балканско полуострво.

Почетком деведесетих година XVIII века Русија је у новом рату против Османског царства (1787–1792) успела да заузме територије на обали Црног мора и на Кавказу – на територији данашњег Азербејџана.

Музеј Ермитаж, Санкт Петербург

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Ермитаж – велики музеј у Санкт Петербургу који је 1764. године основала Катарина II. За јавност је отворен 1852. године, мада је изложен много-струко мањи део од три милиона предмета који му припадају. Данас Ермитаж располаже највећом колекцијом слика на свету.

НЕКЕ ОД АПСОЛУТНИХ МОНАРХИЈА

ДРЖАВА	ДИНАСТИЈА	НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ВЛАДАРИ	ТИТУЛА
ФРАНЦУСКА	БУРБОНИ	Луј XIII Луј XIV	КРАЉ
ПРУСКА	ХОЕНЦОЛЕРН	Фридрих Вилхелм I Фридрих II Велики	КРАЉ
ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА	ХАБЗБУРГ	Марија Терезија Јосиф II	ЦАР
РУСИЈА	РОМАНОВ	Петар I Велики Катарина II	ЦАР

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Русија на Балкану

У време владавине Катарине II руска војска је по први пут у новом веку ратовала на Балканском полуострву. За време рата између Русије и Османског царства (1768–1774) руска војска је поред освајања на северним обалама Црног мора ратовала и у областима источног Балкана. Мир склопљен у Кучук-Кајнарџију (1774) донео је Русији и политичко присуство на Балкану и Блиском истоку: право пловидбе кроз мореузе Босфор и Дарданеле и заштиту над балканским хришћанима.

НАУЧИЛИ СМО

- У апсолутистичким монархијама владари су имали потпуну и неограничену власт над државом и својим поданицима. Најзначајније апсолутне монархије су: Француска, Пруска, Хабзбуршка монархија, Шпанија и Русија.
- У Француској је апсолутизам доживео свој врхунац за време владавине Луја XIV, у Шпанији за време Карла V, у Хабзбуршкој монархији за време владавине царице Марије Терезије и њеног сина Јосифа II.
- Царска Русија почиње своје јачање и модернизацију за време владавине Петра I Великог и Катарине II.
- Просвећени апсолутизам је облик владавине где владар има апсолутну (потпуну) власт, а у држави спроводи реформе које доприносе њеном јачању и унапређењу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

апсолутна монархија,
меркантилизам,
Марија Терезија,
просвећени
апсолутизам,
Петар Велики

ПИТАЊА

1. Објасни разлику између сталешке и апсолутне монархије.
2. Наведи главну карактеристику просвећеног апсолутизма.
3. Које су најпознатије нововековне апсолутистичке монархије?
4. За време ког владара Француска доживљава врхунац?
5. Који владари су учинили највише на модернизацији Русије?

ЗАДАТАК

Уз помоћ наставника сазнајте више о дворцима које су владари апсолутистичких монархија подизали у то време.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Појавом мануфактуре промењен је начин производње.

а) Како је изгледала израда неког производа у мануфактурној радионици?

б) У чему се огледа напредак производње у мануфактурним радионицима?

2. Попуни табелу подацима који недостају.

Година	Личност	Догађај
1487.		допловио до Рта добре наде
	Васко да Гама	
		открио Америку
1519–1521.	Ф. Магелан	

3. Повежи уметнике и научнике са њиховим делима.

Виљем Шекспир

Владалац

Николо Макијавели

Мона Лиза

Леонардо да Винчи

Давид

Микеланђело Буонароти

Божанствена комедија

Данте Алигијери

Ромео и Јулија

4. Допуни реченице.

Уметност средњег века је била у служби бога и хришћанске цркве. Хуманизам и ренесанса означавају раздобље окретања _____. Центри новог покрета били су италијански _____ чији су уметници своје узор тражили у _____ култури.

- 5.** а) Објасни на који начин је Мартин Лутер показао своје неслагање са католичком црквом.

б) Шта је Мартин Лутер највише замерао католичкој цркви?

- 6.** Католичка црква је оштро реаговала на појаву протестантизма.

а) Који монашки ред је основан за време противреформације?

б) Ко је био оснивач тог реда? _____

в) Којим је одлукама са Сабора у Тренту (1545–1563) римокатоличка црква наставила борбу против протестантизма?

- 7.** Заокружи слово испред тачног одговора.

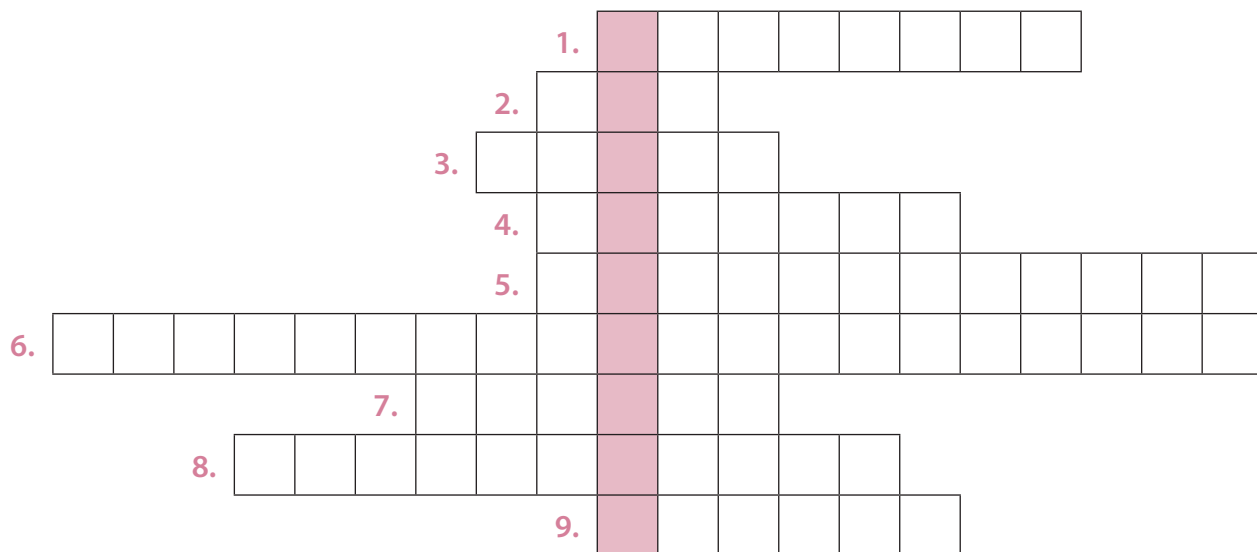
Облик владавине у којем владар сам доноси све одлуке и не мора никоме да одговара за своје поступке називамо:

- а) монархија,
- б) парламентаризам,
- в) апсолутизам.

- 8.** Ако правилно решиш укрштеницу, у обојеним квадратићима добићеш име покрета који је настао у Италији у XIV веку.

1. Назив за протестанте у Француској.
2. Име многих француских краљева.
3. Име енглеског мислиоца и државника Мора.
4. Назив за протестантске свештенике које поставља владар.
5. Опроштајнице од грехова.

6. Назив дела Франсоа Раблеа.
7. Име мислиоца Ротердамског.
8. Назив протестантске цркве коју је у Енглеској основао краљ Хенри VIII.
9. Име аустријске царице Терезије.

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Како су нови научни и технички изуми у XV веку утицали на промену начина живота људи у Европи?
- Размисли да ли је реакција католичке цркве зауставила реформацију и на који начин?

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...

Литература:

- Анита Ганери, Андреа Милс, *Аџлас исџраживача*, Профил књига
- Александар Дима, *Три мускеџара*, било које издање
- Филм: *1492 – Освајање Раја* (*1492: Conquest of Paradise*), редитељ Ридли Скот
- Интернет стране:
<http://www.imus.org.rs/>
<http://www.etnografskimuzej.rs/>
<http://www.archives.org.rs/>
<http://www.arhivvojvodine.org.rs/>
<http://www.istoricari.com/>
<http://politikin-zabavnik.rs/>

II

СРПСКИ НАРОД ОД XVI ДО XVIII ВЕКА

- 6. Османска освајања, држава и друштво од XVI до XVIII века
- 7. Српски народ у Османском царству
- 8. Пећка патријаршија
- 9. Срби у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османског царства
- 10. Сеоба Срба
- 11. Срби под хабзбуршком и млетачком влашћу
- 12. Почеци грађанске класе код Срба

Спаљивање моштију Светог Саве

Велика сеоба Срба

1557. година
Обнова Пећке патријаршије

1630. година
Влашки статuti

1459. година
Пад Српске деспотовине и формирање Смедеревског санџака

1594. година
Устанак Срба у Банату; Спаљивање моштију Светог Саве на Врачару

1690. година
Велика сеоба Срба под Арсенијем III Чарнојевићем

Догађај којим је обележен почетак новог доба за српски народ јесте пад српске средњовековне државе. Нови век српске историје обележила је туђинска власт и сеобе. Пре него што је остварио идеју о стварању самосталне, националне државе, српски народ је живео под турском, хабзбуршком и млетачком влашћу. Ове државе су их вешто користиле у својим међусобним сукобима.

Страна власт је такође утицала на свакодневни живот и развој културе српског народа. Свест о националној припадности одржавала је Српска православна црква. Очување националне свести допринеће рађању и спровођењу идеје о самосталној држави.

Пећка патријаршија

ПОДСЕТИТЕ СЕ

Србија је највећи успон доживела под Немањићима, од XII до XIV века. Средином XIV века Турци стижу на Балкан из Мале Азије. Средиште српских земаља тада се помера на север. И Косовска битка, у којој су погинули српски владар кнез Лазар и турски султан Мурат, донела је Србима тежак пораз.

После великог пораза османске војске код Ангоре 1402. године, балканске државе су успеле да ојачају своју самосталност. Србија је постала деспотовина. Средином XV века османска војска осваја јужне области деспотовине (данашње области Косова и Метохије, Рашке и Јужне Мораве). Након пада Смедерева 1459. године, Српска деспотовина престала је да постоји. Након тога су пале и Босна и Црна Гора. Српски народ нашао се тако највећим делом под влашћу Османлија. Део српског народа остао је под влашћу Млетачке републике (Далмација и Бока Которска), а део је очувао извесну самосталност у Угарској.

1683–1699. година

Велики бечки рат

1690–1695. година
Српске привилегије

1739. година
Друга сеоба Срба под
Арсенијем IV Шакабентом

1766. година
Укидање Пећке
патријаршије

1790. година
Темишварски
сабор

1791. година
Гимназија у Сремским
Карловцима

6. Османска освајања, држава и друштво од XVI до XVIII века

Османско царство

Бежећи од монголских најезди, племена Турака Селџука су се у другој половини XIII века насељавала на подручју данашње Мале Азије. Турски вођа Осман I окупио је турска племена. Предузимао је редовне пљачкашке походе у граничним подручјима тада већ ослабљеног Византијског царства. Године 1299, он проглашава независност своје државе и оснива Османску династију. По Осману I назване су држава и владајућа династија.

Од XIV до XVI века, Османско царство се проширило на три континента – заузимало је територије југоисточне Азије, северне Африке и југоисточне Европе.

Османско царство је било једно од највећих царстава у историји. У време своје највеће моћи заузимало је 5,2 милиона квадратних километара, а процењује се да је у њему живео сваки 14. становник света.

Почетком XIV века, Османлије заузимају прве територије на европском континенту. Под енергичним султаном Мехмедом II Освајачем, Турци освајају Цариград (1453). Његов наследник Селим I је почетком XVI века освојио Блиски исток, Египат и исламске свете градове Меку и Медину. Тако су под османску власт дошли и важни трговачки путеви који ће допринети увећању државних прихода. А повећање богатства османске државе допринело је успеху освајачких планова његовог наследника **Сулејмана I Величанственог** (1520–1566). Освојио је Београд (1521), у то време велику тврђаву на југу Угарске. Заузео је 1522. године Родос, који је важан због свог положаја у источном Средоземљу. Након победе на Мохачу (1526), освојио је Угарску (1541), која ће током наредних 150 година већим делом бити под османском влашћу. Војска је први пут по наредби Сулејмана I безуспешно опседала Беч 1529. године. Сулејман I је свакако најистакнутији од свих османских султана. Европљани су га звали Величанствени, а Турци су га називали Законодавац.

Сулејман I Величанствени

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Опсада Београда

Савремени хроничари забележили су да је у опсади Београда 1521. године учествовало чак 300 000 турских војника. Велика војска је поред модерне артиљерије имала и јединице са слоновима и камилама.

ЗАНИМЉИВОСТ

Титуле Сулејмана I наведене у преписци са Фердинандом I (1562)

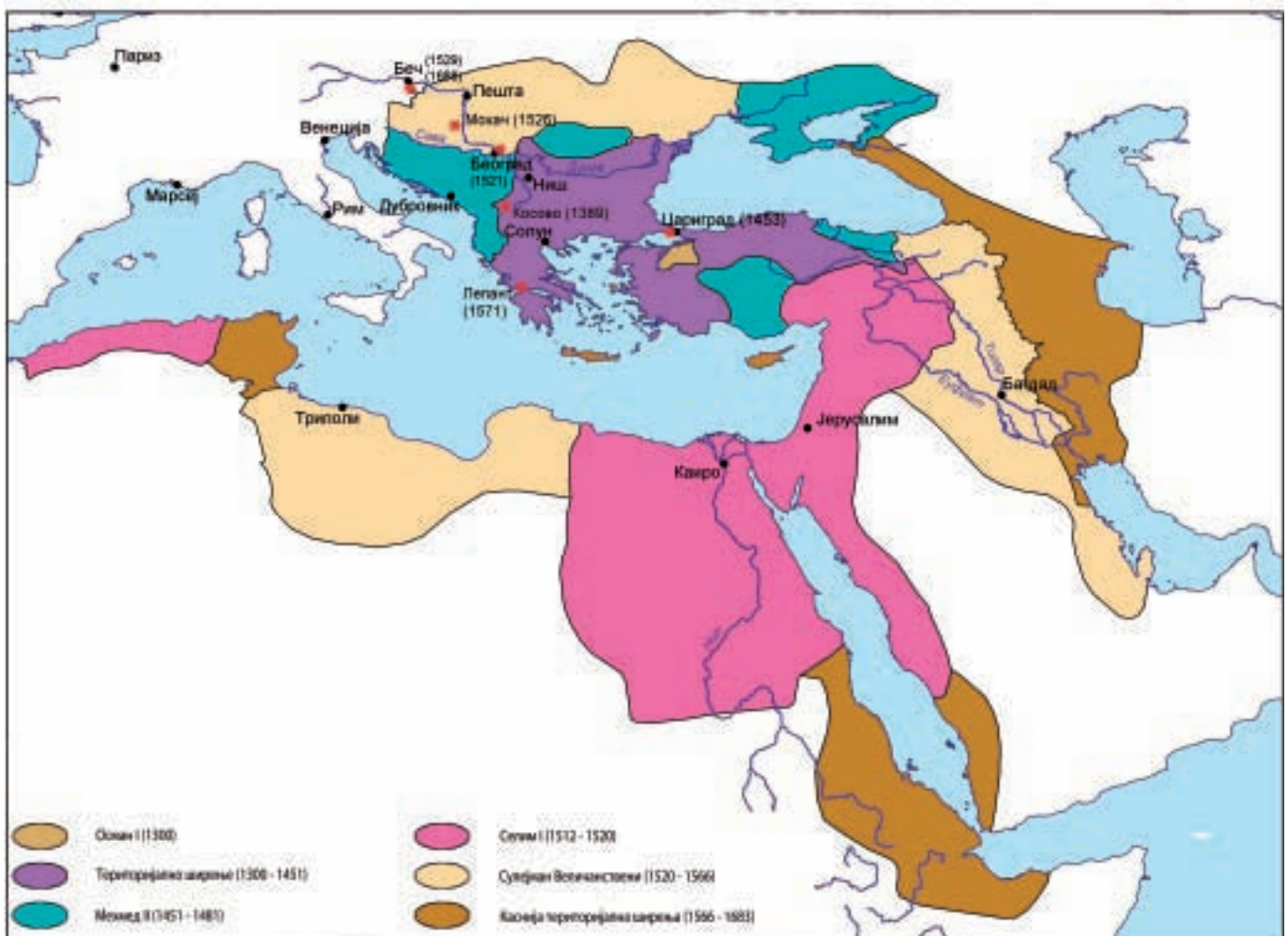
„Падишах и султан Белог (Средоземног) и Црног мора, часне Кабе и просветљене Медине, светог Јерусалима, египатског престола најдрагоценијег у наше доба, провинција Јемен, Аден и Сана, Багдада, седишта мира и Басре и Лахсе, и градова Анушривана, земаља Алжира и Азербејџана, земаља Златне хорде и татарске земље, Дијарбекира и Курдистана и Луристана, и Румелије и Анадолије и Караманије и Влашке и Молдавије и Угарске, а осим њих и многих других великих и светлих земаља и крајева...”

(Д. Стојановић, ур., *Историјска чиштанка 1*, Османско царство, Београд, 2005)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О султанима

По традицији, султани су предводили војску у ратовима. Након погибије султана Мурата у Косовској бици, сви доцнији султани су примали стране изасланике тако што би их двојица дворана чврсто држала за руке.

Османско царство

Османска држава

Османским царством владали су **султани** (турски цареви). Током седам стотина година постојања, царством је владало укупно 36 султана. Они су потекли из исте Османске династије. Султанова моћ била је неограничена. Налазио се изнад закона, имао је власт над судбином, животима и имовином својих поданика. Султан је био и власник целокупне земље у царству, којом је слободно располагао. Када су почетком XVI века заузели Меку и Медину, султани су постали и предводници исламског света, поглавари муслимана. Стога су све до 1924. године носили титулу **калифа**. Ратови Османског царства зато су често били и верски – усмерени против хришћана или других учења у самом исламу.

У управљању царством султану је помагао **диван**, царско веће. Диван су називали и порта (Висока порта). Њу су чинили **везири** (министри), а на челу је био **велики везир** (председник владе, друга личност царства одмах после султана). Они су имали извршну власт, дакле, задатак да спроводе одлуке султана.

Због величине државе, а и да би се султанове одлуке лакше спроводиле, територија Османског царства била је подељена на управне области. Највеће управне области били су **беглербеглуци**, којима су управљали беглербегови. Ове области су касније назване **ејалети**. На свом врхунцу Османско царство је садржало 42 ејалета. Мање управне области, делови беглербеглука, били су **санџаци**. Санџаке често називају и **пашалуци**. Пашалуком је, у име султана, управљао санџакбег. Беглербегови и санџакбегови имали су извршну и војну власт. Судску власт је имао кадија, а његова област звала се **кадилук**. Кадија је судио на основу две врсте закона: **шеријата** (верски закон) и **кануна** (закони које су доносили султани). Санџаци су били подељени на **нахије**. Хришћанско становништво имало је извесну самосталност само у својим селима и најмањим управним областима – нахијама.

КАЛИФ (арап. *наследник, изасланик*) – духовни и политички поглавар свих муслимана; титула коју су носили наследници пророка Мухамеда.

ДИВАН – царска влада.

ВЕЛИКИ ВЕЗИР – први царски министар (слично данашњем председнику владе, тј. премијеру).

САНѢАК (тур. *засѢава*) – војно-управна област у Османском царству којом управља санѢакбег; више санѢака чини беглербеглук.

КАДИЈА – судија.

ШЕРИЈАТСКО ПРАВО – исламско верско право. Засновано је на учењима које проповеда Мухамед и изведено је из *Курана* (свете књиге муслимана).

НАХИЈА – управна област у Османском царству на које су били подељени санѢаци, сличне површине као данашње општине.

УЛЕМА – познаваоци ислама и верског права (шеријата).

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Судбина султанове браће

Од времена владавине султана Мехмеда II Освајача, нови султан би одмах по ступању на престо наредио погубљење своје често многобројне браће. Будући да су султани имали више жена, могли су имати и по неколико десетина синова. Касније је овај обичај замењен доживотним заточењем у делу двора познатом као „кафез”. Принчевима је било забрањено да напуштају кафез и имају потомство. Живећи у сталном страху од погубљења, многи су патили од душевних болести.

У законик у Мехмеда Освајача озакоњен је поступак погубљења браће, потенцијалних супарника за престо:

„Онај од мојих синова коме Бог буде подарио султанат, с правом може погубити своју браћу, а за добро државе. Већина улеме сматра то допустивим.”

На овај начин су покушале да се спрече претње грађанским ратом, које су настајале после смрти сваког султана.

(Халил Иналџик, *Османско царство, класично доба 1300–1600*, Београд, 2003)

Османско царство је временом почело да пропада. Османска држава није била спремна да прихвата научне, привредне и политичке новине из развијених западних држава. Индустрија није развијана, војска је остала феудална, трговина је пропадала, будући да је и углавном била у рукама посредника (између осталог и Дубровчана). **Каравани** су били уобичајени начин транспорта робе, која се продавала на **база-рима**. Султани су временом постајали све слабије личности, којима су управљале утицајне жене или мајке из харема и моћни велики везири. Дуготрајни ратови, посебно у Европи, у којој је вођено чак две трећине ратова у којима је царство учествовало, довели су до слабљења државе и појаве моћних одметника који су привремено али самостално владали читавим областима.

КАРАВАН – поворка путника, нарочито трговаца, која заједнички предузима путовање кроз пусте и дивље крајеве.

БАЗАР – пијаца, вашариште, на Истоку покривена пијаца.

ХАРЕМ – посебно одвојено одељење у муслиманској кући где бораве жене, а приступ мушкарцима је забрањен. Једини мушкарац који може посећивати харем је његов власник.

КОРУПЦИЈА – подмићивање, поткупљивање.

ЗАНИМЉИВОСТ

Тајна успеха и пропадања османске државе и војске

Османско царство је ступило у Европу као заостала феудална држава која је била високо централизована и у којој су сви муслимани, без обзира на имање, могли да ступе у војску. Пошто су рано прихватили ватрено оружје, а имали су бољу војску и успешнију државну власт од феудалних држава Балкана и Централне Европе, Османлије су брзо и успешно створиле велико европско царство. Ипак, мане апсолутне власти султана, јаза између различитих вероисповести, занемаривања трговине, привреде, банкарства и модернизације, показале су се већ крајем XV века. Од тада је у турској управи почела да се појављује корупција, која ће посебно доћи до изражаја од краја XVIII века.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Установа харема

Султанов харем су чиниле његове многобројне жене, али и његова мајка и ћерке. Харем се налазио у посебном делу палате. Султанове жене су имале различит статус. Харем је постајао средиште управе царством за време слабих или малолетних султана. Тада је власт имала мајка султановог најстаријег сина или нека од његових миљеница.

АДМИНИСТРАТИВНА ОРГАНИЗАЦИЈА ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА

Османско друштво

Државна вера Османског царства била је ислам. Султани су под својом влашћу, осим исламских верника – муслимана, имали и немуслиманске поданике (хришћане, Јевреје и др.). Власти су допуштале постојање ових религија, али је припадност исламу омогућавала разне повластице.

Често се тврди да је османска власт била толерантна према другим вероисповестима. Али је и Османско царство било држава свога доба и другачије од европских монархија, све више у заостатку за њима. У Османском царству муслимани и остале вероисповести (хришћани и Јевреји) били су истински неравноправни. Иако су званично били заштићени, припадници других вероисповести нису могли да учествују у управљању царством. Плаћали су веће порезе и нису смели да носе оружје и јашу коње. Морали су да исказују покорност и поштовање муслиманима, па чак нису смели ни да носе одећу исте боје као муслимани. Хришћанске цркве нису могле да буду обнављане, а звона нису смела да звоне. Велика страдања хришћанског становништва током османског освајања, повремени прогони, лоша управа и ратови у којима су сумњичени или третирани као непријатељи Османског царства и ислама тешко су оптерећивали живот немуслиманског становништва.

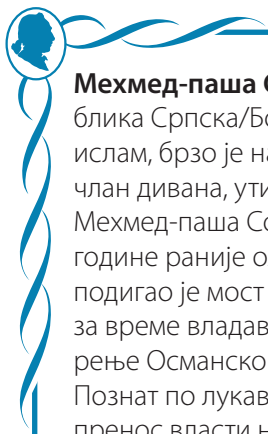
Друштво Османског царства се делило у две групе: **аскери** и **раја**. Прву групу чинили су људи у султановој служби (војници, државни службеници, кадије). Углавном су били припадници исламске вере. Због службе султану били су ослобођени пореза. Раја је представљала радно становништво, а највише је било земљорадника. Иако је међу њима било муслимана, већину ове групе је чинило немуслиманско становништво. Раја је дајући различите порезе издржавала државу.

Османско царство било је војно уређено. Припадност војном реду и исповедање ислама били су најважнији предуслови за напредовање. Захваљујући способностима, а не пореклу, сваки османски војник могао је постати чак и велики везир.

Мехмед-паша Соколовић

РАЈА – радно становништво у Османском царству, које је имало обавезе према султану и спахијама. Махом су били хришћани.

Мехмед-паша Соколовић (1505–1579), рођен у српској породици у близини Вишеграда (данас Република Српска/Босна и Херцеговина). Одведен је од породице у Једрене већ као дечак. Прихватавши ислам, брзо је напредовао па је већ са 39 година постао заповедник царске флоте. Као трећи везир и члан дивана, утицао је на то да Пећка патријаршија буде обновљена.

Мехмед-паша Соколовић је 1565. постао велики везир, најмоћнија личност царства после султана. Три године раније оженио се ћерком османског султана Сулејмана Величанственог. Као велики градитељ, подигао је мост на реци Дрини, код Вишеграда, и Везирову џамију у Цариграду. Управљајући царством за време владавине тројице султана, Соколовић се показао као способан политичар. Подстицао је ширење Османског царства пре свега у правцу Каспијског мора и Пољске.

Познат по лукавству, скривао је неколико дана смрт Сулејмана Величанственог како би обезбедио миран пренос власти на следећег султана, а чак је наредио да мртви султан буде постављен пред војску како би је „поздравио“.

Како смо већ рекли, исламско становништво било је мање оптерећено порезима од хришћанског. Зато се дешавало да локално становништво добровољно прелази у ислам. У ислам су често прелазили припадници племства.

Османски феудални систем био је другачији од европског. Сва обрадива земља припадала је султану (држави). Султан је спахији даровао феудално имање – **тимар**, заједно са зависним сељацима који су живели на њему. Корисник имања био је **спахија**. Он је над њим имао доживотно власништво, али је морао да се одазове сваком султановом позиву у рат. Спахије су служиле у коњици и припадали су провинцијским војним трупам. Осим обавезе да се одазову султановом позиву у рат морали су да опреме и поведу, у зависности од величине имања, и одређен број војника. Поред тимара, постојали су и већи феудални поседи: **зиамети** и **хасови**. Најчешће су их добијали високи државни чиновници, војни заповедници, чланови султанове породице.

Вакуфи су били задужбине побожних муслимана. Приходи са ових поседа коришћени су у добротворне сврхе (нпр. за издржавање школа, болница, џамија...).

Најзначајнији део османске пешадије били су **јаничари**. Јаничари су углавном долазили из редова покорених хришћана. Најчешће су довођени у војску као деца, одвојена од родитеља и васпитавана у исламском духу. Обучавани су тако да постану елитна војска царства.

Култура и наука

Култура и наука у Османском царству биле су у служби ислама и спутане традиционалним схватањима. Учење о вери, разумевање Курана и Божије речи били су основ учења. Разум је служио као средство у служби вере. Најврснији познаваоци ислама били су припадници улеме. Ови верски великодостојници имали су дужност да тумаче и извршавају верски закон. Разумљиво је онда што су се припадници улеме истицали у правној науци. Теолошка (верска) и правна дела писана су на арапском језику. У XIV веку дела почињу да се превode на турски језик. Први преводи су били дела из области историје, политике, астрологије, лепог понашања, медицине, приручници о исламу.

Мехмед II Освајач дао је подстицај да се у Царству изучава математика и теологија. У његово време османски математичари и астрономи стичу углед у светским круговима. Мехмед Освајач се занимао и за културу италијанске ренесансе. У својој палати је окупљао грчке и италијанске учењаке. За њега би се могло рећи да је од свих султана имао најшире погледе и схватања.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Ширење ислама у Босни

Приликом предаје Кључа у Босни краљ Стефан Томашевић је погубљен, али је велики број заробљених племића прешао у ислам. Потомци владарских породица Херцеговине и Црне Горе такође су прешли у ислам.

СПАХИЈА – турски феудалац, у војсци служи као коњаник; уживалац прихода са спахилука.

ЈАНИЧАР – професионални војник, припадник стајаће пешадије регрутован од покорених хришћана путем данка у крви.

Јаничар

ТЕОЛОГИЈА – наука, учење о Богу.

АКЧА – турски сребрни новац.

КАФТАН – врста дугог капута или огртач широких рукава. Носили су их мушкарци. Разликовали су се по боји и шарама које су указивале ком друштвеном слоју припада власник.

ЏЕЛАТ – особа која извршава смртну казну.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

„Погубљење непрописно одевеног православца (1785/1789)“

...поменутог месеца (мухарема), 21. дана, када је наш величанствени господар (султан Абдулхамид I) путовао прерушен, он је угледао једног Грка неверника. Грк је на себи имао жуте ципеле, кафтан цветног дезена, дуг огртач и капут опшивен крзном, као и шал. (Султан) на то позва џелата. Грка је требало обесити, али султан нареди да му се одруби глава.”

(Д. Стојановић ур.,
Историјска чијанка 1,
Османско царство,
Београд, 2005)

СУЛТАН

ВЕЛИКИ
ВЕЗИР

ДИВАН

ВЕЗИРИ

ВОЈСКА

ПИРАМИДА УПРАВНЕ ВЛАСТИ

Међу наукама Османског царства треба споменути и географију и медицину. Географска знања била су потребна и из политичких и војних разлога. Библиотеке и штампане књиге у Османском царству (од XVI века дозвољена је продаја штампаних световних књига) имале су велики значај за османско друштво.

Османска држава је међу свим исламским заједницама била најотворенија према страним утицајима. Међутим, од XVI века притисци постају све јачи. Верски кругови се противе увођењу новина. Стога османско друштво није имало користи од достигнућа западне науке и културе.

ФЕУДАЛНИ ПОСЕДИ У ТУРСКОМ ФЕУДАЛНОМ (ТИМАРСКОМ) СИСТЕМУ

ТИМАР	основни, најмањи феудални посед чији је годишњи приход износио мање од 20 000 акчи
ЗИАМЕТ	феудални посед чији је годишњи приход износио између 20 000 и 100 000 акчи
ХАС	феудални посед чији је годишњи приход износио више од 100 000 акчи; додељивао се беглербеговима, везирима и другим вишим чиновницима, као и султановим блиским рођацима
ВАКУФИ	задужбине побожних муслимана

Мост на Дрини код Вишеграда, задужбина Мехмед-паше Соколовића

НАУЧИЛИ СМО

- Османска држава је настала на тлу Мале Азије крајем XIII века. Оснивач државе и владарске породице био је Осман I. По оснивачу Осману назване су држава и владајућа династија. Владари Османског царства носили су титулу султана.
- Султан је био врховни војни заповедник, судија и законодавац, а почетком XVI века и врховни верски поглавар (калиф). У управљању царством султану је помагао диван на челу са великим везиром.
- Ради лакшег управљања Османско царство је било подељено на управне области (беглербеглуке, санџаке и нахије).
- Снага Османског царства била је у његовој војној организацији. Елитне пешадијске трупе чинили су јаничари, а провинцијску коњицу спахије.
- Турски феудални систем назива се и тимарски систем. Назив је добио по тимару – феудалном имању које добија спахија, а заузврат врши војну службу.
- Врхунац моћи Османског царства постигнут је за време владавине султана Сулејмана Величанственог у XVI веку, када је царство заузимало простор југоисточне Азије, северне Африке и југоисточне Европе.
- Током XIV и XV века Турци освајају највећи део југоисточне Европе и долазе до границе Хабзбуршке монархије.

ПИТАЊА

- Ко се налазио на челу Османског царства?
- Каква је била власт османског султана?
- Када је Османско царство доживело врхунац своје моћи?
- Шта је диван?
- Објасни управну поделу Османског царства.

ЗАДАТАК

Упореди феудализам у Европи у средњем веку са тимарским системом у Турској.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

султан, диван, закони (шеријат и канун), спахија, јаничар, тимар

7. Српски народ у Османском царству

Остаци средњовековног Новог Брда

ИСЛАМИЗАЦИЈА – процес добровољног или принудног преласка у ислам.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Судбина становника Новог Брда и Београда

Становништво Новог Брда, једног од највећих градова Српске деспотовине, после освајања је поубијано, а преживело становништво Београда је присилно исељено у околину Цариграда. Житељи читавих крајева су убијени или прогнани.

Највећи град Српске деспотовине, Ново Брдо, замрло је. О томе говори у својим мемоарима Константин Михаиловић из Островице.

Пад српских земаља под османску власт

1371. година	Пад Македоније под османску власт
1459. година	Пад Смедерева и Српске деспотовине; формирање Смедеревског санџака
1463. година	Османлије освајају Босну
1481. година	Османлије освајају Херцеговину
1499. година	Османлије освајају Црну Гору
1521. година	Друга опсада и пад Београда
1552. година	Османлије освајају Банат

Исламизација

Српска држава се одупирала Османском царству током читавог једног века – од битке код Стефанијане средином XIV века до пада Смедерева 1459. године. Део српског племства и народа наставио је борбу против Турака из Угарске све до почетка XVI века.

Током османских освајања погинуо је или је послан у ропство велики број становника Балкана, а посебно српских земаља. Ширење ислама на Балкану није било равномерно. Најшира **исламизација** догодила се међу Арбанасима (данашњим Албанцима) и међу припадницима јеретичких хришћанских секти богумила и патарена у Босни. Племство које је изгинуло или није пребегло у Хабзбуршко царство, Млетачку републику или Дубровник често је прелазило у ислам.

Османско царство је у крајевима у којима је живео српски народ успоставило бројне санџаке. На територији бивше Српске деспотовине настали су Смедеревски, Крушевачки, Вучитрнски и Скопски санџак. У Босни су успостављени санџаци Босна, Херцеговина, Бихаћ, Церник и Зворник, док је Црна Гора испрва била подељена, али је касније и сама постала посебан санџак.

Српски народ је у оквиру Османског царства живео на простору три беглербеглука: Румелијског, Будимског и Босанског. Највећи део српског становништва имао је положај **паје** и бавио се земљорадњом

и сточарством. Имао је обавезе и порезе према спахији на чијој је земљи живео као зависни сељак и према султану (држави).

Зависни сељаци који су живели на тимарима имали су своје поседе које су обрађивали. На њих су имали наследна права. Хришћански поседи су се звали баштине. Сељаци хришћани су спахији плаћали спахијску главарину, порез у новцу. Били су дужни да сваке године дају и део од производа са земље коју су обрађивали (жито, поврће, воће). Величина овог натуралног пореза (порез у производима) разликовала се у појединим областима. Најчешће је то била једна десетина. Такође, зависни сељаци су према спахији имали и радну обавезу. Морали су да раде (кулуче) за свог спахију одређени број дана у години. Радна обавеза назива се кулук. Зависни сељаци су давали спахији и читав низ других дажбина.

Према држави (султану) хришћанско становништво је имало различите намете. Харач (главарина) био је годишњи порез у новцу. Износио је један дукат по одраслој, за рад способној, мушкој глави у кући. Као и према спахији, хришћани су и према држави имали радну обавезу (кулук). Ови намети државе су били редовни. Временом, увођени су и нови намети, који ће такође постати редовни.

Током првих столећа повремено су мушка, хришћанска деца, узраста од 7 до 14 година, одвођена од родитеља. Превођена су у ислам (потурчена) и регрутована у елитне турске јединице – јаничаре или државну управу. То је био познати **„данак у крви”** или девширма. Османска власт је овај порез сматрала ванредним наметом и спроводила га је сваке треће или седме године.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О судбини манастира на Косову

Пре османских освајања на територији данашњег Косова и Метохије било је чак око хиљаду цркава. Стотину година касније званични османски пописи забележили су свега педесет цркава.

Необична и трагична је судбина манастирске цркве Светих Архангела у каџону реке Бистрице код Призрена. Изграђена је средином XIV века као задужбина и гробна црква српског цара Стефана Душана, а сматрана је врхунцем црквене архитектуре тог доба. Након доласка Османлија, више пута је пљачкана и паљена, да би 1615. године била до темеља срушена. Камен са Цркве Светих Архангела искоришћен је за изградњу Синан-пашине џамије у Призрену.

ЗАНИМЉИВОСТ

Опис турског узимања хришћанске деце у војну службу:

„Кад год упадну у неку земљу и народ покоре, тада царски писар одмах за њима иде и што год је дечака, све у јањичаре узима, а за сваког даје пет златника и шаље преко мора у Анадолију, где их васпитавају за јањичаре. Таквих дечака бива око две хиљаде. А ако од непријатељских људи не би ништа добио, онда у њиховој земљи који год су хришћани и имају дечаке, од њих узимају у свакоме селу, одредивши колико које село може дати највише, да би ипак број увек био потпун. А ове дечаке које из своје земље узима зову чилик, а после своје смрти сав свој иметак може сватко остављати коме хоће. Али оне које узима од непријатеља зове пенџик, ови после своје смрти не могу ништа оставити, већ све прелази цару, осим ако се тако понесе и заслужи да буде ослобођен, тај може дати после своје смрти коме хоће.”

(Константин Михајловић, *Јаничарева усјомене* (шурска хроника), Београд, 1966)

Рушевине Манастира Светих Архангела

Војник Османског царства,
XVI век

ПАТРОЛИРАТИ – обилазити терен ради надгледања.

Стојан Јанковић (око 1635–1687), српски јунак из Равних Котара у млетачкој Далмацији (данас Република Хрватска). Командовао је ускочким четата у Кандијском и Великом бечком рату. За јунаштво и заслуге одликован је од стране Млетачке републике и даровани су му поседи у родном крају. Погинуо је приликом напада на Дувно.

У Османском царству задржала се и стара категорија становништва – **власи**. Реч је о сточарима – хришћанима, који су имали посебне повластице будући да нису били везани за земљу. Под османском влашћу имали су извесну самоуправу. Учествовали су и у војним походима на страни царства. Власи су царству плаћали само један порез – **филурију**, који је износио један дукат по кући. Обављали су разне војне дужности.

Поред влаха, у војној служби османског царства постојали су и други хришћански војни родови. Као посада на тврђавама служили су **мартолоси**, војници који су гајили коње и пратили караване, док су **шајкаши** и **дербенџије** патролирали Дунавом.

ОБАВЕЗЕ ХРИШЋАНСКЕ РАЈЕ		ОБАВЕЗЕ ВЛАХА
СПАХИЈИ	ДРЖАВИ (СУЛТАНУ)	ДРЖАВИ (СУЛТАНУ)
СПАХИЈСКА ГЛАВАРИНА – порез у новцу	ХАРАЧ (ГЛАВАРИНА) – дукат по мушкој глави радно способној	ФИЛУРИЈА – дукат по кући
КУЛУК (радна обавеза) – кошење ливаде и припрема сена, рад у винограду итд.	КУЛУК (радна обавеза) – поправка и изградња мостова, путева, утврђења итд.	Обављање војничких дужности
ДЕСЕТИНА (натурална обавеза, порез у производима) – десети део од житарица, поврћа итд.		

Хајдуци и ускоци

Хајдуци су били одметници од турске власти. Одметали су се најчешће због неправди и османског насиља, али и као разбојници и пљачкаши. Хајдуци су били организовани у дружине (чете), чији се вођа звао **харамбаша**. Хајдучке дружине биле су малобројне, деловале су током пролећа, лета и ране јесени (од Ђурђевдана, 6. маја, до Митровдана, 8. новембра). Зимовали су и крили се пред потерама код поверљивих сељака – **јатака**, са којима су делили плен. Хајдуци су често штитили обесправљену и угрожену рају. У време устанака хајдуци, као што су били Бајо Пивљанин, Дели Марко, Старина Новак и Карађорђе Петровић, стављали су се на чело народних војски.

Старина Новак (око 1530–1601) био је ратник и хајдук у служби ердељских кнежева и влашких војвода. Рођен је у Поречу поред Смедерева. Ратовао против Турака на просторима данашње Румуније и Бугарске.

Старина Новак касније постаје славни лик наших народних песама. Место његовог живота је планина Романија у данашњој Републици Српској. У народној машти јавља се заједно са братом Радивојем и синовима Татомиром и Грујицом. Остао је упамћен по смелости и искуству.

„...а кадар сам стићи и утећи
и на страшном месту постојати
не бојим се никога до Бога.”

(Из народне песме *Старина Новак и кнез Бојосав*)

У Далмацији и јужној Босни делују **ускоци**. Појављују се у XV веку после пада Босне под османску власт. Ускоци су део српске и хрватске традиције и предања. Ускоци су прелазили границу, често морем као гусари, а по завршеном нападу брзо су се враћали на млетачку или хаџбуршку територију са које су дошли. Седиште ускока био је подвелебитски град Сењ. Ускоци су посебан значај имали у време дуготрајних сукоба са Османским царством у XVII веку, за време Дугог и Кандијског рата. Најпознатији рат у коме су ускоци учествовали назван је по њима – **Ускочки рат** (1615–1617). Ускоци се под притиском Турака селе у околину Оточца и Жумберка, а најпознатији ускоци су Стојан Јанковић и Илија Смиљанић.

Споменик Стариноу Новаку
у Румунији

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Митови о османској суровости

Рани нови век (XVI–XVII век) памти се по великој суровости. Посебно су биле окупне казне које је разним злочинцима и јеретичима наметала држава. Позната су спаљивања, ломљења костију на точку, черечења... Османско царство не само да није заостајало за овим суровим обичајима, већ је донело и неке источњачке, као што је набијање на колац и качење на ченгеле. У народној свести српског народа османска владавина упамћена је као сурова и окупна. Сигурно је да је на овакву успомену утицало и безакоње које је владало великим деловима царства у XVIII и XIX веку.

ЧЕНГЕЛЕ – куке.

ЗАНИМЉИВОСТ

Турски путописац о београдским баклавама (1660. година)

„Али више од свега, у обе земље румелијске и у арапским и персијским земљама најпознатија је београдска баклава. Она се прави о разним светковинама и царским слављима, и уме да буде као точак од кола, а савијена је од хиљаду јуфки, и од чистог је белог брашна са младим маслом и бадемима, а пече се у великим пећницама. Толико је велика да не може стати у обичну пећницу, и довољно је и за три стотине људи. Београдска баклава уме да буде врло слатка, велика и крхка, али ако бациш новчић, он ће утонути у њу. Ето како добру баклаву праве тамо...”

(Елвија Челебија, *Пуџојиси*)

ЈУФКА – лопта теста од које се развијају коре (за питу).

ЋЕРАМИДА – врста црепа.

ДОКСАТ – врста балкона.

Свакодневни живот Срба у Османском царству

Османска освајања довела су до великих разарања, масовних погубија, одвођења у робље и сеоба становништва. Градови као што је Ново Брдо и Смедерево почели су да пропадају. Српско становништво се у првим деценијама после освајања углавном повукло из градова. До постепене обнове градова долази тек у XVI веку, када су границе Османског царства померене далеко на север.

Становништво у селима је било изоловано и окренуто себи. Од XVIII века и сеоски свештеници су временом постајали све мање образовани. Српско и уопште немуслиманско становништво било је значајно обесправљено у Османском царству (сличне и чак веће неслободе владале су широм тадашње Европе). Срби су плаћали порезе од којих су муслимани били ослобођени.

Изглед сеоске куће у српским крајевима није се мењао током столећа османске власти. Зграде су биле приземне, грађене од мешавине дрвета (прућа) и блата, без прозора. У оваквој кући постојала је једна соба у којој су укућани живели окупљени око огњишта (ватре заложене у средини куће). Јело се око софре (ниског стола), по правилу из једне посуде једном кашиком. Породица је спавала на поду куће – „патосу” (утабаном земљи). Током османске власти на Балкану се појавило метално посуђе, које је на селима било ретко.

Срби су највише живели на селима, где су се бавили земљорадњом и сточарством, а у мањој мери и трговином и преносом робе. Свако село, или више њих, имало је свог кнеза који је представљао сељаке пред турском влашћу.

ЗАНИМЉИВОСТ

Београд, опис турског путописца из 1660. године

„... У овом великом граду има укупно сто шездесет палата које припадају везирима, њиховим доглавницима и другим велможима. У читавом граду има седамдесет хиљада особа пошто је за сваку кућу пријављено пет до десет особа...”

Осим тога, сва домаћинства, била она богата или сиромашна, имају велике или мале камене зграде с приземљем и једним спратом, и покривене су ћерамидом. Све су то дивне куће с високим прозорима и докситима, окружене поплочаним вртovima и баштама. Како су све нанизане једна на другу, сви им прозори и балкони гледају на Дунав, Саву или на Земунско поље. Све су то красне куће са складним оџацима и капијама.”

(Елвија Челебија, *Пуџојиси*)

НАУЧИЛИ СМО

- Већина Срба под турском влашћу чинила је део зависног становништва које се називало раја.
- Задржала се и стара средњовековна категорија становништва под именом „власи” са посебним повластицама.
- Турци су међу Србима и другим немуслиманским народима на Балканском полуострву спроводили исламизацију.
- Један од посебних начина спровођења исламизације био је „данак у крви”.
- Један од видова борбе Срба против Турака у Османском царству био је одлазак у хајдуке. Хајдуци су били одметници од османске власти, а најзначајнији међу њима били су Бајо Пивљанин, Дели Марко, Старина Новак и Карађорђе Петровић.
- Део Срба и Хрвата из јужне Босне и Далмације који су живели под хабзбуршком и млетачком влашћу били су ускоци, који су са простора Хабзбуршке монархије и Млетачке републике „ускакали” на територију под турском влашћу и пљачкали је, али су се потом враћали својим кућама. Најпознатији ускоци су били Стојан Јанковић и Илија Смиљанић.

ПИТАЊА

1. На којим просторима у Османском царству је живео српски народ?
2. Објасни по чему се разликовао положај влаха од положаја обичне раје у Османском царству.
3. Шта је „данак у крви”?
4. Која је разлика између хајдука и ускока?
5. Како су живели Срби под османском влашћу?

ЗАДАТАК

Сазнај више о борби против Турака у свом крају.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

исламизација, раја, „данак у крви”, власи, хајдуци, ускоци

8. Пећка патријаршија

Борба за црквену самосталност српске средњовековне државе завршена је успешном мисијом Светог Саве у Никеји 1219. године. Тада је Српска православна црква добила аутокефалност и уздигнута је на ранг **архиепископије**. Када је средином XIV века српска држава постала најмоћнија на Балкану, српски владар Стефан Душан се прогласио за цара, а тадашњег српског архиепископа уздигао је у ранг патријарха. Међутим, убрзо након пада Србије под турску власт **патријаршији** је забрањен рад.

Османске власти дозволиле су да српске цркве дођу под управу Цариградске патријаршије и Охридске архиепископије, која је била њен саставни део. Реч је о грчкој црквеној организацији.

Пећка патријаршија

Скоро сто година од пада Српске деспотовине под османску власт, српска црквена организација је поново успостављена пошто је обновљена патријаршија са седиштем у Пећи. Везир **Мехмед-паша Соколовић** подстакао је 1557. године обнављање Пећке патријаршије, на чије чело је дошао његов рођак Макарије Соколовић.

Патријарси су бирани на **црквеним саборима**, а да би добили **берат** од султана морали су богато да га плате. Патријарси су имали власт над црквеном имовином, а убирали су и приходе од црквених пореза, које су плаћали Срби. Пећка патријаршија је била не само врховна верска, већ и политичка установа која је обједињавала српски народ. Патријаршија није обухватала само бившу Српску деспотовину. Поред османскихседа на западу Балканског полуострва, имала је утицаја и на српску цркву у Хабзбуршким земљама и у Млетачкој републици. Границе Пећке патријаршије простирале су се од Самокова, Ђустендила и Скадра на југу до Сент Андреје, Вараждина и Сења на северу и западу. Обухватала је више од четрдесет **митрополија** и **епархија**.

Обновљена српска црква заслужна је за одржање традиција државе Немањића. Очувала је косовско предање и култ народних светитеља: од Светог Саве (чије су мошти биле сахрањене у манастиру Милешеви), преко Светог краља Стефана Дечанског (манастир Дечани) до Светог Василија Острошког (манастир Острог у данашњој Црној Гори). Управо је црква чувала успомену на средњовековну прошлост, прилагођену хришћанском учењу. Према њој ропство је дошло као последица неслоге међу племством: зато што су Мрњавчевићи убили цара Уроша, а Вук Бранковић издао кнеза Лазара. Јединство, слога и народни интереси уместо себичности били су идеали који су надахњивали поколења српског народа.

ТИТУЛЕ У ЦРКВЕНОЈ ХИЈЕРАРХИЈИ

патријарх	поглавар цркве
архиепископ	поглавар самосталне црквене организације у оквиру једне православне цркве
митрополит	поглавар велике црквене области
владика	народни назив за митрополита и понекад епископа
архимандрит	управник већег манастира
игуман	управник манастира
калуђер или монах	члан заједнице која прима завет скромности и побожности и живи у манастиру

БЕРАТ – званични документ који је издавао султан, којим он именује одређену личност на одређени положај; документ о наименовању.

МИТРОПОЛИТ – један од највиших чинова у православној цркви.

МИТРОПОЛИЈА – црквена област која стоји под управом митрополита.

ЕПАРХИЈА – црквена област која стоји под управом једног епископа или архиепископа.

МОШТИ – посмртни остаци светитеља.

ПАТРИЈАРХ

АРХИЕПИСКОПИ
И МИТРОПОЛИТИ

ЕПИСКОПИ

МОНАШТВО

СВЕШТЕНСТВО

Шема црквене власти

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

„Она (Пећка патријаршија) се протеже на све краљевине и покрајине које су некада држали словенски краљеви и владари куће Немањића. Без обзира на потчињеност турској тиранској власти, пећки патријарси сачували су своју јурисдикцију над свим илирским народима грчког обреда, и то не само у Краљевству Србији него и, добрим делом, у Угарској, Бугарској, Босни, Херцеговини, у већем делу арбанашких брда, делом у Далмацији, која је потчињена Турцима, али и тамо где владају Млечани, на пример око Книна, Котора и у Паштровићима, најзад све до у Хрватску, и ону која је под Турском и ону која је под царем.”

Изасланик римског папе Франческо де Леонардис, 1642. године.

Београдско четворојеванђеље, друга половина XVI века

ЈУРИСДИКЦИЈА – надлежност.

ЧАУШ – помоћник, водич; нижи чин у османској војсци.

Српски народ је, почетком Дугог рата, подигао устанак против турске власти у Банату, 1594. године (о томе ћете учити више у наредној лекцији). Срби су устали на оружје предвођени вршачким владиком Теодором. Устаници су успели да освоје Бечкерек (данас Зрењанин), Тител, Липову и Бечеј и спалили су Вршац. Османске власти су угушиле устанак, али општи немир их је много забринуо. Донели су **мошти Светог Саве и спалили их** по наређењу Синан-паше 1594. године на Врачару, брду у близини тадашњег Београда. Заробљени владика Теодор је сурово убијен.

Пећки патријарси представљали су српски народ и подносили са њим тешке године. Двојица патријарха, Јован Кантул (1592–1614) и Гаврило Рајић (1648–1656), погубљени су пошто је порта разоткрила њихова настојања да пронађу савезнике и заштитнике у европским државама. Опрезни и дуговеки патријарх Пајсије (1614–1647) успео је да одржи цркву током немирних година.

Током XVIII века Пећка патријаршија је постепено слабила. Народ се селио, а османске власти су покушавале да јој ограниче моћ и утицај. Рад Пећке патријаршије је званично забрањен 1766. године. Српска црква је наставила да постоји у Хабзбуршкој монархији. Водили су је митрополити, чије је седиште било у Сремским Карловцима. Самосталност је сачувала и Цетињска митрополија у Црној Гори.

После укидања Пећке патријаршије српска црквена организација у Османском царству поново је дошла под власт Цариградске патријаршије. У предању српског народа злогласне грчке владике настале су да се одрже на својим престолима и стекну за себе што више новца. Црква је зато пропадала, писменост нестајала, а народ тонуо у незнање и празноверје.

ЗАНИМЉИВОСТ

Манастир Милешева у Србији

Како га је видео, а затим о њему и забележио француски путник Пјер Лескалопије (1547)

„Двадесет првог (марта) дошли смо у Увац, турску варошицу. Одатле видесмо манастир Св. Саве, манастир српских монаха и калуђера. Они су обучени у црно, говоре словенски и живе по грчким обредима. Привели су нас да пољубимо једну велику кост Св. Саве, чије, кажу, имају цело тело. Видели смо Јевреје и Турке како ову кост љубе са истим поштовањем као хришћани и дају више милостиње. Ови монаси плаћају султану изванредан харач. Наш чауш нам је рекао да је један зао Турчин, који је једног дана дошао по тај харач, учинио калуђерима неко насиље и пао мртав на манастирским вратима. Дали су нам да једемо чорбе с уљем и приликуом, мало рибе и црног хлеба.”

(Д. Стојановић, ур., *Историјска чишанка 1*, Османско царство, Београд, 2005)

НАУЧИЛИ СМО

- Убрзо након пада Српске деспотовине под турску власт (1459) укинута је и Пећка патријаршија.
- Захваљујући везиру Мехмед-паши Соколовићу Пећка патријаршија је обновљена 1557. године. За првог патријарха обновљене Патријаршије постављен је Макарије Соколовић.
- Избор патријарха обављао се на црквеном сабору. Султан је избор сваког патријарха потврђивао бератом уз новчану надокнаду коју је патријарх морао дати султану.
- За време Дугог рата, који је Османско царство водило против Хабзбуршке монархије, Срби су подигли устанак у Банату против Турака 1594. године. Устанак је угушен, а његов вођа, вршачки владика Теодор, погубљен је. Као још један вид кажњавања Срба спаљене су мошти Св. Саве на Врачару 1594. године.
- Обновљена Патријаршија је имала велики значај за српски народ под турском влашћу. Она је била једини настављач српске средњовековне државе, тежила је очувању народног јединства, одржавала је цркве и манастире.
- Године 1766. укида се Пећка патријаршија и ставља под црквену власт цариградског патријарха.
- Последица укидања Пећке патријаршије јесте све већа неписменост и јачање празноверја међу Србима.

ПИТАЊА

1. Када је обновљен рад Пећке патријаршије?
2. Које припада велика заслуга за обнову рада Патријаршије?
3. Како су након обнове Патријаршије били бирани патријарси?
4. Зашто је за Србе под страном влашћу било значајно обнављање Пећке патријаршије?
5. Када је забрањен рад Пећке патријаршије и које су биле последице овог чина?

ЗАДАТАК

Сазнај којој епархији Српске православне цркве припада православна црква у твом крају.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Пећка патријаршија,
Мехмед-паша
Соколовић, црквени
сабори, берат,
спаљивање моштију
Св. Саве

9. Срби у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османског царства

Цар Јован Ненад – споменик у Суботици

Османска освајања затекла су Европу усред верских ратова и борбе за стварање централизованих држава. Срби су се од почетка турских освајања нашли између великих сила. Тако је приликом турског освајања Угарске на историјску сцену ступио и српски цар Јован Ненад, чије је седиште било у Суботици.

Османска освајања у Средоземљу заустављена су после победе савеза хришћанских држава у поморској бици код Лепанта (острва у Јонском мору) 1571. године.

Први велики копнени рат једног савеза европских држава против Османског царства трајао је пуних петнаест година. Реч је о **Дугом рату** (1591–1606). У овом рату сукобили су се Хабзбуршко царство, Венеција, Шпанија, поједине италијанске државе, Влашка и Молдавија са Османским царством. Учествовале су и јединице побуњених Срба. Српски народ у Банату подигао је устанак против Османлија.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

„Црни човек” – „цар” Јован Ненад

У време после Мохачке битке (1526) у Јужној Угарској (данашња Војводина) појавио се међу Србима тајанствени човек по имену Јован Ненад. Дошавши из Липова у данашњој Румунији Јован Ненад је убрзо око себе окупио војску од 12 000 људи. Прогласио се за цара и узео учешћа у сукобима који су у то време потресали Угарску. Због црног белега на телу Јована су звали и Јован Црни или „Црни човек”. Као савезник цара Фердинанда I у његовој борби за угарски престо Јован Ненад је однео две победе над војском Јована Запоље. 1527. године је поражен и мучки убијен. Област којом је завладао Јован Ненад простирала се између река Дунав, Тиса и Муреш (већим делом реч је о данашњој Бачкој). Јован Ненад је сматран првим предводником Срба из Угарске. Зато на његовом споменику подигнутом у XX веку у Суботици пише: „Твоја је мисао победила.”

„И веома се проширио глас да је устао један човек, Трачанин (Србин), по имену Цар Јован, из ердељских страна, посебно из краја Липа, и кога су Угри звали Црним човеком... И кад господин војвода (Јован Запоља) чу да Црни човек окупља мноштво, јер су Трачани притицали к њему као к новом свецу, захеле Јован да дође код њега.”

(Ђорђе Сремац, *Посланица о јунацима Угарској краљевства*, Београд 1987, стр. 75)

Од посебног значаја је био и **Кандијски рат** (1645–1669). У том дуго-трајном рату, названом по граду Кандији на острву Криту, у коме су ратовали Млетачка република и Османско царство, учествовали су и Срби, посебно у областима Далмације, Лике и Херцеговине. Победило је Османско царство.

За историју Османског царства преломан догађај био је **Велики бечки рат** (1683–1699). Османска војска је током 1683. године неуспешно опседала Беч. Пошто су поражени од стране пољских и аустријских снага, Турци су се повукли. Током Бечког рата против Османског царства удружили су се Хабзбуршко царство, Млетачка република и Пољска. Низ пораза Османског царства заустављен је 1690. године, када су аустријске снаге поражене код **Качаника** (данашња Србија). Српски народ се у време продора аустријских трупа подигао на устанак. После пораза и повлачења Аустријанаца, започела је Велика сеоба из области данашњег Косова и Метохије, северне Македоније и централне Србије у хабзбуршке области северно од Саве и Дунава.

Хабзбуршку војску предводио је највећи европски војсковођа XVII века – Еуген од Савоје (Евгеније Савојски). Када је рат коначно завршен, склопљен је **Карловачки мир (1699)**, којим је Османско царство по први пут после више од једног века изгубило простране територије. Аустрија се проширила на већину земаља некадашњег Угарског краљевства.

Током XVIII века Хабзбуршко и Османско царство ратовали су у још три наврата. После победе у рату који је трајао од 1716. до 1718, Аустријанци су заузели централне делове данашње Србије. Рат је завршен **Миром у Пожаревцу** (1718). Хабзбуршка управа над Београдом и северном Србијом потрајала је пуних двадесет година.

Хабзбуршко и Османско царство поново су ратовали од 1737. до 1739. године. На устанак су се и овог пута подигли Срби из пограничних области Османског царства. После пораза хабзбуршких снага у бици код Гроцке, Београд је поново пао у османске руке. Нови талас сеоба захватио је српске земље јужно од Саве и Дунава. У Хабзбуршку монархију иселиле су се хиљаде хришћана. **Београдским миром** (1739) успостављена је граница између два царства, која се неће мењати током наредних 150 година.

Коначно, аустријска војска је у раздобљу од 1788. до 1791. поново заузела Београд. Током овог рата у борбама су учествовале јединице састављене од Срба из Београдског пашалука (османске области која се простирала јужно од Саве и Дунава, на простору данашње централне Србије). Тада су се на простору данашње Србије подигли на устанак Срби под вођством капетана Коче Анђелковића. То ратовање је било познато као **Кочина крајина**. Рат је завршен Миром у Свиштову и повратком Османлија на старе границе и у Београд. Османске власти су касније дале Србима у Београдском пашалуку извесну аутономију.

Опсада Беча 1683. године

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Карловачки мир

Карловачки мир, склопљен у близини данашњих Сремских Карловаца, представљао је новину у тадашњој дипломатији. Овај мир могуће је назвати „Вестфалски мир Источне Европе”. У посебно изграђеној грађевини равноправно су преговарали представници држава учесница у рату. Преговарачи су улазили са различитих страна, сваки кроз посебна врата. Када су преговори завршени, врата која су користили османски представници зазидана су како би симболично било наглашено трајно повлачење Османског царства. Та грађевина касније је постала позната као „Капела мира”.

Капела мира у Сремским Карловцима, место где је склопљен мир

НАУЧИЛИ СМО

- Срби су учествовали у бројним ратовима које су међусобно водили Османско царство и Хабзбуршка монархија.
- Први сукоб већих размера био је Дуги рат (1591–1606), у којем су поред Хабзбуршке монархије, Млетачке републике, Шпаније и појединих италијанских држава, учествовали и Срби у Банату подигавши устанак против Турака. Устанак је угушен.
- Кандијски рат, вођен између Млетачке републике и Османског царства, трајао је од 1645. до 1669. године. И у овом рату су Срби учествовали на хришћанској страни.
- Велики значај за историју оба царства имао је Велики бечки рат (1683–1699). Вођен је између Османског царства и Хабзбуршке монархије. Млетачка република и Пољска учествовале су на страни хришћана. Срби су дали свој допринос хришћанским снагама тако што су подигли устанак и ратовали на страни Хабзбуршке монархије.
- Велики бечки рат завршен је Карловачким миром 1699. године.
- Током XVIII века Османско и Хабзбуршко царство ратовали су неколико пута: 1716–1718. године (рат је завршен миром у Пожаревцу); 1737–1739. године (рат је завршен миром у Београду); 1788–1791. године (рат је завршен миром у Свиштову). Последњи аустро-турски рат 1788–1791. код Срба је познат под називом Кочина крајина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

аустро-турски ратови,
Велики бечки рат,
Битка код Качаника,
мир (Карловачки
и Пожаревачки),
Кочина крајина

ПИТАЊА

1. Ко је био Јован Ненад?
2. Како су се Срби укључили у Бечки рат?
3. Која је последица Пожаревачког мира из 1718. године?
4. Шта се десило са Србима након потписивања Београдског мира 1739. године?
5. Објасни шта је Кочина крајина.

ЗАДАТАК

Истражи да ли је твој крај био место сукоба између Хабзбуршке монархије и Османског царства.

10. Сеобе Срба

Једна од најважнијих последица турских освајања српских земаља јесу **сеобе**. Прва већа померања српског становништва почела су још пре пада Српске деспотовине под турску власт. Узрок томе је начин турских освајања. Турски пљачкашки одреди су дуже време намерно упадали у пограничне области, које су пљачкали и у којима су убијали народ. Из страха од турских пљачкаша Срби почињу да се селе у сигурније крајеве.

Прва пресељења Срба преко Саве и Дунава започела су већ после Косовске битке (1389. године). У више наврата, бежећи од Османлија, српски живаљ се повлачио према северу и западу и насељавао јужне крајеве Угарске. Положај избеглих Срба је био изузетно тежак јер су насељавани на територијама Баната, Срема и Бачке, у крајевима који су били највише изложени турским нападима. Потом су постепено насељаване области Лике, Кордуна, Далмације и Славоније, које су тада биле саставни део Угарске краљевине.

Велики порази које су Османлије претрпеле у првим годинама Бечког рата (1683–1699) подстакли су српски народ на побуну. Један од многобројних Срба који се прикључио хабзбуршкој војсци био је и гроф Ђорђе Бранковић, који је желео да обнови српску државу под влашћу Хабзбурга.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Матија Корвин о пресељењу Срба у Угарску

У писму које је краљ Матија Корвин упутио папи наводи се да се за само неколико година (1482–1486) у Угарску преселило око 200 000 Срба. После пораза угарске војске код Будима (1541), Угарска краљевина је подељена на три дела (Хабзбуршку Угарску, Османску Угарску и Ердељ или Трансилванију). Та подела је потрајала све до пред крај XVII века, а српско становништво је живело на поприштима ратова које су непрестано водила два моћна царства.

Ђорђе Бранковић (1645–1711) био је дипломата, пустилов и претендент на српски престо. Рођен је у Ердељу (у данашњој Румунији) у породици која је наводно водила порекло од деспотске лозе Бранковића. Титулу грофа добио је 1688. године од аустријског цара Леополда I. Пошто је у време Бечког рата заточен од стране аустријских власти због рада на стварању српске државе, посветио се писању опсежне *Славеносербске хронике* (2681 страница). Ово дело је имало велики значај како за представљање српске историје тадашњој ученој европској јавности, тако и за стварање модерне српске нације. Бранковић је одмах по преласку Дунава и ступања на територију старе Српске деспотовине био ухапшен, одведен у хабзбуршке земље, где је био заточен до краја живота.

Патријарх Арсеније III

Хабзбуршки цар Леополд I позвао је 1689. године Србе да населе ратом опустеле крајеве Угарске. На прекретници Бечког рата 1690. године, после пораза хабзбуршких трупа, патријарх **Арсеније III Црнојевић (Чарнојевић)** повео је **Прву велику сеобу Срба** са простора Косова и Метохије, Рашке и скопске области. Он је повео између 60 000 и 100 000 Срба у сеобу на север и то је било највеће организовано премештање српског становништва у то доба. Срби су се населили на простору јужне и централне Угарске (стигли су у крајеве северно од Будима).

У српске области на Косову и Метохији почела су да се досељавају албанска племена из планина данашње северне и централне Албаније.

Неко време постојала су два патријарха, један грчки у Пећи, кога су наметнуле османске власти, и други који се склонио у хабзбуршке земље. Касније је дошло до споразума међу њима и српску цркву у Угарској водио је митрополит.

Сеобе Срба

Царске привилегије

После сеобе под Арсенијем III Чарнојевићем српски народ је добио повластице у Хабзбуршком царству. Положај Срба досељених у Хабзбуршку монархију заснивао се на царским **привилегијама** (повластичама). Прве и најзначајније привилегије, на којима су се заснивале и све касније, Србима у Хабзбуршкој монархији издао је цар Леополд I 1690. и 1695. године. Оне су биле политичке и верске. Касније су привилегије више пута потврђиване.

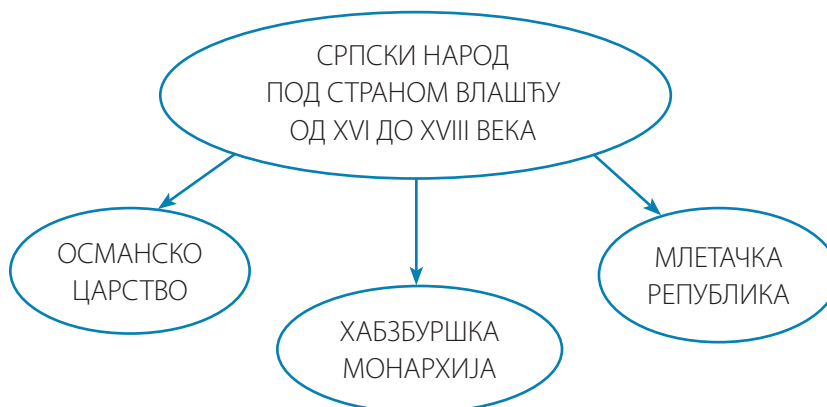
Царским привилегијама Срби су у Хабзбуршкој монархији стекли следећа права: да слободно исповедају своју православну веру, имају своју црквену организацију (Карловачку митрополију), сами бирају свог црквеног старешину (митрополита), не плаћају десетак католичкој цркви, користе стари јулијански календар, одржавају своје црквено-народне саборе, на којима су решавана питања важна за живот српског народа.

Српска митрополија на простору Хабзбуршке монархије основана је 1708. са седиштем у Крушедолу (првобитно Крушедолска митрополија). Њено седиште је 1718. (после разарања Крушедола у аустро-турском рату) пренето у Сремске Карловце (од тада – **Карловачка митрополија**).

У време стварања Српске Војводине (1848. године) карловачки митрополит уздигнут је у ранг патријарха.

У Другом аустро-турском рату (1737–1739) османска војска успела је да однесе победу. Једна од најважнијих битака вођена је код Гроцке (данас општине у саставу Београда). Срби су се у пограничним областима Османског царства побунили и под вођством кнежева Рашковића ратовали на страни хабзбуршке војске. После османске победе дошло је до још једног великог таласа српских сеоба са истих простора одакле је потекла и претходна сеоба. На челу **Друге сеобе** био је поново патријарх, овога пута **Арсеније IV Јовановић Шакабента**.

СРПСКИ НАРОД ПОД СТРАНОМ ВЛАШЋУ ОД XVI ДО XVIII ВЕКА

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Становништво Европе

Крајем XVII века Енглеска је имала 5,2 милиона становника, Аустрија и Чешка су 1650. имале око 4,1 милиона становника, Шпанија 7,1 милион, а Низоземска око 1,9 милиона. Крајем XIV века у Србији је живело од 700 000 до 800 000 становника, а у Босни од 500 000 до 600 000. У XVI и XVII веку тај број је смањен. Косово и Метохија били су најнасељеније српске земље.

ЗАНИМЉИВОСТ

Друге сеобе

До средине XVIII века у Русију се преселило нешто мање од 10 000 Срба из Хабзбуршке монархије. Срби су насељени у две области данашње Украјине. Ове територије су назване „Нова Србија” и „Славјаносербија”. Тамо и данас постоје градови Панчево, Вуковар, Кањижа(а), Ковин, Сента...

НАУЧИЛИ СМО

- Након продора Турака на Балканско полуострво Срби почињу да се селе према северу и западу.
- У време Бечког рата десила се Прва велика сеоба Срба (1690) под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића. Била је то највећа организована сеоба Срба у новом веку.
- Срби су се уз дозволу хабзбуршког цара Леополда I населили на простору јужне Угарске (данашња Војводина) и добили одговарајуће повластице.
- Као последица масовног исељавања српског становништва са простора Косова и Метохије у време Прве велике сеобе Срба почиње насељавање албанског становништва на поменутом простору.
- У једном тренутку Срби су имали два патријарха. Једног у Османском царству, а једног у Хабзбуршкој монархији.
- Године 1708. основана је Карловачка митрополија, првобитно са седиштем у Крушедолу (Крушедолска митрополија). Она је постала центар верског и политичког окупљања Срба у Хабзбуршкој монархији.
- Најзначајније привилегије у Хабзбуршкој монархији Срби су добили 1690. и 1695. од цара Леополда. Од тих привилегија најважнија је црквена самосталност, као и привилегија да не плаћају десетак католичкој цркви, да могу да користе стари јулијански календар и одржавају своје црквено-народне саборе.
- Друга велика сеоба Срба десила се после аустро-турског рата (1737–1739) под вођством патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабента.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Прва велика сеоба Срба, Арсеније III Чарнојевић, привилегије, Карловачка митрополија, Друга велика сеоба Срба, Арсеније IV Јовановић Шакабента

ПИТАЊА

1. Који су најчешћи правци сеоба Срба након првих турских упада на Балканско полуострво?
2. Објасните узроке који су довели до Прве велике сеобе Срба.
3. Какве повластице су уживали Срби у Хабзбуршкој монархији?
4. Шта знаш о Карловачкој митрополији?
5. Када се десила Друга сеоба Срба?

ЗАДАТАК

Испитај да ли се становништво твога краја селило или се досељавало из других крајева.

11. Срби под хабзбуршком и млетачком влашћу

Срби у Хабзбуршкој монархији

После пада средњовековних држава Србије и Босне, српски народ се селио на север и запад. Нови талас сеоба уследио је након Мохачке битке (1526), када су се бројни Срби преселили у Хрватску и Славонију, које су тада биле у саставу Угарског краљевства. Због сталних упада пљачкашких османских чета – акинџија, феудалци су напуштали пограничне славонске и хрватске крајеве. Зато су у пустим областима данашње границе између Хрватске и Словеније хабзбуршке власти организовале **Војну крајину** (Војну границу). Називана је и Војна Хрватска, за разлику од остатка Хрватског краљевства – Цивилне Хрватске. Са потискивањем Османлија ова граница се померала на југ и исток да би се током неколико векова, све до **1881.** године, усталила у областима Лике, Баније, Кордуна, Славонске посаvine, Срема... Реч је о територији уз границу са Османским царством на којој је насељено слободно становништво – становништво ослобођено феудалних дажбина.

Српски граничар, XVIII век

1. Личка рејимента	5. Гленска рејимента	9. Градњанска рејимента	Војводство Србија и Тамишки Банат
2. Оточка рејимента	6. Петровска рејимента	10. Бродска рејимента	Угарско границе
3. Сплитска рејимента	7. Кривопаланска рејимента	11. Петроградска рејимента	
4. Славонска рејимента	8. Турбеванска рејимента	12. Банатска војна граница	

Војна крајина

Српски манастир Гомирје

ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ – превођење становништва у католичанство.

УНИЈАЋЕЊЕ – православно становништво присиљавано је да приступи црквеној организацији која је православна по имену, али је прихватила учење и првенство католичке цркве и папе као врховног поглавара.

Ти граничари (**крајишници**) били су организовани у војне јединице (**регimente**). Њихова територија је била подељена на војне области (**генералате**) са седиштем у Карловцу и Вараждину. Крајишници су били православци и у мањем броју католици. Почетком XVII века број православаца, који су углавном били Срби, процењиван је на 60 000. Српском становништву су још у XVI веку дате повластице, а једна од њих је била и право слободног исповедања православља. Док су нижи официри крајишких јединица потицали из домаћег становништва, виши су били Немци. Војном крајином управљало је **Дворско ратно веће** из аустријског града Граца. Срби су на простору Војне крајине имали своје епископе (владике). Познати су и њихови манастири: Марча, Лепавина и Гомирје. Римокатоличка црква покушавала је да преведе православно становништво у католичанство, а хрватски и угарски феудалци да поврате власт над њима и приходе од земље коју су обрађивали. Католичка црква покушавала је да **покатолич** и православно становништво. Један од начина покатоличавања православног становништва био је прелазак у **Унију**. Унија је подразумевала признавање римског папе и прихватање верских учења римокатоличке цркве, али уз задржавање православних обичаја. Унија је била само прелазна степеница до прихватања католичанства.

Србима су дароване привилегије које је хабзбуршки двор назвао **Влашки статут**. Њих је донео цар Фердинанд II 1630. године. Бечки двор штитио је Србе у време када су му били потребни у ратовима, а у миру се притисак католичке цркве и свештенства повећавао.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Из увода у *Влашке статуте*

„Стога, будући да бијасмо читаву општину Влаха која на темељу допуштења и милости Наших претшаника блажене успомене Рудолфа Другог и Матије, римских царева и краљева Угарске доселе већ тридесет година имаде пребивалиште у крајевима Нашега Краљевства Славоније између Саве и Драве, недавно и Ми обдарили посебном Нашом и Наших законитих насљедника краљева Угарске повељом о заштити и управи, услијед даљње скрби Наше добротивости за корист, спокојство, сигурност и одржање како самих Влаха, тако и читаве кршћанске домовине, желећи такођер да се доима корисно и осталима који су подложни Нашој добротивој управи, Ми смо милостиво сматрали да истој општини Влаха који бораве између споменутих Саве и Драве, сукладно садашњем стању ствари и приликама, ваља додијелити, одредити и прописати следеће чланке Закона и Статута, по пропису којих нека одсада живе и равнају се, како би дакако Краљевства и наши посједи то више и снажније били утврђени и заштићени од Турака, најљућих непријатеља кршћанскога имена те других непријатеља, једнако изврсно и вјерном војничком службом и јунаштвом овога народа, као и путем и снагом извјесних закона. Буду ли се они обдржавали међу истим Власима како у миру, тако и у рату, понајвише могу, поред пораста правде и стеге, плодносно прибавити милост и благослов Свевишњег и спасоносно очувати исправан начин живота према ваљаним кршћанским правилима.”

У првим деценијама XVIII века између Хабзбуршког и Османског царства водила су се још два рата. У Првом аустро-турском рату (1716–1718) хабзбуршка војска заузела је област између Београда и Јагодине. Ова освајања призната су Пожаревачким миром. Установљена је „**Краљевина Србија**”, административна област у којој су аустријско чиновништво и војне власти били тако сурови да се народ исељавао на османску територију. Ипак, важну улогу у овим областима имали су српски војници и њихови команданти, међу којима **обер-капетан** (врховни капетан) Станислав Марковић Млатишума. Аустријским поразом у Другом аустро-турском рату (1737–1739) граница између два царства се вратила на Саву и Дунав.

Капија Карла VI сазидаана у Београдској тврђави 1718–1737. године

Дубровачка република

Дубровник је у средњем веку био град-држава, који је почетком XI века добио уређење аристократске републике. Његово грађанство бирало је **Велико веће** – које је водило спољну и унутрашњу политику, **Мало веће** – које је поседовало извршну и судску власт и **Веће умољених** – неку врсту владе. На челу дубровачке државе стајао је **кнез** (дужност слична председнику републике), биран на свега месец дана.

Дубровачка Република процветала је захваљујући трговини коју је успоставила између свог залеђа – пре свега српских држава (Захумља, Травуније, Рашке, Босне), касније Османског царства и јадранских и средоземних лука. Дубровачка Република није била војна сила, па је настојала да пронађе што моћније заштитнике. Дубровачка територија се посебно проширила током XIV и XV века. Дубровнику су земљу углавном уступали српски владари. Докле год је постојала српска држава, Дубровачка Република је сваке године (на Светог Димитрија) плаћала за ту земљу „Српски доходак”. После пропасти средњовековне Србије тај новац је све до XVIII века плаћан манастиру Хиландар.

Дубровник

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Земљотрес у Дубровнику 1667. године

„Међутим нешто пре 9 часова, зачула се одједном потмула тутњава, а одмах затим, готово истовремено јак кратак ударац зањихао је град и оборио га уз страховит тресак...за неколико секунди овај град богатих готских и ренесансних палата, сав један радосни уметнички каприс на суровој и кршевитој обали био је претворен у жалосну гомилу развалина и рушевина...”

Од наглог рушења дигла се тако густа прашина да је замрачила небо. Дан је наједном потамнео, а сунчева светлост, пробијајући се кроз густу копрену постала је крвава и утуљена...”

(Радован Самарџић, *Велики век Дубровника*, Београд, 1983)

ЗАНИМЉИВОСТ

Дубровник и САД

Многи тврде да је Дубровачка Република била прва држава на свету која је признала независност Сједињених Америчких Држава. То се наводно догодило 1783. године. Али ове тврдње нису тачне. Афричка Краљевина Мароко је прва признала САД. Дубровник је са овом државом успоставио трговачке везе 1783. године.

Марин Држић

(1508–1567) најславнији је дубровачки драмски писац. Школовао се у Сијени. Већи део живота провео је путујући широм источног Средоземља од Венеције до Цариграда. Водио је буран и чак пустолован живот уметника, преводиоца, па чак и завереника. Његове комедије *Дунго Мароје* (Чика Мароје) и *Новела од Сџанца* многи сврставају међу најбоље комедије ренесансе.

Дубровачка Република је доживела велики процват у XVI и XVII веку у време највећег успона Османског царства. XVIII век познат је и као „велики век Дубровника“. Османска држава запоставила је привреду, а непрекидни ратови, које је водила са западним државама, омогућили су Дубровнику да обавља велики део трговине између зараћених сила на Јадрану и Средоземљу. Ова улога Дубровника одговарала је његовим суседима, а посебно Османском царству. У то време развило се и велико супарништво између Млетачке Републике и Дубровника.

Дубровник је доживео велику трагедију када га је 1667. године погодио разоран земљотрес у коме је страдао велики део његових становника.

Привредно опадање Дубровника започело је са постепеним пропадањем Османског царства и померањем његових граница ка истоку.

Почетком XIX века Дубровник су окупирали Французи. Дубровачка Република је укинута 1808. године и прикључена Илирским провинцијама. Касније, Дубровник постаје део Хабзбуршке монархије.

Дубровчани су себе сматрали „Словинима“. До XX века многи од њих сматрали су се делом српског народа. Становништво у областима прикљученим Дубровачкој Републици систематски је превођено у католичанство. Почетком XVII века Дубровчанин Мавро Орбин написао је *Историју Краљевства Словена*, чији значајан део говори о историји српских земаља. У XIX веку двојица Дубровчана – Матија Бан и Медо Пуцић – играју важну улогу у обнови српске државе и њеној науци. По Матији Бану је названо Баново брдо у Београду. Крајем XIX века Српска странка осваја већину на изборима за градску управу Дубровника. Дубровачки архив важан је за историју српског и других балканских народа.

Османске власти су тврдиле да Дубровник, будући да није монархија, није ни држава. То је био један од разлога зашто никада није освојен и припојен Османском царству.

Дубровачка република

НАУЧИЛИ СМО

- Хабзбуршка монархија је на граници са Османским царством у XVI веку установила границу под називом Војна крајина. Простор Војне крајине обухватао је Карловачки генералат (са седиштем у Карловцу) и Вараждински генералат (са седиштем у Вараждину).
- На територији Војне крајине (простор Лике, Кордуна, Баније, Славонске посавине, Срема) насељавано је слободно становништво махом српске националности да брани границу од Турака.
- Обавеза крајишника била је да ратују за Хабзбуршку монархију против Турака, док су у време мира били слободни сељаци који нису имали феудалне обавезе. Срби у Војној крајини уживали су и изванредан број привилегија, попут црквене аутономије, мада је римокатоличка црква често покушавала да им наметне Унију.
- Документи у којима су садржане привилегије Срба крајишника називају се Влашки статuti, а издао их је цар Фердинанд II 1630. године.
- Војници крајишници су били директно потчињени Дворском ратном већу у Грацу.
- Године 1881. потреба за Војном крајином, тј. одбраном границе од Турака, престала је, те је она укинута.
- Дубровник је био град-држава, настао још у средњем веку.
- Ова држава на обали Јадранског мора била је по уређењу аристократска република са кнезом, Великим и Малим већем и Већем умољених као главним државним органима.
- Дубровник је био на врхунцу своје привредне моћи у XVI и XVII веку.
- Привредни пад Дубровника поклапа се са слабљењем Османског царства.
- Дубровачка република је укинута 1808. године. Тада је она ушла у састав Илирских провинција, које су створене у време Наполеонових освајања на тлу Далмације.

ПИТАЊА

1. Како је Хабзбуршка монархија организовала одбрану своје границе према Османском царству?
2. Какви су били положај и обавезе Срба у Војној крајини?
3. Које је војно била потчињена Војна крајина?
4. Каква је држава био Дубровник по свом уређењу?
5. Када почиње слабљење Дубровачке републике?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Војна крајина,
крајишници, Влашки
статuti, унија,
покатоличавање,
Дубровачка
република

ЗАДАТАК

Истражи под чијом влашћу се налазио твој крај у прошлости.

12. Почеци грађанске класе код Срба

Митрополија у Сремским Карловцима

БАРОК – уметничка и књижевна епоха у Европи од XVI до XVIII века; главне одлике су пренаглашено украшавање и китњаст стил.

Гимназија у Сремским Карловцима

У Хабзбуршкој монархији српски народ је почео да се развија и модернизује. Богаћењем српских трговаца, чиновника и официра развија се грађански слој код Срба. Временом, грађанство је постајало све бројније. Хабзбуршки цареви су почели да за разне заслуге дају племство појединим српским првацима. **Грађанство** добија све већи политички утицај. Од 1749. године изабрани грађани, поред свештенства и официра, учествовали су у раду црквено-народних сабора. Црква и богато грађанство потпомагали су развој просвете и културе. Подизане су цркве и отворане школе и гимназије. У Сремским Карловцима је 1791. основана **Гимназија** (прва код Срба), а 1794. **Богословија**. У Новом Саду, граду који се у XVIII веку развио поред Петроварадинске тврђаве, 1810. године основана је **Српска православна велика гимназија**. На **Фрушкој гори** још од XV века оснивани су бројни **манастири**. Током XVI и XVII века постојало је 35 манастира. Мешавина традиционалне и у Европи модерне барокне архитектуре довела је до развоја „српског барока“.

Царица **Марија Терезија** одузела је политичке и просветне надлежности карловачком митрополиту. Ипак, Срби су задржали црквено-школску аутономију. На **Темишварском сабору 1790.** године од цара је затражено стварање српске аутономне области у Банату. Овај захтев није испуњен. На Темишварском сабору за карловачког митрополита изабран је Стеван Стратимировић те се сабор назива и „Изборни“. Митрополит Стратимировић је био најважнија личност међу Србима у Хабзбуршкој монархији тога доба.

На развој српске културе и националне свести значајно су утицали филозоф Доситеј Обрадовић, историчар Јован Рајић и гроф Сава Текелија. Јован Рајић је 1794. и 1795. године објавио четворотомну *Историју*, у којој је целовито представио сва тада позната сазнања о историји Срба и суседних народа.

Гроф Марко Војновић (Марко Иванович Војнович, 1750–1807) био је руски адмирал и један од оснивача руске Црноморске флоте. Војновић је био Србин из Херцег Новог. Руској војсци прикључио се 1770. године. Учествовао је у ратним експедицијама у Средоземном мору и командовао флотом на Каспијском језеру. Водио је битку против османске флоте 1788. године.

Доситеј Обрадовић (1742–1811) био је чувени филозоф и писац. У младости монах, отиснуо се у свет, пропутавао бројне земље. Написао је прву аутобиографију у српској књижевности – *Живоџи и ђрикљученија* (Живот и догађаји), затим дела: *Писма љубезном Хараламџију*, *Совјеџи здравља разума*, *Мезимац*... Залагао се за реформе какве је у Хабзбуршком царству спроводио Јосиф II. Такође, први је предлагао да застарели црквенословенски језик у књижевности и науци замени народни језик. Обрадовић је подржао Први српски устанак (1804–1813). Написао је славну песму *Песна на Инсурекцију Сербов* (*Песма Српској усџанка*), коју данас, по њеном првом стиху, називамо *Восџани Србије* (*Усџани Србија*). Доситеј Обрадовић је 1807. године допутовао у тек ослобођени Београд, где је именован за првог министра просвете. Умро је у Београду 1811. године.

„За српску културу је подједнако важно што је Свети Сава отишао у манастир и што је Доситеј Обрадовић изашао из манастира.”

Мирко Ђорђевић

Гроф Сава Владиславић (1669–1738), српски трговац и дипломата, рођен у Херцег Новом. У служби руског цара Петра Великог водио је важне мисије у Цариград, Молдавију, Црну Гору и италијанске земље. Сава Владиславић је преговарао о односима Русије са Кинеским царством. Тада је успостављена трговина између две државе – „пут чаја”, а Владиславић је издејствовао изградњу православне цркве у Пекингу. Владиславић је у Цариграду откупио роба, малог црног дечака Ибрахима Ханибала, кога ће Петар Велики ослободити и постати му кум и заштитник. Највећи руски песник Александар Сергејевич Пушкин директни је Ханибалов потомак.

Сава Текелија (1761–1842) рођен је у Араду (јужна Угарска, данас Румунија). Био је први Србин доктор правних наука (пре њега у Угарској су само професори универзитета били доктори наука). Повукао се из политике 1802. као секретар Угарске дворске канцеларије. Током преосталих четрдесет година свог живота помагао је политичко ослобођење и просвећивање српског народа. Основао је задужбину у Пешти под називом „Текелијанум”, која је помагала школовање сиромашних српских ђака. Као председник Матице српске Текелија је уступио овој установи личну библиотеку, а после смрти и целокупно своје велико богатство. Задужбина „Текелијанум” постоји и данас.

НАУЧИЛИ СМО

- Међу Србима под хабзбуршком влашћу током XVIII века све већи значај добија грађанство.
- Најважније одлуке у Хабзбуршкој монархији Срби су доносили на црквено-народним саборима.
- У XVIII веку у Хабзбуршкој монархији основан је већи број српских просветних и културних установа (Карловачка богословија, Гимназија и друге установе).
- На црквено-народном сабору у Темишвару 1790. године изнет је захтев за аутономијом Баната у оквиру Хабзбуршке монархије, који је одбијен. У исто време на Сабору је за карловачког митрополита изабран Стеван Стратимировић.
- На развој националне и културне свести код Срба у Хабзбуршкој монархији у великој мери је утицала делатност Доситеја Обрадовића, Саве Текелије, Јована Рајића и других.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

грађанство, црквено-народни сабори (Темишварски сабор), гимназије (у Сремским Карловцима и Новом Саду), Богословија у Сремским Карловцима, манастири на Фрушкој гори

ПИТАЊА

1. Који друштвени слој крајем XVIII и почетком XIX века постаје водећи политички чинилац међу Србима у Хабзбуршкој монархији?
2. Које образовне и културне установе Срба у Хабзбуршкој монархији настају у XVIII и XIX веку?
3. Наведи одлуке Темишварског сабора.
4. Које су личности највише утицале на национални и културни развој Срба у Хабзбуршкој монархији?
5. Сазнај када је у твом крају настало грађанство као носилац напредних идеја.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Допуни реченицу.

_____, највећи од свих османских султана, освојио је Београд _____ године.

2. Заокружи тачан одговор.

Турски феудалци називали су се:

а) туфахије,

б) јаничари,

в) калифе,

г) спахије.

3. Објасни шта је исламизација.

4. На линији времена означи следеће догађаје:

а) Османлије освајају Цариград,

б) битка на Мохачком пољу,

в) обнова Пећке патријаршије,

г) сеоба Срба под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића,

д) Карловачки мир.

1400

1500

1600

1700

5. Ако је исказ тачан заокружи слово Т, а ако је нетачан заокружи слово Н.

а) Хајдуци су били представници закона у Османском царству.	Т	Н
б) Пећки патријарси су бирани на црквеним саборима.	Т	Н
в) Власи су у Османском царству плаћали порез под називом филурија.	Т	Н
г) Седиште ускока био је град Сењ.	Т	Н
д) Редови јаничара најчешће су попуњавани такозваним „данком у крви“.	Т	Н

6. Допуни реченицу:

Војници граничари у пограничном делу Хабзбуршке монархије према _____ царству били су организовани у војне јединице _____, а њихова територија је подељена на војне области _____.

7. За сваку годину напиши догађај везан за историју Срба.

1630. _____
1708. _____
1739. _____
1766. _____
1790. _____

8. Објасни следеће појмове:

диван _____
шајкаши _____
нахија _____
хајдуци _____
тимар _____
харамбаша _____
јатак _____

9. Објасни разлику између хајдука и ускока и наведи неке од оних који су ти познати.

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Упореди положај Срба под османском и хабзбуршком влашћу од XVI до XVIII века.
- Размисли у чему је био значај Пећке патријаршије за Србе под страном влашћу од XVI до XVIII века.

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...

Постоје бројни извори и књиге у којима можеш да прочиташ више појединости о грађи из ове тематске целине. Ово су само неки од њих:

- Олга Зиројевић, *Србија под шурском влашћу*, Српски генеалошки центар, Београд, 2007.
- Александар Фотић, *У Османском царству (XV-XVIII век)*, Креативни центар, Београд, 2007.
- Радован Самарџић, *Мехмед-џаша Соколовић*, Српска књижевна задруга, Београд, 1975.
- Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија*, било које издање.
- Михаило из Островице, *Успомене једног јаничара*, било које издање

Интернет сајтови:

- www.rastko.rs
- www.istorijskabiblioteka.com
- www.istoricari.com

III

СВЕТ У ХVІІІ И ХІХ ВЕКУ

13. Свет машина

14. Грађанске револуције

15. Просвећеност и Француска револуција

16. Наполеоново доба

17. Обнова монархија и револуције: Европа Свете алијансе

18. Настанак Италије и Немачке

19. Сједињене Америчке Државе у ХІХ веку

20. Источно питање, велике силе и балкански народи

Парна машина

Декларација о правима човека и грађанина

1776–1783. година

Америчка револуција

1688. година
„Славна
револуција”

1769. година
Џејмс Ват конструисао
парну машину

1776. година
Декларација о
независности САД

1787. година
Устав САД

1789. година
Декларација о правима
човека и грађанина

Догађаји с почетка новог века допринели су променама и развоју људског друштва. Образовале су се нове снаге, које су довеле до преокрета у државама и друштву. Посебно су XVIII и XIX век светске историје проткани револуцијама (корените промене, преокрети). Узроци револуција су различити: незадовољство друштвеним,

економским и политичким односима, потреба за остваривањем грађанских права и слобода. Дух промена, који су донеле револуције, покренуће и национална питања и рађање националних држава. Модеран свет је обликован и настао је у превирањима новог века.

Берлински конгрес

Крунисање Наполеона за цара

1789–1799. година
Француска револуција

1804. година
Наполеон крунисан
за цара

1815. година
Бечки конгрес

1848. година
„Пролеће народа”

1870. година
Коначно уједињење
Италије

1871. година
Уједињење Немачке

1878. година
Берлински
конгрес

13. Свет машина

ИНДУСТРИЈА – скуп делатности које су посвећене серијској производњи робе.

Џејмс Ват

ЗАНИМЉИВОСТ

Чајник и парна машина

Сматра се да је Џејмс Ват дошао на идеју да конструише парну машину још као дете играјући се чајником.

До **Индустријске револуције** прво је дошло у Енглеској у другој половини XVIII века. Реч је о великом технолошком напретку, који је променио природу светске привреде и друштва.

Индустријској револуцији претходили су откриће ватреног оружја, нових бродова – каравела и штампарије. Велики напредак **индустрије** изазвали су проналасци у производњи одеће – **текстилној индустрији**. „Летећи чунак“, којим је убрзано ткање, конструисан је **1733.** године. Три деценије касније, 1765. године, Џејмс Харгривс изумео је **машину за предење**. Ускоро је у употребу ушао и **механички разбој** за ткање. Били су то проналасци који су убрзали производњу текстила и омогућили њено неслућено ширење.

Свакако најважније техничко откриће епохе била је парна машина. Енглец **Џејмс Ват** је **1769.** године конструисао прву **парну машину**. По први пут у историји човечанства створена је направа која не зависи од директног утицаја човека или природних сила – ветра или речног тока. Снагом паре кључале воде покретан је механизам који је могао да покрене машину или возило.

Проналазак парне машине повећао је број фабрика. Потражња из фабрика утицала је на развој металургије и рударства (угаљ је коришћен као основни извор енергије за стварање водене паре). Џорџ Стивенсон је омогућио примену парне машине у саобраћају, када је 1814. год. конструисао прву парну локомотиву. Тако је рођена **железница**. Конструкцијом пароброда парна машина је нашла примену у речном и поморском саобраћају. Ови догађаји и појаве познати су у историји као **Прва индустријска револуција**.

Ускоро је у Енглеској, између великог индустријског центра Манчестера и Ливерпула, изграђена пруга којом су возови тутњали брзином од чак 56 километара на час. До краја XIX века све европске земље и Сједињене Америчке Државе имале су своје пруге. Колико је путовање постало брже сведочи чињеница да је пут од Београда до Ниша пре изградње железнице трајао и до девет дана, док је возом тај пут трајао шест сати (дакле 54 пута мање)!

До средине века један железничар из Велике Британије пропутовао је чак милион миља (1 600 000 km). На коњу би по бољим путевима из тог времена толико растојање прешао током отприлике 150 година.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Железница у Србији

У Кнежевини Србији изградња пруге почела је 1881. године. Пруга до Ниша изграђена је до 1884. године. Србија није била последња ондашња балканска држава која је добила пругу. Железница у Црној Гори изграђена је 1909. године. Србија је тако касно добила пругу зато што није имала излаз на море, што би градњу свакако убрзало. Такође, Србија није прихватала да пругу изграде и користе стране државе кршећи њену аутономију и оспоравајући јој пуно право на зараду. Прва пруга на територији данашње Републике Србије изграђена је 1854. године и пролазила је кроз Белу Цркву у тадашњој Аустрији (Војводини, Србији). До 1856. возове су вукли коњи, а од тада је уведена локомотива на парни погон.

Стара железничка композиција

Индустријска револуција донела је велике промене целокупном човечанству. Производња прелази са ручне на машинску израду производа. Порасло је богатство индустријских држава. Повећане су разлике између богатих и сиромашних становника. Извозећи индустријске производе и машине, богате земље увозиле су сировине (пре свега руде) и храну. Тако је њихово богатство расло. Цена хране је падала, па су мноштва сељака у Великој Британији и другим индустријским државама у бесцење продавала своју земљу. Прелазили су у градове, где су живели тешким и сиромашним животом. Ову земљу куповали су индустријалци и на њој узгајали овце, од чије вуне је зависила текстилна индустрија. Индустријализација је променила и природу политичких односа. Још више је ослабила племство развијених земаља и појачала демократске тежње грађанства.

Временом се развијају и две нове друштвене класе: **капиталисти** – богати власници фабрика и најамни **радници** – људи који раде за капиталисте у њиховим фабрикама. Често су радници у фабрикама радили под изузетно лошим условима и за то су били веома слабо плаћени. Радило се током целог дана, радници су се често повређивали, а не тако ретко и губили животе на радним местима. У фабрикама су радиле и жене и малолетна деца. Ове две категорије становништва за исте врсте послова биле су још слабије плаћене од одраслих мушкараца. Због таквих услова, током XIX века почиње да јача раднички покрет, који јасно истиче борбу за своја права у облику разних захтева. Индустрија је омогућила напредак ратовања, али и многих других области човековог живота од становања, облачења, саобраћаја, културе и свакодневног живота до исхране...

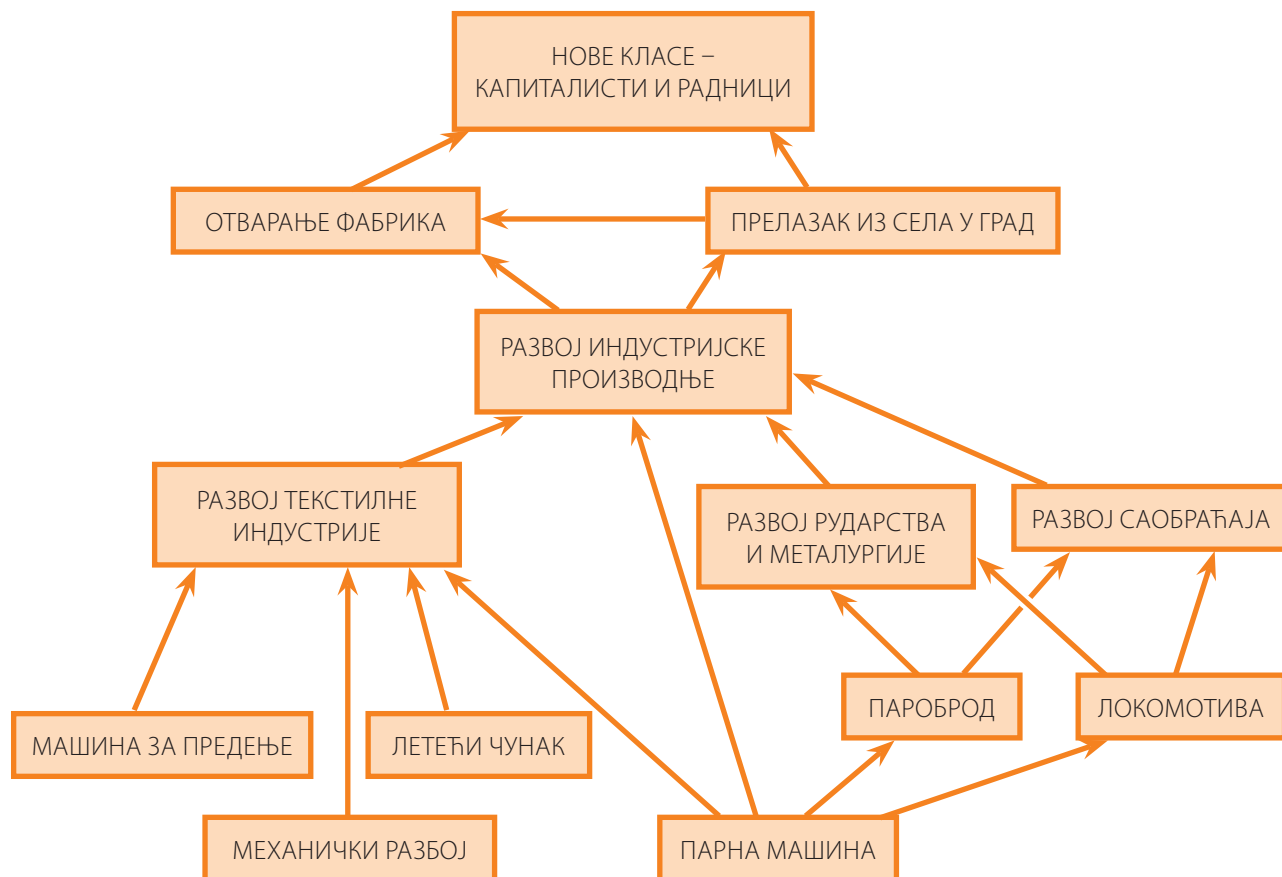
ЗАНИМЉИВОСТ

Викторијански интернет

Средином XIX века у употребу је ушао телеграф. Порука телеграфом могла је да обиђе планету за само један дан (24 сата). Телеграф је посебно унапредио и развио Самјуел Морзе, који га је патентирао 1837. године у Сједињеним Државама. Телеграф је постављен широм света, а мрежа је довршена тек 1902. године, када је телеграф постављен по дну Тихог океана. Телеграф по епохи владавине краљице Викторије (1837–1901. године) данас зову и „Викторијански интернет”. У Кнежевини Србији телеграф је уведен 1854. године.

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА – увођење, ширење индустрије, примена индустријских машина у производњи.

ПРВА ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА

Пароброди су смањили време путовања и транспорта робе између континената

НАУЧИЛИ СМО

- До Индустијске револуције прво је дошло у Енглеској, у другој половини XVIII века. То је променило природу светске привреде и друштва.
- Неколико техничких открића претходило је најважнијем проналаску Прве индустријске револуције. Били су то летећи чунак, механички разбој, предидица.
- Најважније откриће Прве индустријске револуције је парна машина Џејмса Вата из 1769. године.
- Парна машина је била епохално откриће које за свој погон није користило људску радну снагу, већ је радило по принципу ослобађања водене паре.
- Парна машина је убрзо нашла своју широку примену у индустријској производњи и саобраћају (железница, речни и поморски саобраћај).
- На принципу парне машине, Енглец Џорџ Стивенсон је 1814. године конструисао парну локомотиву.
- Проналазак парне машине је довео до брже и веће индустријализације појединих земаља попут Енглеске, САД и других.
- Револуција у индустрији довела је и до великих друштвених промена: издвајање две друштвене класе – капиталиста и радничке класе.

ПИТАЊА

1. Наведи најважнија техничка открића Прве индустријске револуције.
2. Где је епохално откриће Џејмса Вата нашло своју примену?
3. Шта је конструисао Џорџ Стивенсон?
4. Која два друштвена слоја се издвајају након Прве индустријске револуције?
5. Шта је подстакло настанак радничког покрета?

ЗАДАТАК

Покушај да сазнаш када је направљена прва железница у твом крају.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Индустријска револуција, индустрија, парна машина, железница, капиталисти, радници

14. Грађанске револуције

Револуције у Низоземској и Енглеској

ЗАНИМЉИВОСТ

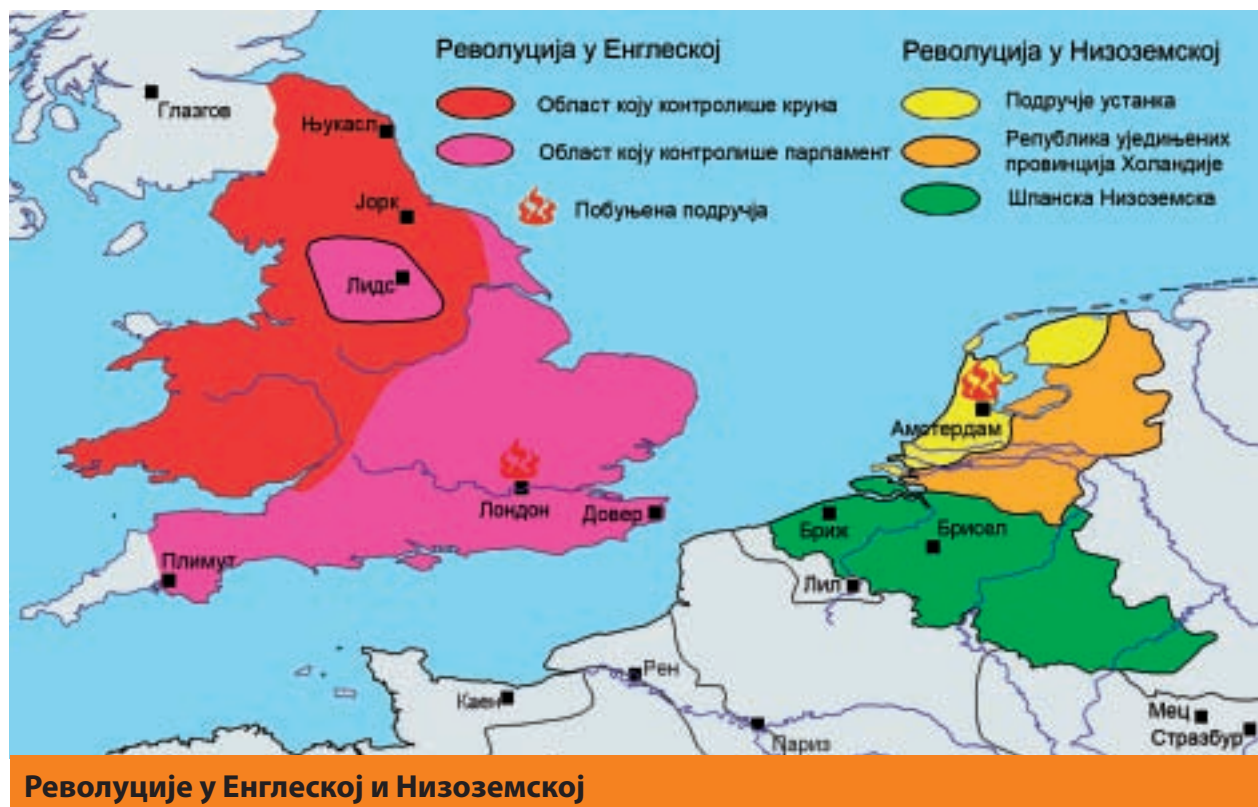
О имену Енглеске

Енглеска, од 1713. Велика Британија, од 1801. Уједињено Краљевство Велике Британије и Ирске (од XX века Северне Ирске).

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА – управљање земљом само из једног центра.

Током XVII и XVIII века дошло је до три велике **грађанске револуције**. Револуције нису биле обични преврати у којима се мења влада. Реч је о темељним променама целокупног политичког поретка.

Прва буржоаска револуција догодила се у Низоземској, данашњој Холандији. Ту најбогатију област Европе, чије становништво је прихватило протестантизам, чинило је седамнаест провинција (области). Ових седамнаест провинција било је под влашћу Шпаније. Локално трговачко грађанство сукобило се са централним властима у Мадриду. Сметале су им старе и лоше установе, **централизација**, прогон протестаната и високи порези које су морали да плаћају. Низоземска револуција трајала је са прекидима од **1569.** до **1609.** године. Север Низоземске, **„Холандска Република“**, после 1648. године постао је прва међународно призната, модерна република. На њеном челу налазио се Вилијем I Орански.

У **Енглеској** је дошло до сукоба између **краља** и **парламента** (скупштине). Док је краљ Чарлс I Стјуарт (1625–1649) владао као апсолутни монарх, парламент је бранио своја стотинама годинама стара права. Током седам година дуге револуције (1642–1649) војска грађана и нижег племства однела је победу над краљевом војском. Краљ Чарлс I Стјуарт заробљен је и погубљен у Лондону. Предводник револуције био је **Оливер Кромвел**. Енглеска је постала **република**, на челу са лорд-протектором – Оливером Кромвелом. Република није дуго потрајала (1649–1660). Кромвелова власт је била тешка и непопуларна. Убрзо после његове смрти дошло је до обнове монархије (**рестаурације**).

Парламент је позвао Чарлса II Стјуарта, сина погубљеног Чарлса I, да преузме власт. Нови краљ је морао да прихвата одлуке парламента. Следећи краљ Енглеске, Џејмс II, дошао је у сукоб са својим англиканским поданицима због своје наклоности католичанству. Године 1688. збачен је у „**Славној револуцији**“, која се одиграла без људских жртава. На престолу су га заменили ћерка Мери II и њен супруг Вилијем III Орански. Нови владари су прихватили **Декларацију њрава (1689. године)**. Парламент је тако коначно однео победу и постао моћнији од владара. Крајем XVII века у парламенту су се појавиле странке: **торијевци** (из којих се касније развила конзервативна партија) и **виговци** (из којих је касније настала либерална партија).

ПАРЛАМЕНТ – скупштина, скуп изабраних народних представника који одлучују о политици једне земље, доносе законе и одобравају трошкове државе (буџет).

ЛОРД – висока племићка титула у Енглеској.

ЗАНИМЉИВОСТ

Даља судбина Оливера Кромвела

Оливер Кромвел је умро пре обнове монархије. После повратка краља на престо наређено је да буде ископан из гроба и обешен.

ДЕКЛАРАЦИЈА – објава, изјава.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Декларација права

Декларација права је веома сажет документ са тридесет и три тачке: једна од њих, посвећена овлашћењима краља, забрањује му да доноси, укида или спроводи законе без одобрења парламента. Друга, посвећена слободи говора, гласи: „Слобода говора, расправе или деловања у парламенту не сме да буде укинута или ограничена од било ког двора или палате...”

ЗАНИМЉИВОСТ

Демократија и аристократија

„Зато што је наша демократија од давнина у највећој мери аристократска, а наша аристократија у највећој мери демократска.”

Бриџански историчар и политичар Томас Мекоули о џајни успеха бриџанске државе о идеалима сјоразума (компромиса) и умерености

Британски парламент

Америчка револуција и рат за независност

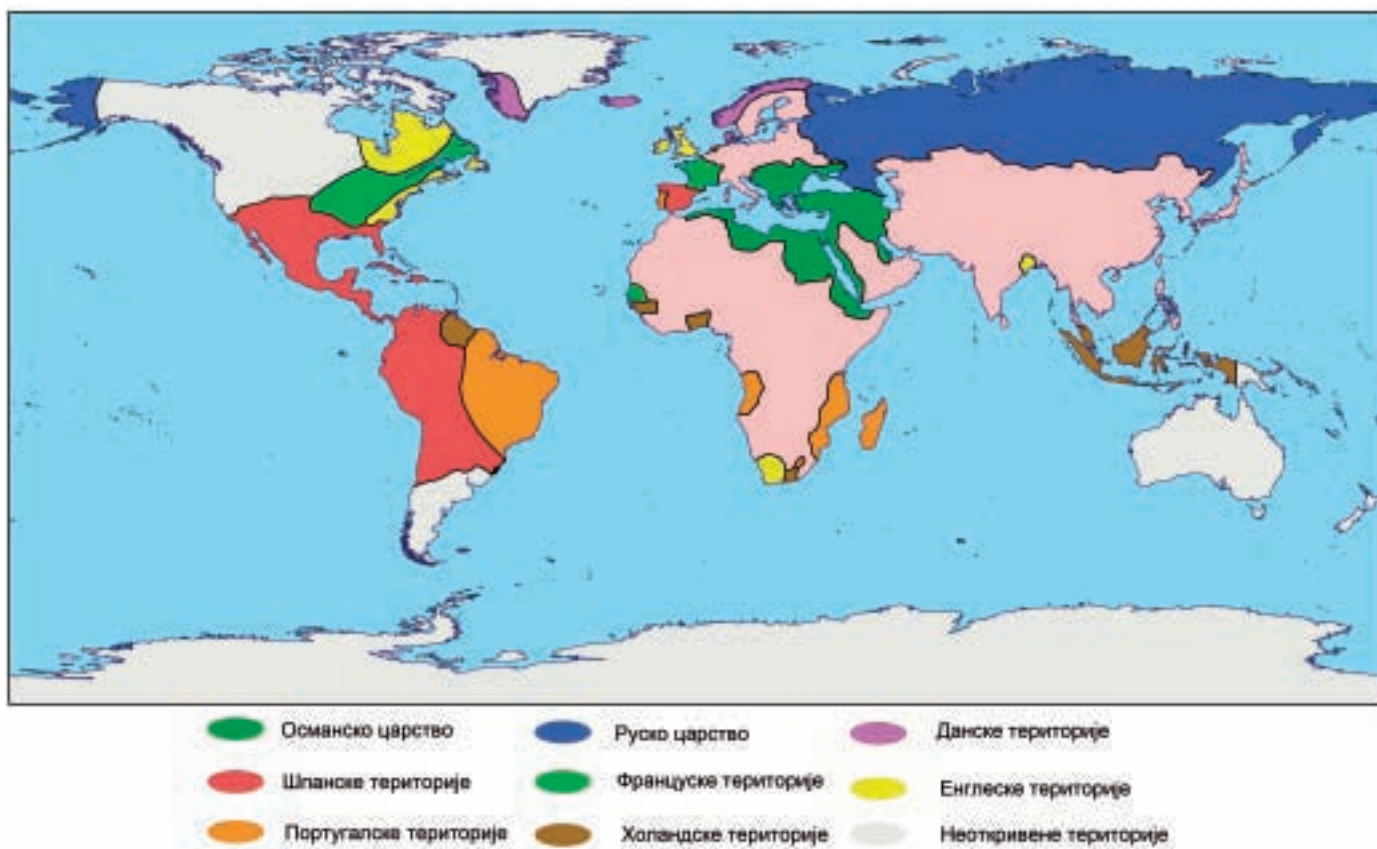
САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О уставу

Устав је највиши правни акт једне државе. Он је основ правном поретку државе и из њега проистичу сви закони. Закон изнад свих закона. Данас писани устав имају готово све државе света, осим Велике Британије, чија уставност почива на старим обичајима.

На источним обалама Северне Америке развило се **тринаест колонија**. Насељене европским становништвом, углавном потеклим из Велике Британије, ове колоније су у економском погледу биле изузетно напредне. После тешког рата са Француском, Енглеска је страдалим и осиромашеним насељеницима наметнула нове порезе. Становници колонија су посебно били гневни због високих пореза на чај. Зато су незадовољници у великој луци Бостону, преобучени у Индијанце, упали на енглеске трговачке бродове и бацили у море велике количине чаја. Овај догађај из 1773. године остао је упамћен као „**Бостонска чајанка**”.

Амерички **рат за независност (Америчка револуција)** започео је **1776.** и трајао до 1783. године. Тринаест колонија сазвало је **Конгрес** (заједничку скупштину) у Филаделфији, где је 4. јула усвојена **Декларација о независности Сједињених Америчких Држава**. Аутор те декларације био је **Томас Џеферсон**.

Колонијализам око 1750. године

На челу америчке војске (13 колонија) налазио се **Џорџ Вашингтон**. Током наредних седам година са променљивом срећом трајао је сукоб између америчких снага и регуларне британске војске. Током првих година америчке трупе су углавном трпеле поразе, али су успеле да се одрже. Велики идеали америчке револуције привукли су пажњу света, а на америчкој страни борили су се бројни странци, међу којима и француски племић маркиз **Де Лафајет**. Устаници су успели да стекну подршку Француске, која ће их у наредним годинама помоћи новцем и војском. Удружене америчке и француске трупе су **1781.** године код **Јорктауна** нанеле одлучујући пораз британској војсци. Две године касније – **1783.** у Француској, у дворцу **Версај**, склопљен је уговор којим је Велика Британија признала независност Сједињених Америчких Држава.

Устав Сједињених Америчких Држава, донет 1787. године, први је грађански **устав** у свету. Уз извесне допуне, остао је на снази до данас. Сви грађани, осим робова афричког порекла, имали су иста права пред законом.

Џорџ Вашингтон је био први председник САД, а главни град САД је по њему добио име.

Томас Џеферсон (1743–1826), аутор *Декларације о независности Сједињених Америчких Држава*. Био је амерички посланик у Паризу, шеф дипломатије (државни секретар) од 1790. до 1793, потпредседник и два пута председник САД. Џеферсон се прославио и као архитекта који је урбанизовао америчку престоницу Вашингтон. У сећању америчког народа остао је упамћен као врло радознао човек – своју кућу је претворио у велики астрономски часовник. Имао је шеснаесторо деце.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Декларација тринаест Сједињених Држава Америке

„Када ток историје наметне неопходност да један народ прекине политичке везе које га спајају са другим народом, и да међу силама света преузме посебно и равноправно место које су му доделили закон природе и Бог, пристojно поштовање према мишљењу других налаже да буду образложени разлози који су га навели на одвајање.

Држимо да су следеће истине саме по себи доказане: да су сви људи рођени једнаки, да им је Творац дао извесна, неотуђива права, међу којима су живот, слобода и право да траже срећу.”

Бенџамин Френклин уочи проглашења *Декларације о независности*

Бенџамин Френклин (1706–1790) био је амерички новинар, политичар, дипломата и проналазач. Историчари су га назвали „првим Американцем” због његове дуготрајне посвећености борби за независност британских колонија у Америци. Френклин је открио Френклинову пећ, бифокалне наочаре, а истраживао је и електрицитет. Био је члан одбора који је написао *Декларацију о независности*. Представљао је САД у Француској и Шведској.

Бенџамин Френклин

БИФОКАЛНЕ НАОЧАРЕ – наочаре које омогућавају јасан вид на два растојања (на близину и на даљину).

НАУЧИЛИ СМО

- Током XVI, XVII и XVIII века дошло је до грађанских револуција у Западној Европи, које су донеле низ промена у држави и друштву тих земаља (Низоземска, Енглеска, Америка и на крају Француска).
- У току борбе за независност од шпанске власти Низоземска је успела да оствари победу и формира прву државу са републиканским уређењем у историји човечанства.
- У Енглеској се револуција одиграла без људских жртава те се она с правом назива Славна револуција. Она је изнедрила Декларацију права из 1689, према којој је власт краља ограничавао парламент.
- Рат 13 енглеских колонија са Енглеском познат је као Америчка револуција или Амерички рат за независност.
- Започео је 1776, а трајао до 1783. године. Догађај који му је претходио познат је као „Бостонска чајанка” (1773).
- На Конгресу у Филаделфији представници 13 колонија усвојили су Декларацију о независности САД 1776.
- Уз променљиву ратну срећу амерички борци за независност су успели, уз подршку европских добровољаца, да остваре победу.
- Године 1783. у Версају у Француској представници САД и Велике Британије су потписали мир којим је призната независност САД.
- Године 1787. у Сједињеним Америчким Државама донет је први грађански устав у свету.
- Први председник Сједињених Америчких Држава био је Џорџ Вашингтон, по коме је и главни град САД добио име.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

грађанске револуције (низоземска, енглеска и америчка), парламент, „Славна револуција”, „Бостонска чајанка”, Декларација о независности САД, устав

ПИТАЊА

1. Какве промене доносе грађанске револуције у Западној Европи у XVI и XVII веку?
2. У чему је значај „Славне револуције”?
3. Опиши догађај познат као „Бостонска чајанка”.
4. Наведи супростављене стране Америчког рата за независност и време и место кључне битке.
5. Како се завршио Амерички рат за независност?

ЗАДАТАК

Покушај да сазнаш више о животу Џорџа Вашингтона, првог председника САД.

15. Просвећеност и Француска револуција

Просвећеност

XVIII век довео је и до **револуције у науци и просвети**. То је подстакло велике промене у политици. Филозофи у овом раздобљу почињу да критикују римокатоличку цркву и апсолутну монархију. Преиспитују идеје преузете из традиције (наслеђа) или наметнуте од стране цркве. Сматрају да разумом и размишљањем могу да утврде да ли су те идеје тачне или не. Веровали су у напредак човечанства заснован на свемоћи људског разума. По први пут јавља се распрострањена филозофска сумња у постојање Бога. Филозофи XVIII века верују у напредак човечанства заснован на унутрашњој промени – реформи. До напретка је могуће доћи ослобођењем људи, укидањем древних неправди и незаслужених повластица. Просвећеност је темељ промене. Зато филозофе XVIII века називају **просветитељима**.

Најпознатији међу просветитељима су француски филозофи **Жан-Жак Русо**, **Шарл-Луис Монтескје** и **Франсоа Мари Аруе де Волтер**. Русо је у књизи *Друштвени уговор* заступао идеју да је потребно успоставити државу којом би управљао народ (демократска држава). Становници државе, према његовом мишљењу, требало би да буду једнаки пред законом и равноправни у политици. Држава би напредовала захваљујући споразуму њених грађана. За Волтера, једног од највећих умова у историји човечанства, апсолутизам је прихватљив, али заснован на просвећености уместо на божанском праву. **Просвећени апсолутизам** био би могућ само уколико би се на престолу нашао образован и честит владар посвећен добру свог народа и његовом напретку. Волтер је као узор истицао пруског краља Фридриха II, а дуго времена се дописивао и са руском царицом Катарином II Великом.

Утицај Енглеске и њеног уређења довео је до стварања нових идеја о државном уређењу које се примењују и данас. Тако је Монтескје у својој књизи *О духу закона* предлагао поделу власти над државом у три међусобно независне гране: **законодавну** (скупштина), **извршну** (влада) и **судску** (судови). Тако је била омогућена стална, одржива и праведна управа над државом. То је основа државног уређења у каквом и ми данас живимо.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Знамените мисли Волтера и Русоа

„Историју чини низ сабраних, маштовитих открића.”

Волтер

„Први човек који је заузео комад земље, рекао 'То је моје' и пронашао људе довољно просте да му поверују, био је стварни творац друштва.”

Русо

ФИЛОЗОФИЈА – наука о мудрости, љубав према мудрости.

АПСОЛУТИЗАМ – облик владавине код којег владарева власт није ограничена никаквим државним законима ни установама (неограничена власт једног човека).

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Атеизам и деизам

У време просветитељства јавља се *атеизам*. Реч је о интелектуалном покрету чији истомишљеници не само да не верују у постојање Бога, већ се боре против религије. Уверени су да она подстиче заосталост човечанства. Многи међу филозофима просветитељства веровали су у постојање Бога, али су сматрали да је Бог створио свет и да се након тога није мешао у његов развој. Они су се називали *деисти*.

Жан Жак Русо

(1712–1778), чувени француски филозоф и књижевник, рођен у Женеви. Један од најзначајнијих представника просветитељства. Дела овог славног филозофа инспирисала су многе мислиоце и идеологе. У свом животу бавио се и музиком и компоновањем. Значајна дела овог просветитеља су: *Расправа о наукама и уметностима*, *О пореклу неједнакости*, *Емил, или о васпитању*. Идеје изнете у делу *Друштвени уговор* утицаће на вође Француске револуције, односно ауторе Декларације о правима човека и грађанина.

Највеће колективно дело епохе просвећености била је **Енциклопедија**. Током две деценије (1751–1772) сто педесет аутора – научника, филозофа, официра и свештеника писали су текстове за прво такво издање објављено у чак 28 књига. *Енциклопедија* је обухватала сва до тада позната знања из различитих области науке, технике, културе, уметности и др. Уредници ове енциклопедије били су филозоф **Дени Дидро** и математичар **Жан Даламбер**. Упркос високој цени, десет година после објављивања последњег тома продато је чак 25000 примерака. *Енциклопедија* је имала велики утицај широм света.

Француска револуција

Француска је била најнасељенија и најмоћнија држава Европе XVIII века. У овој апсолутној монархији владали су феудални друштвени односи, а њено друштво се делило на три сталежа: племство, свештенство и трећи staleж, на којем су биле највеће финансијске обавезе. Моћ коју је Француска стекла за време владавине Луја XIV опадала је под његовим наследницима **Лујем XV** и **Лујем XVI**. Епоха просветитељства имала је велики утицај на нова поколења Француза. Такође, готово половина од 25 милиона Француза била је млађа од осамнаест година и то је чинило да притисак да се изврше промене буде изузетно велики. Француска је крајем седамдесетих година XVIII века помагала Америчку револуцију. Стварање Сједињених Америчких Држава није само ослабило Велику Британију, већ је свету представило ново уређење – републику и нове, демократске установе. Помажући Америчку револуцију Француска је потрошила велики новац, а жетве 1787. и 1788. године су биле слабе па се држава нашла у великим дуговима. Као начин за излазак из кризе Луј XVI и његова влада прихватили су сазивање Скупштине сталежа – старе скупштине три друштвена слоја: племства, свештенства и **трећег сталежа – грађанства** (трговци, занатлије, учитељи, банкарни, сељаци итд.). Скупштина је могла да уведе нове порезе. Скупштина сталежа састала се, после 175 година, почетком **маја 1789.** године.

ДРУШТВЕНИ СТАЛЕЖИ У ФРАНЦУСКОЈ

ПЛЕМСТВО	СВЕШТЕНСТВО	ТРЕЋИ СТАЛЕЖ (трговци, занатлије, учитељи, сељаци, банкарни итд.)
----------	-------------	--

У току заседања, трећи сталеж се сукобио са краљем и делом племства и свештенства. Представници овог сталежа били су бројнији и финансијски моћнији. Одвојили су се и прогласили **Народну скупштину**, одлучни да донесу земљи устав.

Краљев покушај да уз помоћ војске растера Народну скупштину довео је до отвореног народног устанка широм Француске. Злогласна париска тврђава Бастиља, која је столећима служила као тамница, освојена је **14. јула 1789**. Већ у августу скупштина је усвојила предлог о **укидању феудализма**, као и свих повластица племства и свештенства. На предлог маркиза Лафајета Народна скупштина је усвојила **Декларацију о људским правима човека и грађанина**. (Декларација је била потпунија и у будућности утицајнија од својих претходница у САД и Енглеској.)

Уставна монархија

Краљ је био принуђен да прихвати Декларацију, неповредивост Народне скупштине и укидање феудализма. Две године касније, **1791**, усвојен је **Устав**. Француска је постала **уставна монархија**.

Француска револуција није завршена доношењем устава и укидањем апсолутизма. Држава се и даље налазила у дубокој економској кризи. Немири изазвани револуцијом допринели су дубокој подели у француском народу. Велики број племића склонио се у унутрашњост или у суседне државе. Хабзбуршка монархија и Пруска биле су одлучне да заузму Париз и пораде револуцију. У Народној скупштини, уставна монархија је имала бројне противнике. Љути противници монархије окупљени су углавном у Јакобинском клубу, названом тако зато што су се његови чланови састајали у манастиру Светог Јакова у Паризу. **Јакобинци** су желели да успоставе **републику**, непосредну власт народа и поделе земљу сељацима. Један од најважнијих вођа Јакобинаца је био **Максимилијан Робеспјер**.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Наводи из Декларације

1. Људи се рађају и остају слободни са једнаким правима. Друштвене разлике могу бити успостављене само ради општег добра.
2. Циљ сваког политичког удруживања јесте очување природних и неотуђивих права човека. Та права су: слобода, својина, сигурност и отпор угњетавању.
3. Начело суверености у основи се односи на нацију. Нити један човек или установа не могу да обављају било какву власт која не потиче директно из нације.

За разлику од Сједињених Држава у Француској је укинута и ропство. Парола револуције била је „Слобода, једнакост и братство“.

УСТАВНА МОНАРХИЈА – држава у којој је власт монарха одређена и ограничена уставом.

Луј XVI

Луј XVI (1774–1793), француски краљ, унук Луја XV. Историчари га описују као добронамерног, лењог и колебљивог заљубљеника у лов и зидарство. Наследивши свога деду затекао је Француску у кризи. Безуспешно је реформама покушавао да реши проблеме у држави. Економску кризу још је више продубио помажући, новчано и војно, америчке устанике у рату против Велике Британије. Смањењу популарности и угледа Луја XVI допринело је и незадовољство које је краљица Марија Антоанета изазивала код француског народа. Револуцију није преживео. Оптужен је за издају и погубљен на гиљотини 1793. године.

ЗАНИМЉИВОСТ

Марија Антоанета и колачи

Краљици Марији Антоанети је дуго приписивана бездушност и лакомисленост. Наводно је, када јој је речено да народ гладује зато што нема хлеба, рекла: „Дајте им колача.“ До нашег времена није пронађен доказ да је тако нешто рекла или написала. Данас се верује да је о оваквом ставу писао Жан Жак Русо неколико деценија раније, а можда је тако нешто изјавила супруга Луја XIV, која се на француском престолу налазила стотину година раније.

Република терора

Од посебне важности за Француску револуцију било је држање краља Луја XVI. Његова неодлучност и приврженост традицијама апсолутизма отежале су опстанак уставне монархије. Непопуларност његове супруге, **Марије Антоанете**, ћерке хабзбуршке царице Марије Терезије, допринела је паду монархије. Те 1792. године Француска је постала република.

Погубљење француског краља, наредне године изазвало је запрепашћење и осуду широм Европе. Створен је велики савез европских монархија против револуционарне Француске. На западу Француске, у Вандеји, избила је побуна присталица монархије – **монархиста**. У угроженом Паризу на власт је дошла крајња **јакобинска левица**. Основан је „Одбор јавног спаса“, а устав је привремено укинут. За време јакобинске диктатуре, која је трајала од средине 1793. до јула 1794. године, убијено је више десетина хиљада људи. Нису само убијани монархисти и припадници аристократије, већ сви политички противници. Међу многобројним жртвама били су Робеспјеров противник и славни говорник револуције – **Жорж Дантон**.

Терор је временом постајао све већи. Привреда је западала у све дубљу кризу и становништво је живело све теже. У лето **1794.** године дошло је до преврата. Јакобинци су оборени с власти, а њихове вође, међу којима и Робеспјер, погубљене су.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Марсељеза

Током 1792. године војске удружених европских монархија долазе надомак Париза. Револуција зато добија на жестини. Након што је септембра 1792. године француска војска однела победу код Валмија, револуционари постају надмоћни. Из тог времена потиче и најславнија револуционарна песма и данашња химна Француске – Марсељеза.

ЗАНИМЉИВОСТ

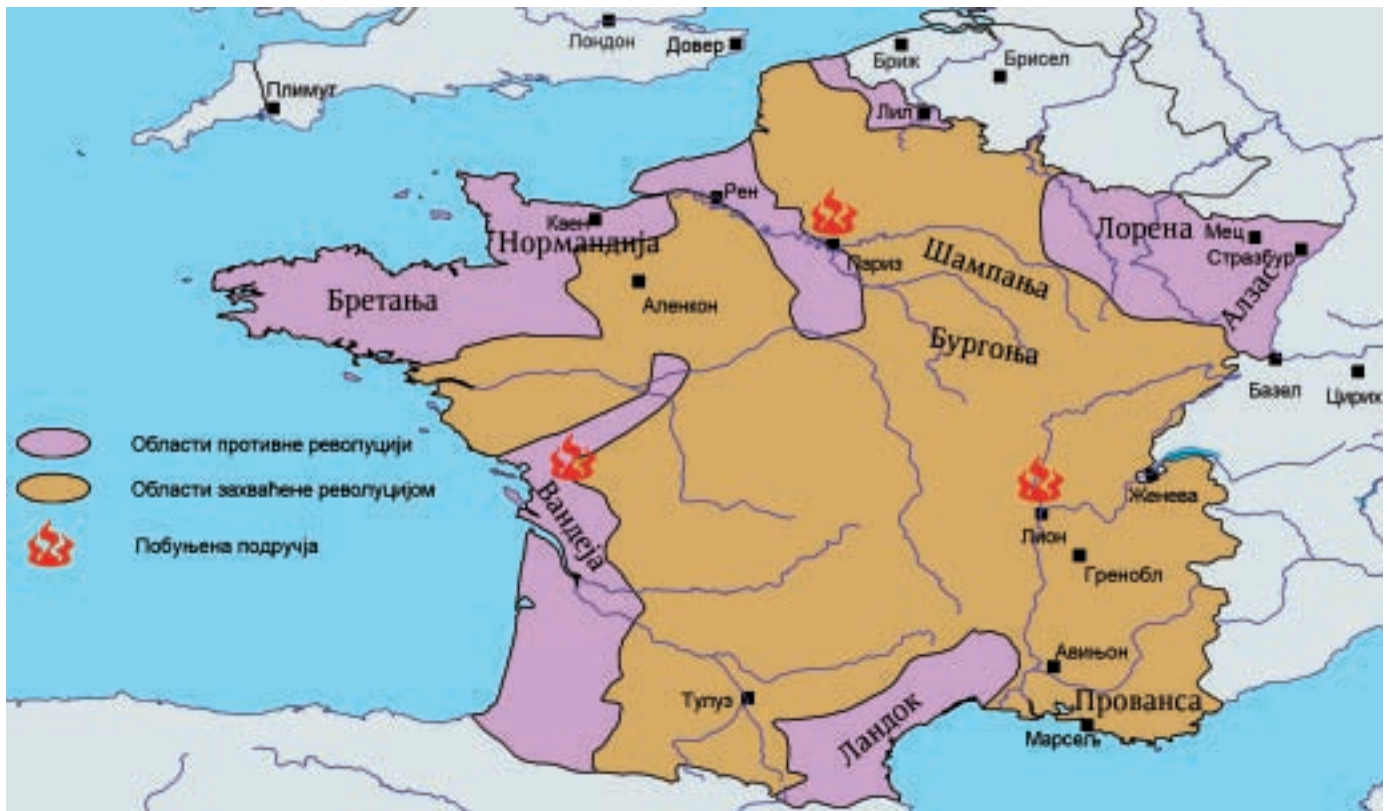
Гете о Бици код Валмија.

Песник и немачки књижевник Јохан Волфганг Гете присуствовао је Бици код Валмија посматрајући је са положаја на коме се налазила команда пруске војске. Овако је описао часове после француске победе: „...Од овог места, и од овог дана надаље, започиње нова ера у светској историји, и сви ви можете рећи да сте били присутни приликом њеног рађања.“

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Велики терор и гиљотина

Гиљотина је справа за одсецање глава осуђеника на смрт. Изумео ју је доктор Жозеф Гиљотен 1789. године. Сматрало се да је гиљотина хуманија од других начина погубљења. Током „Великог терора“, који је трајао за време Француске револуције, погубљено је између 16000 и 40000 људи. Последњи осуђеник погубљен је на гиљотини у Француској 1977. године.

Револуција у Француској

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

ГОДИНА	ДОГАЂАЈ
1789.	- састанак Скупштине сталежа – проглашење Народне скупштине - пад Бастиље - укидање феудализма - Декларација о правима човека и грађанина
1791.	- устав – Француска – уставна монархија
1792.	- Француска улази у ратове са суседним државама ради очувања револуције - хапшење краља и краљице - укидање монархије - проглашење републике – Француска република
Јакобинска диктатура (1793–1794)	- власт у држави имају Јакобинци на челу са М. Робеспјером - владавина терора – велики број људи, оптужених за издају, погубљен на гиљотини
1794.	- Максимилијан Робеспјер погубљен - пад Јакобинаца

Пад Бастиље 1789. године

НАУЧИЛИ СМО

- У XVIII веку долази до великих промена у науци и просвети. Јавља се филозофски правац познат као просветитељство.
- Најзначајнији представници новог филозофског правца у Француској били су Волтер, Русо и Монтескје, а њихова дела постаће идеје водиље Француске револуције.
- Највеће колективно дело епохе просвећености је *Енциклопедија*.
- Француска је у XVIII веку била апсолутна монархија са феудалним друштвеним односима, а њено друштво се делило на три сталежа (племство, свештенство и трећи staleж).
- У Француској избија грађанска револуција падом Бастиље 1789. године. Исте године је укинут феудализам и донета је *Декларација о њравима човека и ѡрађанина*, најважнији документ из првог раздобља револуције.
- Године 1791. Француска добија први устав, чиме је укинута апсолутна монархија, те је Француска постала уставна монархија.
- У Народној скупштини почињу се издвајати политички клубови, претече политичких партија. Припадници Јакобинског клуба, Јакобинци, залагали су се за укидање монархије и успостављање републике.
- Стране силе, попут Пруске и Хабзбуршке монархије, покушавају ратом против Француске да зауставе револуцију.
- Француска је 1792. године постала република, а наредне године Луј XVI и Марија Антоанета су погубљени.
- Заведена је република терора под влашћу Јакобинаца (1793–1794), а после погубљења вође јакобинске диктатуре, Максимилијана Робеспјера, окончана је владавина Јакобинаца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

просветитељи,
енциклопедија,
Народна скупштина,
Декларација о
правима човека и
грађанина, укидање
феудализма, устав,
република

ПИТАЊА

- Који су најзначајнији представници просветитељства у Француској?
- Шта је *Енциклопедија*?
- Објасни прилике у Француској које су довеле до избијања револуције.
- Опиши ток револуције у Француској и наведи најзначајније догађаје.
- Наведи најзначајније тековине Француске револуције.

ЗАДАТАК

Покушај да упоредиш *Декларацију о њравима дејшеа* са *Декларацијом о ѡравима човека и ѡрађанина*. Нека вам у томе помогне наставник Грађанског васпитања.

16. Наполеоново доба

Француском је после обарања јакобинске диктатуре завладао **Директоријум**. Реч је о већу сачињеном од пет чланова (директора), који су стајали на челу Републике. **Устав из 1795.** године погодовао је богатом свету и крупним капиталистима. Француска је ратовала са европским монархијама и борила се са многобројним унутрашњим противницима. Цене су расле, вредност новца падала, а живот народа постајао све тежи.

Непрекидни ратови чине војску важнијом. Током ратова крајем деведесетих година XVIII века истиче се млади генерал **Наполеон Бонапарта**.

Наполеон се током двадесет година непрекидног ратовања широм Европе, у Северној Африци и на Блиском истоку, доказао као један од највећих војсковођа у историји. Миром у Кампоформију успео је да сузбије Аустрију и потчини скоро читаво италијанско полуострво. Следеће године Наполеон је на челу војне експедиције отпловио у Египат. Упркос бројним победама ускоро је из Египта морао да се врати у Француску.

Неуморни и популарни Наполеон је **1799.** године извршио **државни удар**. Користећи сукобе у Директоријуму успео је да **Уставом из 1799.** године успостави сопствену диктатуру. Збацио је Директоријум и увео Конзулат (владавину тројице конзула), а он сам је био први **конзул**. Нешто касније приграбио је право да доживотно буде на челу Републике. У Француској је успоставио мир и унутрашњу стабилност. Опозицију (противнике власти) сурово је прогонио. Ипак, за време његове владавине Француска и Европа доживеле су велику потврду начела Француске револуције. Године **1804.** донео је **Грађански законик** (познат и као **Наполеонов кодекс**), по коме је начело једнакости постало темељ будућег законодавства модерних европских држава. Исте године, Наполеон се крунисао за **цара**. Ипак, обнова монархије није значила и обнову феудализма. Француско царство било је централизована монархија. Царство је засновано на начелима револуције и прилагођено потребама ратовања. Омогућило је великом броју људи из народа – чиновника и официра – да захваљујући својим способностима дођу до највиших чинова и највећих дужности у држави. Наполеон је говорио: „Сваки војник у својој торби носи маршалску палицу”.

Наполеон у Египту

ДРЖАВНИ УДАР (преврат) – неуставна (незаконита) промена уређења државе.

Наполеон

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Личност Наполеона Бонапарте

„...Када је превратом дошао на власт 18. бримера (9. новембра) 1799. Наполеону је било близу 30 година... Малог раста али добро развијен, пунокрван, тада још мршав и умерен у јелу и пићу, рефlekса брзих и сигурних, огромне радне способности изгледао је спреман да увек нешто предузме. Стално будна пажња и неупоредиво памћење потхрањивали су бујну уобразиљу која није престајала да кује политичке и стратешке планове, на махове, а нарочито ноћу... Од детињства цело његово биће тежи господарству... Младост проведена у сиротињи оставила је заувек трага у њему: извесно задовољство да понизи оне који су га раније гледали са висине, наклоност ка разметљивој раскоши, настојање да обасипа обиљем своју породицу која је прошла кроз исту беду као и он... Оно за чиме највише стреми то је слава...”

(Ж. Лефевр, Ш. Х. Путас, М. Бомон, *Историја Француске, група књија: од 1774. до наших дана*, Београд, 1961)

Наполеонови ратови

ЗАНИМЉИВОСТ

Спомен на Нелсона

Године 2010, на тргу Трафалгар, који се налази у центру Лондона и посвећен је успомени на велику британску победу, подигнут је необичан споменик: Нелсонов адмиралски брод у великој боци са шареним једрима (на којима су представљени афрички народни мотиви).

ДЕКРЕТ – одлука, решење, наредба.

Наполеон је током прве деценије XIX века водио низ победоносних ратова. Гледани заједно, ови ратови су били највећи војни сукоб XIX века. Највећи непријатељи Наполеонове Француске били су Велика Британија, Хабзбуршка монархија (Аустрија), Пруска и Русија. У настојању да порази Велику Британију Наполеон је покушао да надвлада њену флоту. Британска флота је под командом способног адмирала **Хорација Нелсона** у Бици код **Трафалгара 1805.** године поразила француску флоту. Нелсон је погинуо у последњим часовима битке. Исте године француска војска је код **Аустерлица** однела победу над удруженим армијама Хабзбуршке монархије и Русије.

Француска је тако до 1809. године успела да стекне потпуну превласт у Европи. Своје границе проширила је у свим правцима. Тако су у састав Француске ушли северна Италија и делови Хабзбуршке монархије. Поред тога, на престолима Шпаније, Низоземске, Напуљске краљевине и Шведске нашли су се Наполеонова браћа, рођаци и генерали. Наполеон је покушао да порази Велику Британију тако што би спречио њену трговину са осталим европским земљама. Зато је **1806.** године издао декрет којим је успостављена „континентална блокада”. Овим декретом се забрањује Француској и свим државама под њеном влашћу да тргују и сарађују са Великом Британијом. На овај начин он је желео да економски ослаби Велику Британију. Ипак, у наредним годинама Француска није успела да у потпуности спречи трговину свих европских земаља са Великом Британијом.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Одломак Наполеоновог *Берлинског декрета*

(*Берлински декрет* је документ којим се савезницима Француске забрањује трговина и сарадња са Великом Британијом. Овај документ је издат после заузимања пруске престонице, Берлина, 1806. године):

„На темељу тога ми смо одлучили и наредили:

Члан 1. Проглашава се блокада Британских острва.

Члан 2. Свака трговина и промет са Британским острвима су забрањени.

Члан 3. Сви енглески поданици, без обзира на сталеж и занимање, који се налазе на подручју наших земаља или земаља поседнутих од трупа наших савезника имају бити ратни заробљеници.

Члан 4. Сва средства, сва роба и сва имовина, без обзира на врсту, која припада једном енглеском поданику, мора бити проглашена пленом.”

Незадовољан држањем Русије према континенталној блокади, а уверен у потребу светске превласти Француске, Наполеон је **1812.** године повео војску намеран да је освоји. Руску границу прешао је на челу огромне војске, „Велике армије”. У време када је била најбројнија чинило ју је 700 000 војника, мобилисаних из Француске и разних других европских земаља. Руска војска под командом способног **генерала Кутузова** применила је сасвим нову тактику. Уместо да се сукоби са Великом армијом у биткама, руска војска се повлачила уништавајући све за собом. Била је то „тактика спаљене земље”. При повлачењу руска војска је спаљивала све што је француским трупама могло користити (храна, зграде...). Наполеонова војска се све теже снабдевала. У позадини су их непрекидно нападале нерегуларне руске јединице и чете побуњеног народа. У близини Москве, код **Бородина**, дошло је до велике битке између француске армије и руске војске. После битке, у којој није било јасно ко је однео победу, руска војска се повукла и напустила Москву без одбране. Наполеон је са војском после Бородинске битке ушао у Москву. Међутим, Велика армија је после овог празног успеха била принуђена да се услед глади, удаљености од остатка Француског царства, хладноће и исцрпљености због сталних напада повуче. У походу на Русију страдало је око 380 000 војника из Велике армије.

Следеће године, **1813.** руска војска је заједно са пруским и хабзбуршким савезницима однела велику победу у бици код **Лајпцига**. Ова битка је остала упамћена као „**Битка народа**”. Већ следеће године руске трупе су ушле у Париз. Наполеон је свргнут. Ускоро је прогнан на острво Елбу, које се налази у Тиренском мору, недалеко Италије. Француској су одузете освојене територије. На престо је враћена **династија Бурбона**, на челу са Лујем XVIII (братом погубљеног краља Луја XVI). Победници су се **1814.** године окупиле на **Бечком конгресу**, на коме је одређена будућа судбина Европе.

Кнез Михаил Кутузов (1745–1813), руски фелдмаршал, учесник ратова у Пољској и са Турцима. Учествовао у бици код Аустерлица, када је до пораза дошло зато што није прихваћена ратна тактика коју је предлагао. Кутузов је био командант руске војске током рата са Француском 1812. године и најзаслужнији је војсковођа за ратну победу. Кутузов је у ратовима са Турцима на Црном мору тешко рањен у главу.

ЗАНИМЉИВОСТ

Коначни спокој

Када је тридесетих година XIX века француски војни брод преузео Наполеоново тело и пренео га у Француску, на обали Сене чекало га је милион људи. Наполеон је коначно сахрањен у монументалној згради Дома инвалида у Паризу.

За време трајања Бечког конгреса Наполеон је побегао са Елбе. Уз помоћ неколицине својих сабораца он је успео да дође до Париза и поново се домогне царског престола. Тако је започео раздобље познато и као „Сто дана”. Наполеон је сместа морао да сакупи војску и ратује против војски непријатељских великих сила. Код **Ватерлоа 1815. године**, у Белгији, Наполеонова војска је претрпела тежак пораз од британских трупа, на чијем се челу налазио војвода Велингтон. Овог пута Наполеон је **прогнан** на Свету Јелену, далеко острво у Атлантском океану. Тамо је умро 1821. године.

Наполеон је успео да у низу ратних похода потчини највећи део континенталне Европе од Шпаније до Пољске. Последице Наполеонове владавине на све земље до којих је стигла француска војска – од Шведске до Далмације – и на свет уопште биле су велике. Идеали француске револуције (**слобода, једнакост и братство**), нове замисли о народу, држави и законима, узели су маха широм Европе.

Надгробни споменик Наполеона у Паризу

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Наполеонов утицај на Балкану

Наполеон је после освајања приморских области Хабзбуршког царства (делови Тирола, Корушке, Горице, Градишке, Трста, Истре, Горског котара, Лике, Кордуна, Баније, Далмације и Дубровника) 1809. године основао Илирске провинције. У то време Јужни Словени су називани Илирима. Било је седам провинција. У њима је живело 1,5 милиона становника. У Илирским провинцијама је и „словенски” језик добио значајну улогу, основано је 25 гимназија... Период француске власти имао је значајан утицај на развој тежње за грађанским слободама, просвету становништва, као и развој националне свести. Искуство Илирских провинција утицало је и на развој идеје југословенства. Илирске провинције су укинуте 1816. године. Део Илирских провинција обједињен је касније у хабзбуршкој административној области без аутономије – Краљевини Илирији, која је постојала до 1849. године.

НАПОЛЕОНОВО ДОБА

ГОДИНА	ДОГАЂАЈ
1795–1799.	- Устав 1795, владавина Директоријума - Наполеон ратује у Италији и Египту
1799.	- директори збачени - нов устав - власт преузимају 3 конзула (Наполеон први конзул)
1804.	- <i>Грађански законик</i> (Наполеонов кодекс) - Наполеон крунисан царском круном
1805.	- Битка код Трафалгара - Битка код Аустерлица
1806.	- Континентална блокада
1812.	- Битка код Бородина
1813.	- Битка код Лајпцига
1815.	- Битка код Ватерлоа

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Устаничка Србија и Наполеонова Француска

Устаничка Србија је 1810. године у Париз послала свог изасланика Рада Вучинића, Србина из Боке. Вучинић је у Француској остао током неколико наредних година, али и поред великих напора није успео да доведе до промене става царске владе, која је била савезник Османском царству, према Србији.

Наполеоново царство

НАУЧИЛИ СМО

- Након укидања јакобинске диктатуре у Француској је у периоду 1795–1799. највишу власт имао Директоријум, кога је чинило пет директора.
- Млади генерал Наполеон Бонапарта је 1799. извршио државни удар, збацио Директоријум и дошао на власт. Тада је донет нови устав и успостављен Конзулат, владавина тројице конзула 1799–1804.
- Највећи непријатељи Француске у доба Наполеона су: Велика Британија, Хабзбуршка монархија (Аустрија), Пруска и Русија. Највеће Наполеонове битке вођене су код Трафалгара, Аустерлица, Бородина, Лајпцига и Ватерлоа.
- Владавина Наполеона Бонапарте обележена је бројним ратовима које је он водио против водећих европских држава. Француској власти је потчинио читаву Европу са изузетком Русије, Хабзбуршког царства и Велике Британије.
- Као присталица тековина Француске револуције, Наполеон је донео *Грађански законик* 1804. године, у којем се пропагира начело једнакости. Исте године он се крунише за цара.
- Након неуспешног похода на Русију 1812. године започиње Наполеонова пропаст.
- У Бици код Лајпцига 1813. године, познатој као „Битка народа“, Наполеон је доживео пораз. Прогнан је на острво Елба.
- У Француској је на престо доведена династија Бурбона на челу са Лујем XVIII.
- Наполеон се поново враћа на власт у чувених „сто дана“, али опет бива поражен код Ватерлоа 1815. године. Прогнан је на острво Света Јелена, где је и умро 1821. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Наполеон Бонапарта, Грађански законик (Наполеонов кодекс), битке (код Аустерлица, Трафалгара, Бородина, Лајпцига, Ватерлоа), прогонство (на Елбу и Свету Јелену)

ПИТАЊА

1. Објасни значај Наполеоновог кодекса из 1804. године.
2. Наведи највеће војне успехе Наполеона Бонапарте након његовог доласка на власт у Француској.
3. Каквој тактици је прибегла руска војска на челу са генералом Кутузовим 1812. године?
4. У чему је значај битке код Лајпцига?
5. Које су највеће последице Француске револуције и Наполеонових освајања на Европу и свет уопште?

ЗАДАТАК

Објасни како су Наполеонова владавина и идеје Француске револуције утицали на друге европске народе и будуће догађаје у Европи у XIX веку.

17. Обнова монархија и револуције: Европа Свете алијансе

Грађанске револуције у Европи започеле су у Низоземској и Енглеској, а доживеле су свој врхунац у Француској револуцији. Основна тековина Француске револуције и Наполеонових ратова јесте прихватање идеала слободе, једнакости и братства, као и нових идеја о држави, народу, законима. Ове тековине су темељ за стварање данашњег, модерног грађанског друштва и државе.

На **Бечком конгресу (1814–1815)** окупили су се представници многих европских држава, али одлуке су доносиле велике силе: Велика Британија, Хабзбуршка монархија (Аустрија), Русија и Пруска. Бечки конгрес је успоставио принципе **легитимизма** (владавине законитих династија које су биле на власти пре Француске револуције и Наполеонових ратова, односно права на престоле европских владара и конзервативних државних и друштвених традиција). У Европи је успостављено стање какво је постојало пре Француске револуције. Обновљене су старе државне границе, на престоле враћени збачени владари. Широм континента наметнут је стари феудални поредак. Године **1815.** основана је **Света алијанса** – савез великих европских држава чији су владари били одлучни да сачувају стари поредак. Основана је према идеји руског цара Александра I Романова и аустријског кнеза Клеменса Метерниха, а државе њени оснивачи биле су Русија, Хабзбуршка монархија и Пруска. Оснивачи Свете алијансе током дугог низа година у савезу гушили су револуције широм Европе. Њихов циљ била је одбрана легитимизма.

Бечки конгрес 1815. године

ЛЕГИТИМИЗАМ – законитост.

КОНЗЕРВАТИВИЗАМ – тежња да се очувају старе, наслеђене, традиционалне вредности и постојеће стање.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Романтизам

Широм Европе се у XVIII веку јављају познати песници, писци, сликари и композитори који славе херојску прошлост својих народа. Њихова дела допринела су стварању модерних нација, али и развоју демократске и грађанске свести. Овај правац у уметности назван је – романтизам.

Важни представници романтизма у књижевности: песник Џорџ Бајрон и Волтер Скот у Великој Британији, Виктор Иго и Шатобријан у Француској, Гете у Немачкој, Александар Сергејевич Пушкин у Русији. Славни сликари романтизма били су Француз Ежен Делакроа и Шпанац Франциско Гоја.

Знаменити композитори романтизма били су Италијан Ђузепе Верди, Немац Лудвиг Ван Бетовен и Мађар Франц Лист.

Грб царске Русије

На другој страни друштво многих европских земаља се после Француске револуције и посебно Наполеонових освајања неповратно променило. За разлику од апсолутних монархија, где је власт припадала владару – појединцу, у овим земљама власт је припадала читавом народу. У овим државама народ је током XIX века почињао да делује као политичка заједница – **нација**. Нацију чине грађани једне земље или припадници једног народа. Нација је настала захваљујући напретку образовања, просвете и јединству насталом на поновном занимању за заједничку прошлост.

Света алијанса је успевала да одржи стари поредак у Европи током више од три деценије. Чланице Свете алијансе нису у свему биле сагласне. Слободна и парламентарна Велика Британија заступала је другачију политику од Русије и Хабзбуршког царства.

Све земље су се уздржавале од било каквих промена поретка, тако да је Европа, после дуго времена утонула у вишедеценијски мир.

Европа после Бечког конгреса

Револуције 1848–1849.

У великом броју европских земаља **1848.** године избијају **револуције**. Ова година остала је упамћена као **„Пролеће народа“**. Државе које није захватила револуција су Велика Британија, Русија и Турска. Узроци револуција разликовали су се од државе до државе. Тражило се доношење устава и ограничавање власти монарха, успостављање демократских установа, укидање феудализма, већа грађанска права и учешће у власти. У државама и међу народима који нису имали јединствену државу чули су се захтеви за стварање националне државе. Питање националног уједињења је покретано међу разједињеним италијанским и немачким државама. Другачија врста националног проблема постојала је у Хабзбуршком, Османском и Руском царству. У овим државама под страном влашћу живели су многобројни народи који су тежили самосталној држави.

Талас револуција започео је у Паризу. Фебруара 1848. године грађани Париза, пре свега занатлије, трговци и студенти, изашли су на улице захтевајући веће **грађанске слободе**. Покушај власти да силом спречи демонстрације довео је до оружаних борби, које су убрзо довеле до пада монархије.

Краљ Луј-Филип Орлеански склонио се из Француске, која је поново постала република. „Друга република“ постојала је, међутим, током свега четири године. Упркос демократском уставу, председник републике **Луј-Наполеон Бонапарта**, синовац Наполеона Бонапарте, до **1852.** године успео је да стекне довољну подршку да ступи на престо. Настало је **„Друго царство“**.

У то време проглашена је и нова држава – Белгија. Издвојена из Низоземске, она је добила либерални устав и постала политички узор многим европским државама, међу којима и Србији.

Немачке земље су биле политички разједињене, а у једном тренутку било их је чак 234. Поред демократских установа и личних слобода, немачки револуционари су захтевали и национално уједињење и стварање јединствене државе немачког народа. Ипак, настојања посланика немачких држава окупљених у Франкфурту у тзв. „Франкфуртском парламенту“ да изврше уједињење немачких земаља наишла су на противљење двојице најмоћнијих немачких владара – пруског краља Фридриха Вилхелма IV и аустријског цара Франца Јосифа. Војни успеси двојице владара довели су до пропасти револуције у немачким земљама.

**Луј III Бонапарта
(1808–1873)**

Луј-Наполеон Бонапарта био је француски државник, политичар и владар. У периоду 1848–1852. године био је председник Друге француске републике, а у раздобљу 1852–1870. био је цар Другог француског царства. Као владар је водио агресивну спољну политику. Међутим, Луј Наполеон се показао и као поборник и заштитник принципа националности и самосталности малих европских народа. Помагао је при уједињењу Италије, румунских кнежевина и одбрани Србије и Црне Горе од турских претњи.

ЛИБЕРАЛАН – супротно од конзервативан; слободоуман, без мешања државе у друштвене односе.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Династија Орлеанских и крај Бурбона

Године 1830. избио је устанак у Паризу, познат као Јулска револуција. Тада је свргнута династија Бурбона, а успостављена династија Орлеанских (млађа грана исте династије).

Јулска револуција у Паризу
1830. година

Револуција у Италији је започела на Сицилији, одакле се проширила на остале италијанске државе. Главни захтев је био уједињење. Готово све италијанске државе су у току 1848. добиле устав. Међутим, као и у случају Немачке, главни захтев, стварање националне државе, остао је неиспуњен.

Револуција је избила и у разним областима Хабзбуршког царства. Поред чињенице да у овој старој држави није било личних слобода нити демократских установа, у њој су живели многобројни народи који су захтевали бољи положај.

Револуција је прво избила у Бечу. У току револуције прва личност царске владе, канцелар Клеменс Метерних је смењен, а феудализам укинут. Како је Хабзбуршка монархија била вишенационална држава, јављали су се и национални захтеви. У Угарској (Мађарској), највећој земљи Хабзбуршке царевине, револуција је поставила захтев за самосталношћу. Краткотрајна република успостављена је у Будимпешти на челу са Лајошем Кошутом 1849. године. Ипак, власти Угарске државе нису желеле да признају национална права другим народима који су живели у историјским границама њихове државе. Зато су убрзо дошле у огорчени сукоб са националним покретима Срба и Хрвата.

Хабзбуршки двор је користећи се оданом армијом и сукобом између Мађара и осталих народа (Срба, Хрвата...) успео да порази револуције у северној Италији. У Угарској је борба против устанка трајала знатно дуже. Револуција је коначно сломљена уз помоћ велике руске војске, а национални захтеви су остали неиспуњени.

Улога Свете алијансе у гушењу револуција 1848/1849. је велика. Иако је револуција угушена, у европским државама **укидају се феудални односи**, осим у Русији и Турској. Иако нису решена, национална питања су покренута.

Револуција 1848. године у Бечу

НАУЧИЛИ СМО

- У току завршних борби против Наполеона, у Бечу је одржан Конгрес 1814–1815. године. Ту су се састали представници многих европских држава, али одлуке су доносиле велике силе: Велика Британија, Хабзбуршка монархија (Аустрија), Русија и Пруска.
- На Конгресу је успостављен принцип легитимизма и равнотежа снага. Одлучено је да се у Европу мора вратити стање какво је било пре Наполеонових ратова.
- Године 1815. формирана је Света алијанса, чији је основни задатак био спречавање избијања нових револуција. Основана је према идеји руског цара Александра I Романова и аустријског кнеза Клеменса Метерниха, а државе њени оснивачи биле су Русија, Хабзбуршка монархија и Пруска.
- У Француској је избила револуција 1848. године и врло брзо се раширила по осталим европским земљама. Ова година је позната као „Пролеће народа”. Талас револуција 1848–1849. године захватио је скоро читаву Европу осим Велике Британије, Русије и Турске.
- Под утицајем новог уметничког правца (романтизма), у револуцији 1848, поред бројних захтева (грађанска права и слободе, доношење устава, укидање феудализма итд.), чули су се и гласови о уједињењу или осамостаљивању неких народа.
- Резултат револуција 1848. године јесте укидање феудализма у већини Европских земаља (изузев Русије и Турске), а у многим државама су донети уставни. Међутим, питање уједињења или осамостаљивања неких народа није решено.
- Кључну улогу у сузбијању револуције 1848. године имала је Света алијанса.

ПИТАЊА

- Шта је одлучено на Бечком конгресу 1814–1815?
- Који се правац у уметности развија на почетку XIX века?
- Који су најчешћи захтеви револуционара широм Европе 1848. године?
- Наведи резултате револуције 1848. године.
- Који народи су у току револуције 1848. године истакли захтев за стварање националне државе?

ЗАДАТАК

Објасни зашто се за револуције које су избиле у многим земљама широм Европе 1848. године користи и назив „Пролеће народа”?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Бечки конгрес, Света алијанса, револуције 1848–1849, грађанске слободе, укидање феудализма

18. Настанак Италије и Немачке

Борба за уједињење Италије

Средином XIX века немачке и италијанске земље биле су разједињене и међусобно супротстављене. Ове старе феудалне монархије су се претвориле у низ сукобљених државица, уместо да се развију у централизоване апсолутне монархије. Стварање модерне Италије и Немачке било је зато извршено на тековинама буржоаских револуција и у складу са тежњама националних покрета.

Ћузепе Мацини

Бечки конгрес је потврдио разједињеност Италије. Ипак, настаје снажан народни покрет за уједињење италијанских земаља. Један од утемељитеља покрета за уједињење Италије био је **Ћузепе Мацини**, оснивач удружења „Млада Италија“. После неуспешне револуције 1848/1849. идеја о уједињењу Италије уз помоћ народног устанка је пропала. Борбу за уједињење преузима италијанска држава **Пијемонт** (позната и као Сардинија). Краљевина се налазила на крајњем северо-западу Апенинског полуострва са престоницом у Торину.

Председник владе Пијемонта **Камило Кавур** је од ступања на ту дужност, 1852. године, настојао да дипломатским и ратним средствима оствари државно уједињење Италије. Најљући противник уједињењу Италије била је Хабзбуршка монархија, под чијом влашћу су биле и северне области Апенинског полуострва – Венеција и Ломбардија. Уз помоћ Француске, Пијемонт је **1859.** године победио аустријску армију у биткама код Мађенте и Солферино. Као последица овог војног успеха Пијемонту су припојене Ломбардија и три војводства – Тоскана, Модена и Парма. Француска је заузврат добила пијемонтску област **Савоју** и град Ницу.

Кавурову уздржану и постепену политику уједињења убрзало је смело дело националног револуционара **Ћузепеа Гарибалдија**. Он се са хиљаду добровољаца придружио побуни на Сицилији и срушио власт Бурбона (1860). Након тога се Краљевина Двеју Сицилија ујединила са Пијемонтом.

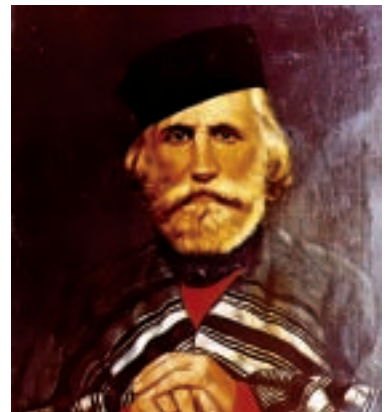
Битка код Солферино 1859. године

Ђузепе Гарибалди, италијански национални револуционар (1807–1882), од ране младости учествовао је у покрету за италијанско уједињење. Између априла и септембра 1860. године предводио је експедицију 1000 добровољаца „црвених кошуља“ на Сицилију и југ Италије. Успео је, за тако кратко време, да сруши Краљевину Двеју Сицилија, која је постојала 700 година. Гарибалди није успео у своме науму да уједињеној Италији одмах прикључи Рим и Венецију. Венеција је прикључена тек 1866. године. Он је био изузетно популаран у Србији и српским земљама. Италијански добровољци учествовали су у српско-турским ратовима и устанцима у Херцеговини и Босни. Друштво српске словесности (претеча САНУ) примило га је у своје чланство и због тога га је кнез Михаило укинуо 1864. године.

„Не нудим вам плату, смештај, храну – нудим вам глад, жеђ, усиљени марш, битке и смрт. Ви који волите своју Отаџбину срцем, а не на речима, пратите ме !”

Ђузепе Гарибалди

Ђузепе Гарибалди

Већ **1861.** године проглашена је **Уједињена Краљевина Италија.**

Виторио Емануеле II постао је краљ нове државе. Изван Краљевине Италије остали су Венеција и Рим. Италија ће искористити сукоб Пруске и Аустрије и аустријски пораз 1866. године. Тада ће држави припојити Венецију. Коначно уједињење Италије завршено је **1870.** године припајањем Папске државе. Пијемонт је извршио уједињење Италије, којом је владала династија Савоја у лику краља Виторио Емануела II, а Рим је постао престоница уједињене Италије.

Процес италијанског уједињења спроводио је покрет који је постао познат као **иредента** (покрет за присаједињење). У каснијим деценијама овај покрет је захтевао присаједињење источних обала Јадранског мора Италији, где је живео и српски народ.

Виторио Емануеле II

„Друго немачко царство”

У XIX веку две водеће немачке државе биле су **Пруска** и **Аустрија**. Уједињење немачких земаља извршила је Пруска. Још је од XVIII века позната као снажна централизована држава, моћне војске. Пруска је била слављена као велика сила која своју величину није доводила у везу са богатством нити великој територији. Британски историчар Гуч је тврдио да Пруска није „рођена као див, већ је велика постала зато што је атлета”. Током четири стотине година око Пруске и Бранденбурга постепено су обједињене све земље немачких протестаната.

ЗАНИМЉИВОСТ

Потомци Хоенцолерна

Из лозе Хоенцолерна потекла је модерна румунска династија, као и прва југословенска краљица Марија, супруга краља Александра I Карађорђевића.

КОНФЕДЕРАЦИЈА – савез држава.

Ото фон Бизмарк

На челу Пруске је била династија **Хоенцолерна**. Пруска монархија није прихватила идеје грађанских револуција из 1848. године. Немачко уједињење је извршено у складу са тежњама њене владе и племства – земљопоседника са истока земље, познатих као **јункери**. Немачко уједињење извршено је захваљујући енергичном вођству председника пруске владе **Ота фон Бизмарка**. Противници уједињења Немачке под пруским вођством били су Хабзбуршка монархија и Француска. Бизмарк је водио пруску и немачку владу током три деценије (1862–1890). Савез са Аустријом раскинут је **1866.** године. Исте године пруска војска је поразила аустријску код Садове (у Чешкој). Пруска је после ове победе створила **Севернонемачку конфедерацију**, у коју још увек нису биле укључене немачке државе на југу, међу којима је највећа била Баварска. Аустрија је била искључена из немачког уједињења и била приморана да се окрене ширењу на Балканском полуострву.

Ото фон Бизмарк (1815–1898), канцелар (председник владе) Пруске (1862–1890) и канцелар (председник владе) Немачке (1871–1890). Бизмарк је главни политички творац уједињења Немачке. Био је познат као конзервативни политичар, залагао се за савез са Русијом и Аустро-угарском. Запамћен је као „гвоздени канцелар”. Творац је политике „гвожђа и крви”. Ова политика је ујединила Немачку. Она је подразумевала да се најбитнија питања уједињења могу решити само уз помоћ силе, пре свега војне (уз помоћ гвозђа и крви).

„Политика је уметност могућег.”

Ото фон Бизмарк

„Ако желимо да сачувамо добро мишљење о кобасицама и законима не треба да гледамо како их праве.”

Ото фон Бизмарк

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Немачко питање

„Не можемо да занемаримо чињеницу да је читаво немачко питање само једноставан избор између Пруске и Аустрије. У овим државама немачки живот има своје позитивне и негативне стране – прва је посвећена нацији и реформама, а друга династији и уништавању. Немачко питање није уставно питање, већ питање силе; а пруска монархија је данас потпуно немачка, док аустријска то не може бити... Потребна нам је моћна владарска династија. Аустријска моћ значи да ми будемо немоћни, док Пруска жели немачко јединство како би појачала сопствену моћ. Пруска је ембрион Немачке. Из ње ће се родити Немачка.”

(Говор историчара Јохана Дројзена пред Франкфуртским парламентом 1848. године)

До потпуног уједињења Немачке могло је да дође тек пошто би на њега пристала Француска. Зато је **1870.** године дошло до **Француско-пруског рата**. У Бици код **Седана** у Француској, пруске трупе су однеле одлучујућу победу. Цар Наполеон III је заробљен, у Француској је избила револуција и привремено проглашена „**Париска комуна**“. После гушења Комуне успостављена је **Трећа република**, која је трајала од 1871. до 1940. године.

Друго немачко царство (**Други Рајх**) проглашено је **јануара 1871. у Версају крај Париза**. На челу царства се налазио цар (кајзер) Вилхелм I. Уставне и демократске традиције су биле слабе, малобројне и власт је била у потпуности у рукама цара и њему подређених чиновника. У састав Немачког царства ушле су и јужне државе и Алзас и Лорен на западу – области које су до тада биле у саставу Француске. Престоница је био Берлин.

УЈЕДИЊЕЊА ИТАЛИЈЕ И НЕМАЧКЕ

Држава	ИТАЛИЈА	НЕМАЧКА
Државе покретачи уједињења	Краљевина Сардинија – Пијемонт (династија Савоја)	Пруска краљевина (династија Хоенцолерн)
Личности	- Камило Кавур – председник владе - краљ Пијемонта – Виторио Емануеле	- Ото фон Бизмарк – председник владе - пруски краљ – Вилхелм I
Ратови	- са Хабзбуршком монархијом, 1859. победе код Мађенте и Солферина	- са Хабзбуршком монархијом, 1866. победа код Садове - са Француском, 1870. победа код Седана
Година окончања уједињења	1870. Италијанска краљевина	1871. Немачко царство

ЗАНИМЉИВОСТ

Петар Карађорђевић и Легија части

У Француској војсци се током Француско-пруског рата борио изгнани Карађорђевићев унук, кнез Петар Карађорђевић, будући краљ Србије Петар I. За исказану храброст одликован је орденом Легије части.

Проглашење Другог Рајха у Версају 1871. године

НАУЧИЛИ СМО

- Борбу за уједињење Италије започиње Пијемонт (Краљевина Сардинија).
- Творац италијанског уједињења био је Ђузепе Мацини. Политичар који је дипломатским и политичким средствима започео процес италијанског уједињења био је председник владе Пијемонта Камило Кавур.
- У борби за уједињење, Пијемонту је савезник Француска и њен цар Наполеон III. Највећи противник италијанског уједињења била је Хабзбуршка монархија, која је побеђена код Мађенте и Солферина 1859. године.
- Године 1861. проглашена је Уједињена Краљевина Италија на челу са краљем Виториом Емануелом II. Коначно уједињење Италије било је 1870. године. Њоме је владала династија Савоја у лику краља Виторија Емануела II.
- Борбу за уједињење Немачке у XIX веку од Аустрије преузима Пруска на челу са канцеларом Оттом фон Бизмарком.
- Раскид са Аустријом уследио је након Аустро-пруског рата и аустријског пораза код Садове 1866. године.
- У борби за уједињење Немачке Пруској је највећи противник Француска, због чега је дошло до рата међу њима 1870–1871.
- Победа Пруске у Француско-пруском рату и проглашење Другог немачког рајха (царства) у Версају 1871. означили су крај немачке борбе за уједињење. Уједињеном Немачком владала је династија Хоенцолерн у лику цара Вилхелма I.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Пијемонт, Савоја, Аустрија, Пруска, Хоенцолерни, Други рајх

ПИТАЊА

1. Која италијанска држава је започела борбу за уједињење италијанских земаља у XIX веку?
2. Опиши како је текао процес уједињења Италије у XIX веку.
3. Наведи кључну личност немачког уједињења.
4. Коју је земљу Пруска ратом избацила из трке за уједињење немачких земаља?
5. Када и где је проглашено Друго немачко царство?

ЗАДАТАК

Размислите да ли је револуција 1848. године довела до бржег сазревања идеје о уједињењу Италије и потом Немачке.

19. Сједињене Америчке Државе у XIX веку

Сједињене Америчке Државе (САД) током прве половине XIX века доживеле су велики успон. Почетком XIX века САД су купиле од Француске Луизијану, пространу област на југозападу. Од Шпаније су купиле полуострво Флориду на крајњем југу. Ускоро је почело насељавање у правцу запада, које је завршено продором до Тихог океана. Победивши у рату Мексико (1846–1848), Сједињене Државе прикључиле су себи и простране области Калифорније, Неваде, Јуте и Тексаса. Тако је створена велика држава која се простирала од Атлантског до Тихог океана.

Милиони становника Европе и Азије досељавали су се у САД у потрази за слободом и бољим животом. Из Африке су довођени **робови**. Робови су највише насељавани на пољопривредном југу земље. Досељеници су ишли све даље на запад. Временом су ти „пионири” постали идеал америчког друштва. Ови храбри насељеници суочавали су се са великим препрекама – дивљом природом, високим планинама и непријатељски расположеним урођеницима. Упркос свему, они су успевали да помере познате границе. „Померање граница” постало је велики идеал америчке државе. Када је у Калифорнији пронађено злато, досељенике је захватила **„златна грозница”** – општа потрага за златом.

Затечени урођеници – **Индијанци**, постали су жртве досељеника и власти Сједињених Држава. Одузета им је земља, а њихов отпор показао се узалудан пред организованом стајаћом војском наоружаном пушкама и топовима. Ускоро су натерани да се преселе у **резервате**, ограничена подручја често непогодна за живот. Алкохол и поједине болести које су за Европљане биле скоро безопасне показали су се као кобне за ненавикле староседеоце Америке. Грип и мале богиње изазвали су смрт великог броја Индијанаца.

Положај робова био је такође изузетно лош. Средином XIX века појавио се покрет чије су присталице захтевале ослобађање робова. Реч је о **аболиционистичком покрету**.

Иако су биле велика и богата држава, Сједињене Државе се током читавог XIX века нису мешале у европску и светску политику. Председник Сједињених Држава Џејмс Монро осмислио је 1823. године политику која је налагала окретање државе себи и немешање у европску политику. САД су током XIX века настојале да стекну превласт на америчком континенту. Ова политика названа је **Монроова доктрина**.

Робови раде на плантажама памука

Бели досељеници на западу су потиснули Индијанце

ДОКТРИНА – учење о нечему.

Амерички грађански рат

ГРАЂАНСКИ РАТ – сукоб једног народа унутар једне државе услед подела које могу бити различите: верске, економске, националне, политичке.

Битка код Гетисбурга 1863. године

Разлике између севера Сједињених Држава, који је био индустријализован и ослоњен на слободне, плаћене раднике, и пољопривредног југа – где су на пољопривредним добрима, пре свега плантажама памука, радили робови, временом су постајале све веће.

На чело Сједињених Држава **1860.** године ступио је **Абрахам Линколн**, одлучан поборник укидања ропства. Следеће године почео је огорчени **грађански рат**. Сједињеним Државама остале су одане 23 државе на северу, док се отцепило 11 јужних држава. Југ је образовао **Конфедеративне Америчке Државе**, на чијем челу је био Џеферсон Дејвис.

Амерички грађански рат трајао је четири године (**1861–1865**). Био је то највећи и најкрвавији рат вођен на америчком континенту. У њему је погинуло нешто мање од милион људи.

У почетку је војска Конфедерације била успешнија. Под командом даровитог генерала **Роберта Лија** трупе Југа су успеле да се пробију скоро до Вашингтона. Ипак, ускоро је богатији и војно надмоћнији Север стекао предност. Обале Југа су блокиране од стране северњачке флоте. Под командом чувеног генерала **Јулисиса Гранта** Север је успео да однесе низ победа. Свакако је пресудна била победа код **Гетисбурга 1863.** године. До 1865. године робови су ослобођени, а Југ натеран на капитулацију.

Абрахам Линколн

Абрахам Линколн (1809–1865) био је 16. председник Сједињених Америчких Држава. Рођен у сиромашној породици на америчком западу, углавном се сâм школовао. Радећи као адвокат рано је ушао у политику. Био је познат по борби против ширења ропства. Изабран је за председника САД као кандидат Републиканске партије. Водио је САД у време Грађанског рата (1861–1865), највећег ратног сукоба који је током историје вођен на тој територији. Укинуо је ропство на читавој територији ратом подељене државе. Убрзо после победе у грађанском рату пао је као жртва атентата.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Укидање ропства

„Првог дана јануара године Господње 1863. све особе које држе као робове у било којој од (америчких) држава, у било ком њиховом делу... биће од тада па заувек слободне; и власти Сједињених Држава, укључујући војне и поморске команде, признаће и чуваће слободу тих особа...”

(Из *Акџа о укидању ројсџа* из 1862. године, који је потписао председник Линколн)

Иако је председник Линколн већ 1865. године пао као жртва атентата, Сједињене Државе су после Грађанског рата пошле путем убрзаног развоја. Шездесетих година XIX века Сједињене Државе су купиле Аљаску од Русије. Крајем XIX века **Шпанско-амерички** рат донео је превласт Сједињеним Државама у читавој западној хемисфери. Становништво је утростручено до 1900. године, достигавши стотину милиона, чиме су Сједињене Државе постале многољудније од било које друге европске земље.

ЗАНИМЉИВОСТ

Службени језик у САД

У време оснивања Сједињених Америчких Држава највећи број досељеника чинили су Енглези, Немци, Французи, Холанђани, Руси и други Европљани. Ипак, највећи број становника чинили су Енглези, те је енглески језик почео да се користи као службени. Крајем XVIII века у Конгресу се гласало о томе да ли законе и одлуке треба преводити на још неки језик. Због бројног становништва, највише се помињао немачки језик. Ипак, предлог је одбијен, а до данас је остао мит о томе да је при одлуци о службеном језику превагнуо само један глас.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О железници

Железнице су у Сједињеним Државама почеле да раде још тридесетих година XIX века. Између 1862. и 1869. године изграђена је железница која је спојила обале Атлантика и Пацифика. Током седам деценија (до краја XIX века) дужина железница у САД се повећала са 39 на 163 500 километара – дакле железнице су порасле за око 4200 пута, или у просеку за више од 2300 километара годишње.

САД у XIX веку

НАУЧИЛИ СМО

- Из Африке су у САД довођени робови, који су претежно насељавани на пољопривредном југу земље. Положај робова био је изузетно лош. Присталице аболиционистичког покрета, који се појавио средином XIX века, захтевале су ослобађање робова.
- Монроова доктрина – политика која је налагала немешање САД у европску политику.
- Разлике између индустријског Севера и Југа, који своју производњу памука заснива на робовској радној снази, довеле су до Грађанског рата у САД 1861–1865.
- Снаге Југа су у почетку рата односиле превагу над снагама Севера, али је на крају рата победу славила војска Севера.
- Под командом генерала Јулисиса Гранта Север је успео да однесе низ победа. Пресудна је била победа код Гетисберга 1863. године.
- До краја рата ропство је у САД укинута.
- Након завршетка Грађанског рата САД су ишле путем привредног напретка и индустријализације.
- Председник САД током Грађанског рата био је Абрахам Линколн.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Индијанци, аболиционистички покрет, Монроова доктрина, Грађански рат, конфедерација, Абрахам Линколн, Север и Југ

ПИТАЊА

1. Наведи територијална проширења САД након рата за независност у XVIII веку.
2. Шта је то „Монроова доктрина“?
3. Објасни шта је аболиционистички покрет.
4. Објасни разлике између америчког Севера и Југа које су довеле до Грађанског рата 1861–1865.
5. Када почиње нагло привредно и политичко јачање САД?

ЗАДАТАК

Шта знаш о данашњем животу америчких Индијанаца?

20. Источно питање, велике силе и балкански народи

Источно питање

Крајем XVII века отворено је такозвано **источно питање**. Раније, док је **Османско царство** ширило своје територије на север и запад, европске државе су или ступале у савезе како би зауставиле османски продор или су користиле невоље држава које су са Османлијама ратовале. Када је Османско царство почело да слаби, **велике силе** су се суочиле са многобројним недоумицама. Отварало се питање коме ће припасти његове простране земље и како ће слабљење или нестанак Османског царства утицати на однос снага међу великим силама. Источно питање представља питање поделе територија Османског царства, пре свега његовог европског дела (Балканског полуострва). Подела Балкана и Блиског истока међу великим силама показала се као практично немогућа. Велике силе заинтересоване за решење источног питања су пре свега Руско и Хабзбуршко царство, али и Велика Британија и Француска. Осим великих сила, и народи Балкана су били заинтересовани да се источно питање реши у њихову корист, стварањем самосталних држава. То су Срби, Грци, Бугари, Румуни. Ово питање неће бити коначно решено, али је после 1918. године изгубило на значају.

Велике силе и источно питање

Поједине међу великим силама подржавале су осамостаљење балканских народа. Међутим, поред наклоности јавности и интелектуалаца, њихове владе тежиле су да балканске народе придобију за своју политику и учине их зависним од извоза и новчаних позајмица – кредита. Истовремено, Османско царство је покушавало да се опорави и промени набоље – да се реформише. Реформе су, међутим, ишле јако тешко будући да су захтевале непопуларне мере, сукоб власти са повлашћеним слојевима становништва, укидање феудализма, давање права другим народима царства и болне уступке водећим силама, од којих неке нису имале добре намере према Османском царству.

ВЕЛИКА СИЛА – држава која је војно и економски развијена и има бројно становништво и најчешће велику територију. Таква држава може да утиче на светску политику. Велике силе XIX века су: Русија, Велика Британија, Француска, Хабзбуршка монархија, а после уједињења и Немачка.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Балкан

Балкан је једно од европских полуострва. Простира се између река Саве и Дунава и Црног, Мраморног, Егејског, Јонског и Јадранског мора. Западне границе Балкана су спорне, реч је о реци Купи или Сочи. Балкан је добио име по планини Балкан (турски: „ланац шумовитих планина”). Балкан је у XIX веку често сматран и делом Азије.

Истанбулска лука крајем XIX века

Однос међу великим силама и њихов став према источном питању одређивали су политички интереси великих сила. Хабзбуршкој монархији, после уједињења Немачке, једини правац ширења био је ка Османском царству и Балканском полуострву. Русија је желела слободан пролаз из Црног у Средоземно море и територијално проширење. Из тог разлога јој је одговарала пропаст Османског царства. Руски продор и ширење ка Средоземљу није одговарало Великој Британији и Француској. Зато су ове државе подржавале опстанак Османског царства.

Како би повратили стабилност, османски владари су покушали реформама да промене стање и опораве државу. Реформе су, међутим, биле неуспешне.

Ускоро је Османско царство широм Европе постало познато као **болесник на Босфору**. Сукоб Француске, која је покушавала да стекне јачи утицај, и Русије, која је деценијама значајно утицала на политику Османског царства, довео је до избијања највећег европског рата после пораза Наполеона 1815. године – **Кримског рата (1853–1856)**. Овај рат је започео након што је Русија захтевала од Османског царства да јој обезбеди већи утицај и право заштите хришћана. Проширујући захтеве према Османском царству, Русија је окупирала османске вазалне кнежевине Влашку и Молдавију. На страну Османлија стали су Француска, Велика Британија и Пијемонт.

Кримски рат

Најважније ратиште било је на црноморском полуострву Крим, по коме је рат добио име. Током читаве једне године најважнија руска тврђава на Криму, Севастопољ, налазила се под опсадом. У великим биткама, међу којима је најславнија била битка код Балаклаве, савезници нису успели да нанесу одлучујући пораз руској војсци. Ипак, после пада Севастопоља у руке западних савезника, Русија је прихватила преговоре о миру. **Париским мировним уговором из 1856.** године Русија је изгубила неке територије и право заштите православних хришћана из Османског царства. Дунав је постао слободан за пловидбу под контролом међународне комисије која постоји и данас (**Дунавска комисија**). Подунавске кнежевине – Влашка, Молдавија и Србија – добиле су већу самосталност, коју су гарантовале велике силе (Русија, Пруска, Велика Британија, Француска, Аустрија и Пијемонт).

Кримски рат је отворио могућност уједињења Италије и Румуније. Већ 1859. и 1860. године Влашка и Молдавија су, уз помоћ Француске и Русије, уједињене под влашћу једног кнеза. У исто време у Србији је на Светоандрејској скупштини збачен Александар Карађорђевић и успостављена установа скупштине (парламентаризам).

Народи Балкана и источно питање

Током XIX века источно питање постајало је актуелно у неколико прилика.

Српски устанци (1804–1813 и 1815) нису били у средишту пажње великих сила зато што су у току били Наполеонов ратови.

У Грчкој је 1821. године, баш као и у Србији (Београдском пашалуку) две деценије раније, избио устанак против османске власти. Огорчене и крваве борбе трајале су током девет година. Устаници су се суочили са поразом и великим страдањима када су их поред османских снага напали и султанови египатски вазали. Управо то је био разлог за велику пажњу великих сила и јавности широм Европе. Античко наслеђе и патње народа пробудили су наклоност према Грцима.

Међу бројним познатим личностима које су јавно исказивале наклоност према Грцима били су славни британски песник лорд Џорџ Бајрон и француски сликар Ежен Делакроа. У Европи је грчки устанак поздрављен са великим одушевљењем. Античка традиција древне Грчке управо је била инспирација демократским покретима и уметницима романтизма. Коначно су Француска, Велика Британија и Русија устале у заштиту грчког народа и заратиле против Османског царства. Прелазак руске војске преко Дунава довео је до капитулације Османског царства и склапања **Једренског мира 1829.** године.

ЗАНИМЉИВОСТ

Грчка

Нова држава заузима је само мањи део данашње територије и била је врло сиромашна. До краја XIX века њене финансије су дошле под управу великих сила. Зато је остала изрека „дужан као Грчка“.

Лорд Елгин је био племић, официр и дипломата. Када је као британски амбасадор боравио у Цариграду, добио је дозволу османских власти да ископава античке остатке у Атини, пре свега на Акропољу. До 1812. године више од половине предмета, пре свега мермерних скултура, на бродовима је одвезено за Велику Британију. Део бродова је успут потонуо. Спор око повратка ових уметничких драгоцености које су изложене у Британском музеју траје и данас.

ЕГЗАРХАТ – област којом управља патријаршијски намесник.

Године 1830. успостављена је Независна Краљевина Грчка, прва независна држава на Балкану, под заштитом ове три велике силе. Истовремено, дошло је до **побуне у Влашкој и Молдавији** (областима које данас претежно чине Румунију), али је устанак убрзо угушен.

У Херцеговини, а потом и у Босни, 1875. године почео је устанак српског народа. Црна Гора, а затим и Србија, ступиле су у рат против Османског царства. Први српско-турски рат завршио се османском победом. Ипак, 1877. године у рат је ступила и Русија. Руска војска је после дуге и неизвесне опсаде **Плевне** успела да продре до Цариграда. Порти је наметнут **Санстефански мировни уговор**. Овим споразумом Османско царство на Балкану је сведено на мале и разједињене поседе. Њима би доминирала велика Бугарска под контролом Русије.

Велике силе, пре свега Велика Британија и Аустроугарска, издејствовале су сазивање конгреса сила како би била извршена промена овог уговора. На **Берлинском конгресу** је **јуна 1878.** године дошло до промене (**ревизије**) Санстефанског уговора. Берлински уговор је успоставио некакву равнотежу снага великих сила на Балкану, која се одржала више од три деценије. Србија, Црна Гора и Румунија су признате као независне државе. На тлу данашње Бугарске дошло је до стварања две државе – Источне Румелије (аутономне државе у оквиру Османског царства) и Кнежевине Бугарске, као самосталне државе. Иако је Берлински уговор касније трпео неколико измена, реч је о највећем и последњем мировном споразуму великих сила о променама односа на Балкану пре 1918. године.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Бугарски пут ка ослобођењу

Будући да су територијално били најближи Цариграду, престоници Османског царства, Бугари су имали најдужи и најтежи пут ка ослобођењу и стварању независне државе. Под управом реформског Мидхат-паше, током четрдесетих и педесетих година XIX века, догодио се „Бугарски препород“, економски и културни узлет бугарских крајева. Почетком седамдесетих година основана је и бугарска национална црква – егзархат – са седиштем у Цариграду. Егзархат је претендовао на све словенске крајеве у границама Османског царства, укључујући и оне насељене Србима. Ипак, бугарски народ није уживао права и слободе. Зато је априла 1876. године избио Ускршњи устанак, који је сурово угушен. Европу су потресли тзв. „бугарски ужаси“.

НАУЧИЛИ СМО

- Источно питање је питање опстанка или нестанка Османског царства са простора Балканског полуострва. У прошлости је покретано више пута, али је завршетком Првог светског рата 1918. године изгубило на значају.
- Свака од великих сила је имала свој посебан интерес на Балкану. Неке су желеле пропаст Османског царства, док су друге одлучиле, зарад равнотеже сила у Европи, да „болесника на Босфору” одржавају у животу. Велике силе најзаинтересованије за источно питање биле су: Хабзбуршка монархија, Руско царство и Велика Британија.
- Последње велико покретање источног питања у XIX веку десило се избијањем устанка у Херцеговини 1875. године. Устанак се брзо раширио и по другим крајевима Османског царства.
- У рат против Турске ушле су Србија и Црна Гора, а 1877. године и Русија. Рат је завршен поразом Турске и потписивањем Санстефанског мира између ње и Русије почетком 1878. године.
- Пошто одлуке Санстефанског мира нису биле по вољи осталим великим силама, у јуну 1878. године дошло је до његове измене на Берлинском конгресу.
- Одлуком Берлинског конгреса Србија, Црна Гора и Румунија стекле су независност и нека територијална проширења, док је на тлу данашње Бугарске дошло до стварања две државе – Источне Румелије (аутономне државе у оквиру Османског царства) и Кнежевине Бугарске као самосталне државе.

ПИТАЊА

1. Објасни шта је подразумевао израз источно питање.
2. Размисли и објасни разлоге због којих је Османско царство називано „болесник на Босфору”.
3. На који начин су балкански народи видели решење источног питања?
4. Наведи какав је интерес сваке од великих сила био у источном питању.
5. Наведи најважније одлуке Берлинског конгреса.

ЗАДАТАК

Размисли када је у XIX веку покретање источног питања имало највећи значај за Србију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

источно питање,
велике силе,
„болесник
на Босфору”,
Санстефански мир,
Берлински конгрес
1878

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Објасни у чему је значај открића Џејмса Вата.

2. Заокружи тачан одговор.

Џорџ Стивенсон је 1814. конструисао:

- а) „летећи чунак”,
- б) парну машину,
- в) парну локомотиву,
- г) механички разбој.

3. Појмовима са леве стране придружи објашњења са десне, тако што ћеш испред појма уписати слово које одговара тумачењу.

_____ монархиста	А присталице укидања ропства у САД
_____ иредента	Б присталица монархије
_____ аболиционисти	В Османско царство
_____ јункери	Г покрет за присаједињење
_____ „болесник на Босфору”	Д земљопоседничко племство

4. а) Наведи најважније тековине „Славне револуције” у Енглеској.

б) Наведи имена две политичке странке које су се појавиле у енглеском парламенту крајем XVII века. _____

5. Наведи најважније идеје које су тројица француских просветитеља износила у својим делима.

а) Волтер _____

б) Монтескје _____

в) Русо _____

6. Попуни табелу подацима о рату за независност САД.

	Амерички рат за независност
Узроци рата	
Повод за рат	
Документ којим је проглашена независност САД	
Најважнија битка у рату	
Град у којем је склопљен мир	
Исход рата	

7. Хронолошким редом бројевима од 1 до 8 поређај следеће догађаје.

_____ трећи сталеж проглашава Народну скупштину

_____ донета Декларација о правима човека и грађанина

_____ пад Бастиље

_____ сазвана Скупштина сталежа

_____ погубљени краљ Луј XVI и краљица Марија Антоанета

_____ успостављена власт Јакобинаца

_____ донет први устав

_____ пад Јакобинаца

8. а) Објасни како је Наполеон Бонапарта 1799. преузео власт у Француској.

б) Када се Наполеон Бонапарта крунисао за цара? _____

в) Које начело је чинило темељ Наполеоновог кодекса и будућег законодавства модерних европских држава?

г) Наведи најважније битке које је Наполеон водио против европских држава.

9. О судбини Европе после Наполеонових ратова одлучивало се на Бечком конгресу (1814–1815). Укратко објасни неке од најважнијих одлука које су донете на Конгресу.

а) поштовање начела легитимизма _____

б) обнова монархија _____

в) Света алијанса _____

10. а) У којој држави је почела револуција 1848? _____

б) Шта је био циљ револуције 1848? _____

в) Какав је облик власти успостављен у Француској после револуције 1848?

11. Заокружи имена вођа италијанске борбе за уједињење у XIX веку.

а) Ђузепе Гарибалди,

б) Ђузепе Мацини,

в) Николо Паганини,

г) Камило Кавур,

д) Алесандро Волта.

12. Допуни реченице.

Велике силе, пре свега _____ и _____, издејствовале су сазивање конгреса сила како би била извршена промена овог уговора. На _____ је јуна _____ године дошло до промене (ревизије) _____ уговора. _____ уговор је успоставио некакву равнотежу снага великих сила на Балкану, која се одржала више од три деценије. Србија, Црна Гора и Румунија су признате као _____.

**РАЗМИШЉАЈ
КАО ИСТОРИЧАР**

- Које су позитивне, а које негативне последице Наполеонових ратова?
- Размисли и објасни у чему је значај уједињења Италије и Немачке.

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...**Литература:**

- Луђано де Крешенцо, *Историја модерне филозофије*, Београд, 2003.
- *Наполеон*, Београд, 2008.
- Група аутора, *Историја човечанства – Зачеци модерног света*, Београд, 2009.
- Група аутора, *Историја човечанства – XIX век*, Београд, 2009.
- Мел Гибсон, филм „Патриота”
- Интернет стране:
www.istoricari.com
www.nationalgeographic-srbija.com

IV СРБИЈА И БАЛКАН У XIX ВЕКУ

Српска револуција 1804–1835

21. Устанак (1804–1813)

22. Аутономија

23. Од слободе до устава

24. Уставобранитељи

25. Обнова Обреновића

26. Србија на путу ка независности 1868–1878

27. Живот у Србији XIX века

Дахије у Београдском пашалуку

Бој на Мишару

1804–1813. година
Први српски
устанак

1814. година
Хаџи-Проданова
буна

1815. година
Други српски
устанак

1830. година
Србија стекла
аутономију

1835. година
Сретењски
устав

1838. година
Турски устав

1842. година
Вучићева буна

У српској историји XIX век су обележили устанци против османске власти и борба за стицање независности. У овом периоду настале су и две нововековне српске династије – Обреновићи и Карађорђевићи. Борба је почела буном против дахијског насиља, али је прерасла у устанак против османских власти. У раздобљу од 1804. до 1835. године српски народ је, водећи два устанка, али и дипломатским активностима

и преговорима, стекао аутономију у оквиру Османског царства. Изградња нововековне српске државе почела је стицањем самосталности у унутрашњој политици. Тада се приступило уређењу државе, донети су устав и закони. Развој српске државе успоравали су унутрашњи и династички сукоби. Коначно, на Берлинском конгресу, 1878. године, 74 године после Првог српског устанка, Србија је добила независност и стекла међународно признање.

Закон о Народној скупштини

Феликс Каниц – Дубровачка улица у Београду

1844. година
„Начетаније”,
Грађански законик

1858. година
Светоандрејска
скупштина

1867. година
Османска војска
напушта градове

1869. година
Намеснички
устав

1875. година
Устанак
у Херцеговини

1878. година
Берлински конгрес,
независност Србије

Српска револуција 1804–1835

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 1804-1835.				
Узрок – страховлада и насиље дахија				
Повод – сеча кнезова (почетак 1804. године)				
РАТНИ ПЕРИОД 1804-1815.			МИРНОДОПСКИ ПЕРИОД (стицање аутономије) 1815-1835.	
ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК 1804-1813.	ХАЏИ-ПРОДАНОВА БУНА 1814.	ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК 1815.		
Личност	Вожд Ђорђе Петровић (Карађорђе)	Хаџи-Продан Глигоријевић	Кнез Милош Обреновић	Кнез Милош Обреновић
Почетак	- Срећење, 2. (15) фебруар 1804. - у Орашцу	1814.	- Цвети, 23. април 1815. - у Такову	- усмени споразум Милоша и Марашли Али-паше
Значајни догађаји	Битке: - код Иванковца (1805) - на Мишару и Делиграду (1806) - Ичков мир (1807) - Битка на Чегру (1809) - Мир у Букурешту (1812) СЛОМ УСТАНКА 1813.	 БУНА УГУШЕНА 1814.	Битке: на Љубићу, Палежу, у Пожаревцу, Дубљу УСМЕНИ ДОГОВОР О АУТОНОМИЈИ	- Хатишериф из 1829. - Хатишериф из 1830. - Берат из 1830. - Хатишериф из 1833. - Срећењски устав 1835. СТИЦАЊЕ АУТОНОМИЈЕ, УКИДАЊЕ ФЕУДАЛИЗМА

Српска револуција је период српске историје који је трајао од 1804. до 1835. године. Дели се у два периода: ратни и мирнодопски.

Ратни период је почео Буном на дахије 1804. године. Трајао је до 1815. године, када је дошло до усменог договора кнеза Милоша са румелијским везиром Марашли Али-пашом. Тада су прекинути оружани сукоби између устаника и османске војске и усмено договорена аутономија Србије. Ратни период обухвата време Првог Српског устанка (1804–1813), Хаџи-Проданове буне (1814) и Другог српског устанка (1815).

Мирнодопски период је трајао од 1815. до 1835. године. Обухвата део владавине Милоша Обреновића. Тада је Србији султановим указима, хатишерифима (из 1829, 1830, 1833), потврђена аутономија у оквиру Османског царства. Уједно се радило на уређењу државе. Србија је добила свој први устав (Сретењски устав), а феудализам је укинут. Представници османске власти су напустили Србију, изузев градова са утврђењима.

Српска револуција има двојаки карактер: национални и друштвени. Национални се огледа у борби за стицање независности и тежњи за стварањем националне државе. Иако је у овом периоду (1804–1835) Србија стекла само аутономију, она ће бити темељ будуће независности. Друштвени карактер се огледа у укидању феудализма. Зависни сељак је постао слободан сељак који има право да поседује земљу. Укидање феудализма и слободан српски сељак били су предуслов даљем развоју државе.

За разлику од ранијих буна и устанака, Први српски устанак довео је до стварања модерне државе. На подстицај из Русије основана је прва влада – **Правитељствујушчи совјет** (управни савет), у ком су учешће узели представници разних крајева устаничке Србије. На челу Совјета био је у прво време Прота Матеја Ненадовић, учени син Алексе Ненадовића, убијеног у време „сече кнезова“. Правитељствујушчи совјет је успостављао и уређивао државну власт широм Србије, организовао рад судова и школа, прикупљао порез... Карађорђе је још 1804. године уздигнут за Војда (вођу) Србије. Године 1808. успостављен је **Уставни закон** (претеча устава), који је установу војда претворио у наследну. Повремено су сазиване скупштине, а ова законодавна установа је добила свој коначни облик 1811. године. Тада су и основана **попечитељства** (министарства).

Први попечитељ (министар) просвете био је славни српски просветитељ Доситеј Обрадовић. Шеф дипломатије – попечитељ иностраних дела, постао је војвода Миленко Стојковић, унутрашњих дела војвода Јаков Ненадовић, а попечитељ војни Младен Миловановић. Правитељствујушчи совјет окупљао је старешине које су се временом све више супротстављале Карађорђу. Вождови посебно истакнути противници

Карађорђе

Милош Обреновић

Вуков и Доситејев музеј,
зграда у којој је основана
Велика школа

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Карађорђе о власти

„Ми имамо довољно ми-
шица за одбрану Србије,
али немамо довољно веш-
тих људи за управљање.”

Карађорђе приликом
отварања Велике школе
1808. године

Сретењски устав

били су Петар Добрњац, Миленко Стојковић и Милан Обреновић (ста-
рији полубрат будућег кнеза Србије Милоша Обреновића). Карађорђе
је често био у сукобу са моћном породицом Ненадовића. Вожду је био
привржен Младен Миловановић. Од почетка зависан од вожда, који је
командовао војском, совјет је коначно 1811. године претворен у врхов-
ни суд.

У Београду је Доситеј Обрадовић основао **Велику школу**. Била је то
скромна школа државне управе организована по узору на сличне
школе у Аустрији. Иако је имала три разреда и данас је многи сматрају
тек средњом школом, Велика школа је имала и извесне одлике уни-
верзитета. Због тога се 1808. година, када је основана Велика школа,
данас узима као почетак рада Београдског универзитета.

После пропасти Првог српског устанка и успеха Другог, под вођством
Милоша Обреновића, Србија постаје аутономна кнежевина у граница-
ма Београдског пашалука. На основама Букурешког уговора – миров-
ног споразума између Русије и Османског царства – и ранијих предло-
га о аутономном статусу Србије дефинисана је аутономија која у прво
време није имала султанске нити међународне гаранције. Кнезу Мило-
шу је овим споразумом призната врховна власт над хришћанским ста-
новништвом Кнежевине Србије. Основана је **Народна канцеларија**.
Србима је омогућена самоуправа, самостално прикупљање унапред
одређених, умерених пореза, слободно школство и судство.

Наредних година текла је спора, дипломатска борба кнеза Милоша
и српских власти за што ширу аутономију Србије. Османско царство
се 1826. године обавезало да ће Србији дозволити пуну аутономију у
складу са одредбама Букурешког мира. Турцима је било забрањено
насељавање у остатку Србије. Порез Порти био је одређиван унапред
у целини (одсеком) и сакупљале су га српске власти. Срби су добили
самосталност у унутрашњој политици: у државној управи, судству,
школству, добили су слободу вероисповести и трговине. На терито-
рији Кнежевине Србије било је могуће подизати цркве (са звонима),
оснивати школе, штампати књиге и новине.

Највећи део побројаних права аутономне Кнежевине Србије одређен
је **Хатишерифом из 1830.** године. Исте године, кнезу Милошу је при-
зната наследност власти у оквиру породице Обреновића. Године 1833.
Кнежевини Србији је припојено шест источних нахија, које су устаници
ослободили још у Првом српском устанку. Остаци феудалних односа,
међутим, још нису били укинута. Феудализам је у Србији званично уки-
нут у пролеће 1835. године, чиме се положај сељака почео поправљати.
Исте године, Србија је добила први **устав**, који се назива и Сретењски.

Успостављена је нова држава, а са њоме и нови односи у друштву. По-
сле више од тридесет година стварно је завршена Српска револуција.

21. Устанак (1804–1813)

Београдски пашалук уочи Првог српског устанка

Граница између Османског и Хабзбуршког царства усталила се током великог дела XVIII века на рекама Сави и Дунаву. За то време два царства су водила три велика рата, али је ово столеће већином било мирно. Преко река је цветала трговина, пошто је најважнија саобраћајна веза између два царства ишла преко територије данашње Србије – Цариградским друмом.

Смедеревски санџак и **Београдски пашалук** различити су називи за исту област. Заправо, Смедеревски санџак је званичан назив Београдског пашалука. Ова гранична област Османског царства према Аустрији била је средишњи део некадашње српске деспотовине. Током XVI и XVII века, услед многобројних ратова, Београдски пашалук је у великој мери запустео, а област су прекриле густе шуме.

У време мира, османске власти су имале интерес да земља буде насељена. Шуме су сечене (крчене) и све већи број досељеника пристизао је пре свега из Старе Херцеговине (север данашње Црне Горе), Босне, Косова и Метохије, Македоније...

Крајем XVIII века у Београдском пашалуку живело је скоро 400 000 становника. Великом већином реч је била о православним хришћанима – Србима, који су живели углавном на селу. Срби из Београдског пашалука почели су да захтевају повластице. На то је утицало сећање на стару српску државу, статус који су Срби уживали у Хабзбуршкој монархији и приметна криза османске власти. У том погледу посебно је важан последњи рат између Аустрије и Османског царства, који је трајао од 1788. до 1791. године. У овом рату велику улогу су имале јединице добровољаца у аустријској војсци – **фрајкори**, које су у Београдском пашалуку чинили Срби. Српски устаници који су ратовали на страни Аустријанаца били су једно време под командом капетана Коче Анђелковића. У једном тренутку устаници су ослободили средишње области Србије заједно са градом Крушевцем (**Кочина крајина**). Почели су да сањају о обнављању некадашњег Српског царства. Међутим, устанак није успео. Крајем рата Турци су заробили капетана Кочу и набили га на колац. У фрајкору се борио и Ђорђе Петровић – Карађорђе, будући вођа Првог српског устанка и родоначелник династије Карађорђевића.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Савременик о Србији с почетка XIX века

„После Ниша улази се у дивне горе и у океан српских шума. Те нетакнуте шуме пружају се на све стране унедоглед, остављајући места само за кривудање широког друма...”

(Алфонс де Ламартин,
Пућ на Исиџок, 1833)

Куће у каквим се живело у Србији почетком XVIII века;
Тршић – родна кућа Вука
Караџића

КНЕЖИНА – самоуправна област у оквиру Смедеревског санџака, по величини слична данашњој општини.

НАХИЈА – самоуправна област у оквиру Смедеревског санџака, по величини слична данашњем округу.

КНЕЖИНСКА САМОУПРАВА

Област – НАХИЈА Старешина области – ОБОРКНЕЗ		
Област – КНЕЖИНА Старешина области – КНЕЗ		
Област СЕЛО Старешина – КМЕТ	Област СЕЛО Старешина – КМЕТ	Област СЕЛО Старешина – КМЕТ

Хаџи Мустафа-паша

ДАХИЈА – вођа јаничара побуњених против султана.

Аустрија је обећала устаницима да ће приликом преговора о миру водити рачуна о правима Срба из Београдског пашалука. То се међутим није догодило. Пашалук је поново дошао под османску власт, а Срби су добили ограничену аутономију – „**кнежинску самоуправу**“. Кнежинска самоуправа представља самоуправу Срба у оквиру нахије, кнежине и села. Нахија је обухватала неколико кнежина, а кнежина неколико села. Старешина нахије био је оборкнез, кнежине кнез, а села кмет. Њихов задатак је био да у име османске власти скупљају порез од српског народа, старају се о реду и миру, поправљају путеве...

Током последње деценије XVIII века османски султан Селим III покушао је да изврши унутрашње реформе Османског царства. Јаничари, повлашћене јединице османске војске, бунили су се против укидања старих привилегија и увођења модерне војске. Посебан утицај јаничари су имали у пограничним областима Османског царства, где се централна власт најслабије осећала. У Видину, граду на северозападу данашње Бугарске, учврстио се јаничарски вођа Осман Пазван Оглу. У Београдском пашалуку власт су преузели његови савезници, четворица **дахија**: Фочић Мехмед-Ага, Аганлија, Кучук Алија и Мула Јусуф. У споразуму са београдским везиром **Хаџи Мустафа-пашом**, законским представником султанове власти, Срби су од одметнутих јаничара бранили Београдски пашалук. У народној успомени Хаџи Мустафа-паша остао је упамћен по својој доброти, због чега је назван „српска мајка“.

Године 1801. дахије су ипак успеле да преузму власт над Београдском тврђавом и убију београдског везира. Српски народ подвргнут је безакоњу и потчињен новим феудалним господарима – **читлук-сахибијама**. Уведени су нови порези, а јаничари су владали селима из утврђених кула – ханова. У Београдском пашалуку заведена је страховлада.

Буна и устанак

Насиља, пљачке и неправде обележили су године дахијске владавине. У народу је кључало незадовољство, а кнезови и хајдучке харамбаше почели су 1803. и 1804. године да припремају оружани устанак. Надали су се да ће ослободити пашалук или подстаћи Османско царство или Аустрију да заведу ред и врате старе слободе и права. Дахије су, међутим, дошле до писма које су у Земун послале утицајне српске старешине, кнез Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин. У овом писму је споменута намера српских кнезова да купе оружје и муницију у Аустрији и започну побуну. Ненадовић и Бирчанин погубљени су почетком 1804. године, а седамдесеторица кнежева и старешина брутално су поубијани у наредним данима. Народ је овај покољ запамтио као „сечу кнезова“.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Епска песма

Почейшак буне њроштив дахија

Боже мили! Чуда великога!
Кад се ћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга постане судија,
Ту кнезови нису ради кавзи;
Нит' су ради Турци изјелице,
Ал' је рада сиротиња раја,
Која глоба давати не може,
Ни трпити турскога зулума;
И ради су Божји угодници;
Јер је крвца из земље проврела,
Земан дош'о ваља војевати,
За крст часни крвцу прољевати,
Сваки своје да покаје старе. (...)

(...) Поћи ћемо из нашега града
Кроз нашије седамн'ест нахија,
Исјећ' ћемо све српске кнезове,
Све кнезове, српске поглавице;
И кметове, што су за потребе,
И попове српске учитеље,
Само луду ћецу оставити,
Луду ћецу од седам година,
Пак ће она права бити раја;
И добро ће Турке послужити.

Дахије су желеле да обезглаве народ убијајући његове вође. Стари кнежеви су, међутим, били по правилу привржени својим имањима и неодлучни да ступе у опасни, дуготрајни устанак. Сада су на чело побуњеног народа дошли млађи и одлучнији људи. На скупу шумадијских старешина у **Орашцу** за вођу устанка изабран је **Ђорђе Петровић – Карађорђе**.

Он се ставио на чело устанка који је већ буктао широм пашалука. Дан почетка устанка, **Сретење, 2. фебруар** (15. фебруар по Новом календару) **1804.** године, сматра се почетком **Првог српског устанка**. Он је трајао од 1804. до 1813. године и био је највећи народни устанак у историји Османског царства. Устанак је почео паљењем ханова. У првим годинама устанка српске чете су ослободиле Београдски пашалук. Дахије су опкољене у Београду, из кога су ускоро побегле. Коначно их је на Дунаву код острва Ада-кале, на источној граници пашалука, ухватио и погубио устанички војвода Миленко Стојковић. Порта је званично подржала успостављање реда у Београдском пашалуку и укидање дахијске страховладе. Ипак, српски успеси и одлучност, као и неслога између османских нерегуларних трупа и османске војске и турских спахија (феудалаца), омогућили су даљи напредак устанка. Буна је настављена. Борба против дахија прерасла је у борбу против регуларних царских трупа. Тако се буна претворила у устанак против целокупне османске власти.

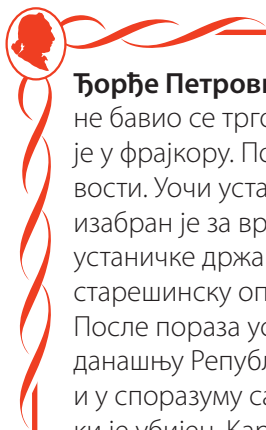

Филип Вишњић

(1767–1834), најпознатији српски гуслар и песник, састављач епских народних песама. Рођен је на Вилића гувну (село Трнова – данас Република Српска/Босна и Херцеговина). Као дете боловао је од великих богиња, због чега је ослепео. Касније лута Османским царством по земљама насељеним српским народом, све до Скадра. Спевао је бројне песме о Светом Сави, Краљевићу Марку, Баји Пивљанину. У устаничку Србију је прешао почетком Првог српског устанка. Познато је тринаест Вишњићевих песама о устанку. Међу њима је свакако најславнија *Почейшак буне њроштив дахија*.

Збор у Орашцу 1804. године

Ђорђе Петровић – Карађорђе (1768–1817) у деценијама пре 1804. године бавио се трговином и земљорадњом. У Аустро-турском рату ратовао је у фрајкору. Познат је по снази, храбрости, личном поштењу и суровости. Уочи устанка водио је хајдучку дружину. На збору у Орашцу 1804. изабран је за врховног вођу устанка. Током девет година стајао је на челу устаничке државе. Победник у биткама, Карађорђе је успео да порази старешинску опозицију па је постао наследни поглавар српске државе. После пораза устанка склонио се у Аустрију и потом у Русију (Бесарабију, данашњу Републику Молдавију). Када је 1817. године покушао да се врати и у споразуму са грчким револуционарима поново подигне устанак, мучки је убијен. Карађорђево убиство организовао је нови српски владар, кнез Милош Обреновић. Сукоб двојице вођа није био само последица борбе за власт, већ и другачијег виђења борбе за самосталност Србије. Карађорђе Петровић је родоначелник династије Карађорђевић.

ЗАНИМЉИВОСТ

Устаничка заклетва

Ко издао, издало га тело;
пожелио али не могао
поћи; нити му се старо ни
младо у кући јављало. Од
руке му се све скаменило,
у тору му не блејала стока,
у обору не рикала. Да Бог
дâ да се у сињи камен
створи да се други на њега
угледају. Нити био срећан,
ни дуговечан, нити лица
Божја игда угледао...

(Ђ. Даутовић, М. Мркић,
Г. Марковић, Д. Маневски,
прир., *Историјски извори
за џаџаџићење у седмом
разреду основне школе,
Београд, 2010*)

1805. године царска војска напала је Србију из правца Ниша. Код **Иванковца** јој се супротставила српска војска под командом Миленка Стојковића. Срби су однели победу. Током 1806. године. Русија је ушла у рат против Османског царства, а устаници су однели значајне победе. У сукобу са османском војском из Босне победили су код **Мишара**, а над војском која је долазила с југа тријумфовали су код **Делиграда**. Крајем 1806. године, после двогодишње опсаде, српски устаници су ослободили Београд. Следеће године српски изасланици, које је предводио Петар Ичко, покушали су да преговорима од Порте добију аутономију за Србију. У томе су успели почетком 1807. године. Међутим, српске старешине одбациле су Ичков мир. Понадали су се обнављању велике и самосталне српске државе.

Ка пропасти устанка

Године 1809. четири устаничке војске започеле су поход у правцу Босне, Црне Горе, Ниша и Видина. Вођство српског устанка желело је да уједињењем земаља под османском влашћу на којима је живео српски народ „обнови Српско царство”. Карађорђе је предводио војску која је напредовала према Црној Гори. Међутим, војска која се кретала ка Нишу доживела је пораз због неслоге старешина. У Бици на **Чегру** (1809) код Ниша, српски војвода Стеван Синђелић запалио је барут у српском шанцу (утврђењу) видевши незадрживо напредовање Турака. Велика експлозија убила је више хиљада Турака и Срба, међу

њима и војводу Синђелића. После ове битке Турци су од одсечених глава српских устаника подигли Ћеле-кулу. После овог пораза српски напади су заустављени. Устаничка војска се повукла како би зауставила османско надирање из правца Ниша, које је коначно заустављено на Морави.

Руска војска је ускоро почела да ратује у Влашкој и на северу Бугарске. У области источне и централне Србије руске јединице дејствовале су заједно са српским устаницима. Значајне победе извојеване су код Јасике и Варварина 1810. године.

Наполеонови успеси широм Европе нису погодовали српском устанку. Османско царство је постало француски савезник. Припремајући се за велики рат са Француском Русија је била принуђена да склопи **мир** са Османским царством. Тако је у **Букурешту 1812.** године склопљен мировни уговор који је предвидео да Србија остане у саставу Османског царства. Србима је требало да буде омогућена самоуправа каква је постојала пре устанка, помиловање за учеснике, умерен порез, уз повратак османске власти и војске. Срби нису хтели да прихвате такву аутономију, већ су желели независност. Стога су наставили да се боре. Србија се 1813. године суочила са великом османском офанзивом. После месец дана турска војска продрла је ка Београду. Карађорђе је напустио земљу, заједно са већином устаничких старешина. Први српски устанак је сломљен, а османска власт поново успостављена. Наступили су прогони и страховлада.

Један од вођа устанка – хајдук Вељко Петровић

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О Ћеле-кули

После битке на Чегру Турци су у знак одмазде од одсечених устаничких глава подигли језиву кулу. У ову грађевину уграђене су 952 главе! Овакав обичај постојао је у прошлости у ратовима између Османског царства и Персије. Кула је сачувана и данас, али је у њој сачувано свега 58 лобања, међу њима и лобања Стевана Синђелића.

„Србија у коју смо улазили сада је слободна, а из (Ћеле-) куле Срба изгинулих за своју земљу планински ветар је измамљивао песме слободе и славе! И Ниш ће ускоро бити у њиховим рукама: нека чувају овај споменик! Он ће учити њихову децу колико вреди независност једног народа, показујући им коју су цену њихови очеви за њу платили.”

(Алфонс де Ламартин, *Пућ на Источок*, 1833)

Ћеле-кула у Нишу

ОДМАЗДА – казнена мера.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Мировни уговор потписан у Букурешту, мај 1812. године

Осма тачка (односи се на српске устанике)

„И ако није допуштено сумњати да Висока Порта, верна својим начелима, неће бити милостива и племенита према Србима (народу који јој је потчињен и који јој одавно плаћа данак), нађено је као правично да се, с погледом на учешће које су Срби узели у овом рату, то свечано уговори једном одредбом о њиховој безбедности. ... Висока Порта даје Србима потпуну амнестију, и обећава да њихов мир неће моћи бити помућен због прошлих догађаја. Утврђења саграђена у њиховој земљи за време овога рата а која нису раније постојала, биће сравњена са земљом, утолико уколико буду непотребна у будуће, и Висока Порта заузеће као и раније друге градове и ставиће у њих артиљерију, муницију и гарнизоне које буде сматрала за умесно. Али да ти гарнизони не би неправедно угњетавали Србе, Висока Порта ће, само по својим осећајима милосрђа, поступати према том народу са свом потребном умереношћу; ... а да би им такође дала доказа о својој великодушности, она ће оставити њима самима бригу о унутрашњој управи земље, примаће непосредно од њих новац од умерених пореза које ће разрезати на њих и предузеће за то мере договорно с народом.”

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир., *Историјски извори за џаџаџићење у седмом разреду основне школе*, Београд, 2010)

АМНЕСТИЈА – опроштај, помиловање.

Устаничка држава и њено уређење

Током **Првог српског устанка** Србија је од заосталог османског пашалука постала држава са војском, државном управом, владом, скупштином, дипломатским мисијама, Великом школом... У изградњи државе устаницима су помагали Срби из Хабзбуршке монархије.

Одлуку о подизању устанка донели су на скупштини виђени Срби. Током устанка **Народна скупштина** је решавала важна питања и доносила битне одлуке. Њу су чинили угледни народни прваци, старешине нахија и кнежина, војсковође, свештеници. У њеној надлежности је било доношење одлука о рату и ратним плановима, преговори са османским властима, порези, избор војних и световних власти, доношење закона.

На одлуке Народне скупштине покушавао је да утиче Карађорђе Петровић. У својим рукама држао је целокупну власт. Носио је титулу војвода и био је врховни командант војске. Сваки покушај да се његова власт ограничи завршила се неуспешно. Своје противнике протеривао је из земље.

Правитељствујушчи совјет основан је на Народној скупштини 1805. године. Председник Совјета био је прота Матеја Ненадовић. У више наврата преуређене су његове надлежности. Одлуком из 1811. године Совјет је постао влада (извршна власт) коју је чинило пет попечитељстава (министарстава).

Прота Матеја Ненадовић

Поред попечитеља (министара) за војску, финансије, унутрашње и спољне послове у Совјету се налазио и министар просвете. Попечитељ просвете био је **Доситеј Обрадовић**. Он се старао о образовним питањима, раду школа и учитеља. У Београду је 1808. године отворена **Велика школа**, која ће бити темељ развоја високог образовања у Србији. Оснивач Велике школе био је Иван Југовић.

Становништво устаничке Србије се готово удвостручило, захваљујући великом броју досељеника из свих крајева Балкана. Процењује се да је током устанка погинуло чак 150 000 становника Београдског пашалука. Године 1813. десетине хиљада Срба је морало да избегне преко Саве и Дунава тражећи спас у Аустрији.

Ипак, темељи будуће државе били су постављени, а данас 15. фебруар (Сретење) славимо као Дан државности Србије.

ЗАНИМЉИВОСТ

Потресна 1813. година

Хроничар тог времена Лазар Арсенијевић Бата-лака није желео да пише о 1813. години зато што је пропаст српске државе за њега била исувише потресна.

Устаничка Србија

НАУЧИЛИ СМО

- Срби су стицали искуство у борби против Турака за време последњег Аустро-турског рата (Кочине крајине) 1788–1791. борећи се на страни Аустрије у фрајкорима. Стечене ратне вештине касније су применили током Првог српског устанка.
- За време владавине султана Селима III у Османском царству започет је низ реформи којима су Срби у Београдском пашалуку добили кнежинску самоуправу.
- Кнежинска самоуправа није била дугог века јер су четворица дахија почетком XIX века у Београдском пашалуку завели терор над српским становништвом.
- Непосредан повод за избијање устанка је „сеча кнезова“, којом су дахије хтеле да обезглаве српски народ и спрече избијање устанка.
- Први српски устанак подигнут је у Орашцу на Сретење 1804. године, а за вожда је изабран Ђорђе Петровић Карађорђе.
- Први српски устанак трајао је од 1804. до 1813. године. У току ратовања српски устаници су успели да извојују низ победа над турском војском: на Иванковцу (1805), Мишару (1806), Делиграду (1806).
- Током Првог српског устанка, устаници су и преговарали са Портом. Резултат тих преговора био је Ичков мир, који никада није ступио на снагу.
- Током Првог српског устанка, Срби су успели да ослободе цео Београдски пашалук и оснују устаничку државу. Власт у држави су имали вожд, Народна скупштина и Правитељствујушчи совјет.
- У јеку Првог српског устанка у рат против Турске улази и Русија, која је пружила извесну помоћ устаницима. Међутим, 1812. године Русија мора да изађе из рата са Турском, са којом потписује Мир у Букурешту.
- Оставши без подршке Русије, српски устаници су убрзо поражени. Турци су 1813. године угушили Први српски устанак.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Београдски пашалук, дахије, сеча кнезова, Ђорђе Петровић Карађорђе, битке (Иванковац, Мишар, Делиград, Чегар), Правитељствујушчи совјет, Доситеј Обрадовић

ПИТАЊА

1. Шта су Срби у Београдском пашалуку добили кнежинском самоуправом крајем XVIII века?
2. Зашто је подигнут Први српски устанак?
3. Наведи најважније битке Првог српског устанка.
4. Опиши крај Првог српског устанка и објасни разлог његовог неуспеха.
5. Како је била организована устаничка држава?

ЗАДАТАК

Покушај да сазнаш да ли је твој крај био поприште борби у Првом српском устанку, а ако није да ли је на неки начин био укључен у устаничке борбе.

22. Аутономија

Након слома Првог српског устанка народ, многе српске старешине, као и вожд Карађорђе, одлазе из Србије. Остале народне старешине су се предавале Турцима. Народ је био изложен страховитој турској одмазди и злостављању. Поново је заведен феудализам. Сурова убиства и брутална погубљења била су честа. Тако је убијен и устанички старешина Станоје Главаш. Међу стотинама који су набијени на колац био је и монах Авакум, који је савременике задивио својом храброшћу и смиреним прихватањем ужасне смрти. Многи овај терор сматрају већим и интензивнијим него што је био онај за време владавине четворице дахија почетком XIX века.

Неке од устаничких војвода, које је предводио Милош Обреновић, покушале су да се споразумеју са османским властима. У та несигурна времена Милошу је поверена извесна власт над три нахије. Друге старешине сматрале су да је турска страховлада била неиздржива и да се Срби што пре морају поново подићи на оружје. Тако је већ **1814.** избила нова буна против турске власти у Београдском пашалуку. На њено чело стао је **Хаџи Продан Глигоријевић**. Иако су Срби имали одређених војних успеха, Хаџи Проданова буна је убрзо угушена. У гушењу буне београдском везиру помогао је и Милош Обреновић.

Након Хаџи Проданове буне Турци су завели још већи терор над српским становништвом. То је довело до тога да и оне српске старешине које су сматрале да још није време за подизање устанка промене своју одлуку. На верски празник **Цвети, 23. априла** (данас, у XXI веку 6. мај по Новом календару) **1815.** године, одржан је сабор у Такову. На њему је донета одлука о подизању Другог српског устанка. За вођу устанка изабран је кнез **Милош Обреновић**.

АУТОНОМИЈА – политички или управно самостална територија или установа, самоуправа.

Манастир Трнава, центар Хаџи Проданове буне

Почетак Другог српског устанка

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Лондонски Тајмс и Њујорк Тајмс о терору после устанка

У време заседања Бечког конгреса лондонске дневне новине *Тајмс* (које и данас излазе) објавиле су следећи текст: „Узвишени савет суверена, очева европске породице, бави се у Бечу судбином Црнаца из Конга и обале Гвинеје; они чак и на њих протежу своју племениту бригу! Али, да не би било прекинуто дивљење, морамо се потрудити да не гледамо око себе. Не смемо слушати јауке једног несрећног народа, којег Турци истребљују и убијају на хиљаде, на само четири дана путовања од Беча! Морамо да скренемо своје погледе, не смемо да истражујемо шта се догађа у Србији.”

(*Тајмс*, 25. август 1815. године)

Кнез Милош

Кнез Милош, родоначелник династије Обреновића, рођен је 1780. у селу Добриња. Милош је био неписмен али врло mudar и предузимљив трговац. Заједно са старијим полубратом, војводом Миланом Обреновићем, учествовао је у Првом српском устанку и постао војвода. Када је устанак 1813. године угушен, Милош је један од ретких старешина који су остали у земљи. Током наредних деценија преговарао је и ратовао како би стекао што ширу аутономију за Србију. Успешно је водио Други српски устанак, а након петнаест година успео је да добије пуну аутономију за Србију. У време владавине кнеза Милоша, Србија је добила први устав, основани су први лицеј и позориште, утемељене прве новине... Започео је бржи развој градова и нови успон привреде. Ипак, кнежева самовоља, властољубље и похлепа изазвали су многобројне буне и кнез је 1839. морао да напусти престо. Тиме се завршила његова прва владавина. На власт се поново вратио 1859. године, да би као кнез Србије умро 1860. године.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Јунак

У бици код Љубића јуна 1815. погинуо је Танаско Рајић, ратник и барјактар из Првог српског устанка који је командовао топовима. Када су турске јединице из Чачка потиснуле српске устанике, Рајић је остао сам и погинуо бранећи топове. Подстакнути овим јунаштвом српски устаници су се вратили и победили у бици. Касније је у српској војсци негован идеал Рајићевог чувања топова по сваку цену.

Танаско Рајић

Други српски устанак вођен је сасвим другачије од првог. Трајао је свега четири месеца. За то време устаници су успели да заузму западну и централну Србију и блокирају Београд. Милош је после победа на **Љубићу, Палежу, Пожаревцу** и **Дубљу** започео преговоре са командантима османских армија које су нападале Београдски пашалук.

Повољна је била и међународна ситуација. Јула 1815. године после стотину дана поново је поражен и свргнут Наполеон. Света алијанса је на Бечком конгресу желела да заведе мир у читавој Европи. Русија је сада могла да узме у заштиту српски народ. Кнез Милош се споразумео са **Марашли Али-пашом**, румелијским везиром. Овај усмени споразум постао је основа аутономије Београдског пашалука (Кнежевине Србије). Дефинисана је аутономија која у прво време није имала султанске нити међународне гаранције. Кнезу Милошу је овим споразумом призната врховна власт над хришћанским становништвом Кнежевине Србије. Србима је омогућена самоуправа, самостално прикупљање унапред одређених, умерених пореза, самостално школство и судство. Основана је **Народна канцеларија**. Њу је чинило 12 кнезова из 12 нахија. Османска војска повукла се из села. Војне посаде могле су боравити само у градовима. Осим војске, представник султанове власти био је и везир, који је био одговоран Порти. У Београдском пашалуку успостављено је двовлашће (српска и османска власт). Усменим споразумом између Милоша и Марашлије завршен је Други српски устанак и ратни период српске револуције.

Наредних година текла је спора, дипломатска борба кнеза Милоша и српских власти за што ширу аутономију Србије. У Цариград је послано чак девет депутација (делегација, посланство), које су уз помоћ руског амбасадора на Порти преговарале о будућој аутономији. Кнез Милош је 1817. године прогласио наследно кнежевско достојанство. И поред руске подршке кнез Милош је подмићивао османске великодостојнике у Београду и на Порти. Грчки рат за независност из двадесетих година XIX века помогао је српску борбу за аутономију. Османско царство се 1826. године обавезало да ће Србији дозволити пуну **аутономију** у складу са Букурешким миром.

Србија није узела учешћа у Руско-турском рату (1828–1829). Ипак, руска победа и склапање Једренског мира 1829. године омогућили су јој да добије права и то у форми султановог декрета (наређења) – **хатишерифа**. Документа у којима је Србији дата аутономија су хатишерифи издати 1829, 1830, 1833. године и **берат** (султанов указ) издат 1830. године.

Аутономној Србији требало је да буде прикључено шест нахија на истоку и југу које су јој припадале у време Првог српског устанка. Османска власт повукла би се у седам тврђава (**Београд, Смедерево, Шабац, Кладово, Ада-кале, Соко и Ужице**). Турцима је било забрањено насељавање у остатку Србије. Порез Порти био је одређиван унапред у целини (одсеком) и сакупљан од стране српских власти. Исплаћиван је два пута у току године, о Ђурђевдану (мај) и Митровдану (новембар). Срби су добили самосталност у унутрашњој политици: државној управи, судству, школству, добили су слободу вероисповести и трговине. На територији Кнежевине Србије било је могуће подизати цркве (са звонима), оснивати школе, штампати књиге и новине.

Конак кнегиње Љубице у Београду

ЗАНИМЉИВОСТ

Како је кнез Милош подмићивао Порту

Кнез Милош је током четврт века преговарао са Портом. Уз помоћ руске дипломатије захтевао је проширење аутономије и већу власт за себе. Уочи Руско-турског рата, кнез Милош, по савету Русије, није заратио са Турцима. Уместо тога је снабдевао османске трупе на фронту. Српско снабдевање било је непотпуно и лоше, истовремено посаде српских бродова су шпијунирале у корист руске војске. Порта је касније одуговлачила са исплатом дуга за намирнице из Србије. Када је Србија добила аутономију, а кнез право наслеђа престола, Милош Обреновић је обећао султану баснословну суму од 800 000 гроша. Касније је овај износ представљен као исплата дуга за снабдевање! Тако да је кнез избегао да било шта плати.

ЗАНИМЉИВОСТ

Феудализам у Србији

Занимљиво је да су углавном учени Срби из Аустрије желели да у Србији буде очуван феудализам. Желели су да наследним титулама и поседима обезбеде самосталност и богатство за себе и своје породице. Чак је и Вук Караџић желео да добије феуд у свом родном месту.

Највећи део побројаних права аутономне Кнежевине Србије одређен је **Хатишерифом из 1830.** године. Свети Андрија Првозвани, дан када је овај документ прочитан окупљеном народу, скоро пола века је слављен као најважнији државни празник Кнежевине Србије. Исте године кнезу Милошу је призната наследност власти у оквиру породице Обреновића. На основу тога кнеза је могао наследити његов најстарији син. Године 1833. Кнежевини Србији је припојено шест источних нахија које су устаници ослободили још у Првом српском устанку. **Године 1835.** Србија је добила **први устав**, који је усвојен на скупштини одржаној на празник Срећење. Стога се овај устав назива и **Срећењски**.

Проблем у Србији представљали су остаци феудалних односа, који још нису били укинати. Феудализам је у Србији званично укинут у пролеће 1835. године, чиме се положај сељака почео поправљати.

Период двовлашћа
(османско-српска управа)
1815–1829/33

Србија
аутономна кнежевина
1833–1878

Успостављена је нова држава, а с њом и нови односи у друштву. После више од тридесет година стварно је завршена Српска револуција (1804–1835).

Границе Србије после 1833. и планови за обнову српске државности

НАУЧИЛИ СМО

- Након слома Првог српског устанка, у Србији је поново успостављена турска власт и терор над српским живљем.
- Буна коју је подигао Хаџи Продан Глигоријевић 1814. године је угушена.
- 1815. године је на верски празник Цвети у Такову одржан сабор на коме је донета одлука о подизању Другог српског устанка под вођством Милоша Обреновића.
- Устанак је трајао свега неколико месеци и завршен је усменим споразумом Милоша и Марашли Али-паше.
- Започиње борба за аутономију Србије. Кнез Милош шаље у Цариград неколико српских делегација да би преговарале о добијању аутономије за Кнежевину Србију у оквиру Османског царства.
- Након вишегодишњих преговора султан коначно додељује Србији низ писаних докумената – хатишерифа (1829, 1830. и 1833), којима јој се потврђује статус аутономне кнежевине у оквиру Османског царства.
- Србија поред статуса аутономне кнежевине у оквиру Османског царства добија и територијално проширење у виду шест нахија које су још устаници у Првом српском устанку ослободили.
- Кнез Милош Обреновић успева да за себе и своју породицу издејствује наследно кнежевско достојанство, које му је султан потврдио посебним Бератом.

ПИТАЊА

1. Опиши прилике у Србији након слома Првог српског устанка.
2. Наведи најважније битке у Другом српском устанку.
3. Објасни шта је Србија добила споразумом између Милоша и Марашли Али-паше.
4. Којим актима је султан и писмено потврдио Србији статус аутономне кнежевине у оквиру Османског царства?
5. Какав је био положај кнеза Милоша и његове породице током Српске револуције?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Хаџи-Проданова буна, Милош Обреновић, битке (Љубић, Дубаљ, Палеж, Пожаревац), аутономија, хатишерифи (1829, 1830, 1833), берат (1830)

ЗАДАТАК

Размисли и објасни како су на завршетак Другог српског устанка утицале политичке прилике у тадашњој Европи.

23. Од слободе до устава

За време трајања устанка вожд Карађорђе је имао противнике у редовима устаничких старешина. Та опозиција (противници власти) није успела да ограничи његову власт. Владавина кнеза Милоша Обреновића била је апсолутистичка. Убрзо после завршетка Другог српског устанка опозиција је почела борбу против кнеза Милоша Обреновића са циљем да му ограничи власт.

Успостављање централизоване монархије било је неопходно у устанку и каснијим годинама борбе за аутономију. Ипак, власт кнеза Милоша све је теже падала државним чиновницима, често Србима из Аустрије. Њихов статус није био уређен и према њима су се владар и његов двор често понашали као према слугама. Буниле су се и народне старешине, које су све више губиле утицај. Недостатак закона, сигурности за имовину и личне безбедности, као и принудни рад (кулук), подстицали су незадовољство и у народу. Недостатак закона кнез је користио да би се обрачунао са противницима. По кнежевој наредби убијени су многи виђенији људи Првог и Другог српског устанка. Међу њима и Карађорђе Петровић. Кнез Милош се током година богатио. Само је он заједно са својим ортацима могао да увози важну робу (држао је монопол). Куповао је земљу и на сваки начин користио државну власт како би увећао свој некада оскудни иметак.

Црква у Радовањском лугу, место где је убијен Карађорђе

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Турци у Београдском пашалуку

„Маса турског живља била је за владе кнеза Милоша из дана у дан све мања. И она је била у страшном стању. Сва је готово изреда састављена од самих нерадника. Оно мало Турака трговаца и занатлија, који су понеште привређивали, ишчезавало је према гомили леваната (ветропира) који су проводили век или као амали и послушници, очекујући часове кад би могли малом услугом да заслуже комад хлеба, или који су се као војници излежавали по гарнизонима у опалим градовима и дотрајалим касарнама, или који су се као грађани, дембелишући, протезали по мрачним, ниским и прљавим кафанама, срчући кафу, пушећи и лено и тромо трајући дане.

Односи између Срба и Турака (у време прве владавине кнеза Милоша 1815–1839) нису били срдачни, али су били коректни: они се нису волели, али се нису прегонили. Мржња и неповерење који су постојали на једној и другој страни, и који су понекад врло изразито избијали, брижљиво су прикривани и заташкавани. Узајамно опхођење добило је облик привидне пажње и лажне учтивости. Човек са стране, који је знао за непробродиву провалију која је Србе делила од Турака, није могао да разуме како је све ово могућно.”

(Тихомир Р. Ђорђевић, *Србија пре сто година, XIX век*)

У првој деценији после Другог српског устанка избило је неколико великих буна против кнежеве власти. Највећа међу њима, **Ђакова buna**, захватила је **1825.** године источне крајеве Кнежевине Србије. Све ове буне су угушене.

Када је почетком тридесетих година XIX века аутономија Кнежевине Србије коначно успостављена, а њене границе утврђене, јавио се покрет за ограничавање кнежеве власти. Незадовољни чиновници, старешине, од којих су многи раније били блиски кнезу Милошу, и млади интелектуалци захтевали су доношење модерног устава. Присталице овог покрета назване су „**уставобранитељи**“. Овом покрету су се придружили чак и поједини чланови кнежеве породице. Године **1835.** избила је **Милетина buna**. Кнез је успео да угуши ову побуну, али је био приморан да прихвати устав. Уставобранитељи су захтевали ограничење кнежевих моћи уставом и законима. Уставобранитељске вође били су Тома Вучић-Перишић, Аврам Петронијевић, Стојан Симић, Милутин Гарашанин... Под притиском уставобранитеља почетком **1835.** године проглашен је **Сретењски устав**. Овај устав написао је учени кнежев секретар и покретач првих новина у Србији – *Новина Србских* – Димитрије Давидовић.

ЗАНИМЉИВОСТ

О новинама у Србији

Прве новине у Србији изашле су 1834. године. Назив им је био *Новине србске* и имале су 600 претплатника. Јавност је била одушевљена што је Србија коначно добила своје новине. Прве локалне новине почеле су да излазе у Свилајнцу под називом *Ресавски њисмоноша* 1871. године.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Критика Милошеве власти у писму које му је упутио Вук Караџић (април 1832. године)

„Истина је оно што су наши стари казали: да нико не може цијелом свијету колача намијесити, али с данашњим владањем Ваше Свјетлости готово би се у скупу могло рећи да нико тамо није задовољан... Сви узроци овога незадовољства готово би се могли у два главна реда разделити. Или су људи незадовољни за то што не само што не могу према своме могућству по својој вољи живјети, него што нико није сигуран ни са својим животом ни с поштењем (чашћу), нити је господар од свога богоданога и с правдом и с трудом стеченога имања, или зато што се за општу корист не стара и не ради онако као што би (по њиховом мњењу) требало и могуће било.

...Тако су се тамошњи марвени трговци, а особито свињари тужили, и сад се туже, по скелама, да сте Ваша Свјетлости са својим ортацима цијелом овом трговином завладали, а њих све да сте упропастили итд... Тужили су се кметови из села по путу између Београда и Крагујевца да момци Ваше Свјетлости, кад коме сустане његов коњ или га жали он га остави у механи да се о сеоском трошку храни, а узме из села коња чије га прије нађе...”

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир., *Историјски извори за шакмичење у седмом разреду основне школе*, Београд, 2010)

Конак Јована Обреновића, Чачак

Димитрије Давидовић

Димитрије Давидовић

(родио се у Земуну 1789, а умро у Смедереву 1838)

Био је српски дипломата, новинар, политичар, писац устава и публициста. Давидовић је каријеру у Србији почео као лекар и приватни секретар кнеза Милоша Обреновића. Касније каријеру наставља као кнежев државни секретар и дипломата у Цариграду. Његова каријера у Србији достиже свој врхунац када му је кнез Милош поверио писање првог српског устава (Сретењски устав, проглашен 1835. године). Уједно је Димитрије Давидовић постао и један од попечитеља (министара).

Сретењски устав предвиђао је поделу власти између Кнеза и **Државног савета**. Овај устав био је веома слободоуман, писан по узору на француски устав. Због тога су велике силе, а пре свега Русија, Аустрија и Османско царство, успеле да доведу до његовог укидања. Током наредне три године трајали су преговори са Портом око новог устава. За то време уставобранитељи су успешно умањивали кнежеву власт. Коначно је **1838.** године донесен нови устав, издат у облику хатише-рифа. Утицај Порте на његову израду био је толики да је добио назив **„Турски устав“**. Турски устав је најдуготрајнији устав у српској историји (1838–1869). Он је значајно умањио кнежеву власт. Државни савет је требало да буде састављен од угледних старешина који би преузели значајну извршну и законодавну власт, као и управу над државним чиновништвом. Кнез није могао да смени чланове Државног савета без сагласности Порте.

Кнез Милош није желео да буде ограничен оваквим уставом па је **абдицирао** (одрекао се власти) у корист свог сина и напустио Србију. Тако се завршила прва владавина кнеза Милоша Обреновића (1815–1839). Неколико недеља након Милошевог одласка из Србије владао је његов син **Милан**. Међутим, он је био болестан и није могао самостално да влада. Како би државни послови били обављани, образовано је прво Намесништво (1839–1840). Милан је након непуног месеца владавине умро.

Затим је на престо дошао шеснаестогодишњи кнез **Михаило**. Његова Прва владавина трајала је од 1839. до 1842. године. Млади, амбициозни и неискусни кнез ускоро је дошао у сукоб са уставобранитељима и утицајним великим силама, предвођеним Русијом. Тома Вучић, један од вођа уставобранитеља, **1842.** године је извео успешан преврат. У **Вучићевој буни** уставобранитељи су преузели власт у кнежевини и збацили са власти кнеза Михаила Обреновића. На престо је доведен Карађорђевићев син, **Александар Карађорђевић**. Почела је шеснаест година дуга владавина уставобранитеља.

АБДИЦИРАТИ – напустити престо.

НАМЕСНИШТВО – људи који владају у име владара који је малолетан, болестан или на било који други начин спречен да обавља владарске дужности.

Тома Вучић-Перишић

Борба за уставност лишила је Србију дела аутономије: Државни савет је био зависан од Цариграда, док је установа српског владара постала изборна, пошто је у случају кнеза Александра Карађорђевића укинута наследност у оквиру кнежевске породице Обреновић.

Кнегиња Љубица Обреновић (1785–1843)

Кнегиња Љубица је била жена кнеза Милоша Обреновића, са којим је изродила синове Милана, Тодора и Михаила и ћерке Петрију, Савку, Марију и Габријелу. Она је била строга и самосвесна жена те је често заузимала сопствени став у политици. Због тога је неколико пута долазила у сукоб са кнезом Милошем. Једном приликом је у налету љубоморе убила једну љубавницу кнеза Милоша. Као њена резиденција изграђен је Конак кнегиње Љубице у Београду. Умрла је у прогонству 1843. у Новом Саду (Хабзбуршка монархија), а сахрањена је у манастиру Крушедол на Фрушкој Гори.

Кнегиња Љубица и млади кнез Михаил

Граница београдског пашалука Граница Србије 1833 Граница нахија

НАУЧИЛИ СМО

- Кнез Милош је владао неограничено (апсолутистички). Временом се против његове власти јавља опозиција, која бројним бунама (Ђакова, Милетина) покушава да му ограничи власт.
- Чиновници, интелектуалци и старешине у Србији постепено формирају покрет под именом „уставобранитељи”. Њихов основни циљ је доношење Устава и ограничавање Милошевог апсолутизма. Најпознатије вође уставобранитеља били су: Тома Вучић-Перишић, Аврам Петронијевић, Стојан Симић, Милутин Гарашанин.
- Под притиском опозиције донета су у том периоду два устава. Први српски устав – Сретењски устав донет је 1835. године, а написао га је Димитрије Давидовић. Устав је био слободоуман те је услед притиска великих сила брзо укинут. Турски устав донет је под утицајем Порте 1838. године у облику хатишерифа.
- Турским уставом је кнезу Милошу власт коначно ограничена, због чега он напушта власт и Србију 1839. године.
- Милоша је на престолу, после кратке владавине старијег сина Милана, наследио млађи син Михаило. Међутим, убрзо је дошао у сукоб са уставобранитељима. Кнез Михаило је збачен са власти Вучићевом буном, коју су организовали уставобранитељи. Они су на чело Србије довели Александра Карађорђевића, Карађорђевог сина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

буне, устави
(Сретењски, Турски),
уставобранитељи,
абдикација, Михаило
Обреновић

ПИТАЊА

1. Наведи највеће буне које су подизане против кнеза Милоша Обреновића.
2. Шта је био циљ уставобранитеља?
3. Ко су водеће личности које су отворено иступале против Милоша Обреновића?
4. Наведи два документа којима је ограничена власт кнеза Милоша Обреновића.
5. Како је донет Турски устав?

ЗАДАТАК

Размисли зашто се данас Сретење слави као државни празник Републике Србије.

24. Уставобранитељи

Упркос великом отпору и противљењу кнеза Милоша, у Србији су донета два устава (Сретењски устав 1835. и Турски устав 1838. године). Највећа заслуга за њихово доношење припадала је Милошевој опозицији – уставобранитељима.

Кнез Александар је дошао на престо вољом уставобранитељских вођа, пре свих Томе Вучића Перишића. Уставобранитељи и Државни савет су током целокупне Александрове владавине имали пресудан утицај на државне послове. Стога је период владавине кнеза Александра Карађорђевића (1842–1858) познат као **доба уставобранитеља**. Шеснаест година њихове владавине донело је значајне промене за Кнежевину Србију. Уставобранитељи су настојали да спроведу унутрашње реформе: уведу модерне законе, оснују школе и друге просветне установе, унапреде трговину.

Најважнија тековина уставобранитељске власти било је то што је имовина постала сигурна. Имовину и слободу више није било могуће противзаконито одузети. Ова права регулисана су законом. Србија је као четврта држава у Европи донела **Грађански законик 1844. године**, писан по узору на Аустријски грађански законик и Наполеонов законик. Грађански законик је гарантовао основна права свим грађанима Србије, док је приватна својина добила средишње место међу свим облицима својине. Грађански законик написао је Јован Хаџић.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Различита тумачења значаја Грађанског законика

Србија је донела Грађански законик међу првим државама у Европи. Писан по узору на Наполеонов грађански законик, он је био изузетно модеран за своје време. Данас су честе критике српског Грађанског законика из 1844. због статуса жене (жена је била правно изједначена са малолетним и слабоумним особама). Ипак, ниједна држава у Европи није изједначила права полова у то време (све до почетка XX века). Крајем XIX века чак се догодило да девојке из Аустроугарске прелазе у Србију да би могле да похађају гимназију. Једна од њих била је и чувена Милева Марић Ајнштајн.

Кнез Александар Карађорђевић (1842–1858)

Био је најмлађи син Карађорђа Петровића и Јелене. Школовао се у Русији под покровитељством руског цара. Оженио се Персидом, ћерком војводе Јеврема Ненадовића, са којом је имао деветоро деце. Дошао је на власт у Србији 1842. године, након буне коју су уставобранитељи подigli против младог кнеза Михаила Обреновића. Покушао је да спроведе уставне реформе у Србији и културно унапреди своју земљу. Веома брзо је дошао у сукоб са члановима Државног савета. Овај сукоб је достигао врхунац на Светоандрејској скупштини 1858, када је кнез Александар збачен са престола. Након тога он се повлачи на своје имање у Румунији, где је водио миран живот. Умро је у Темишвару 1885. године. Сахрањен је у Бечу, а посмртни остаци су му пренети у Србију 1912. године на Опленец, задужбину краља Петра I Карађорђевића.

ЗАНИМЉИВОСТ

Како је изгледала прва поставка Народног музеја

Народни музеј основан је 1844. године. Садржао је мали број експоната – свега 79 редних бројева на списку. За јавност је отворен тек 1871. године.

„Сачувајмо културно наслеђе, сакупимо га на једно место – у музеј.“

(Јован Стерија Поповић, 1843)

Капетан Миша Анастасијевић

Вук Стефановић Караџић

Током владавине уставобранитеља дошло је до великог напретка у просвети и култури. Стотине учених Срба и припадника других народа доселило се у Кнежевину Србију из Аустрије. Ове дошљаке, „пречане“, народ је погрдно називао „немачкарима“ или Швабама. У време владавине уставобранитеља изван број српских студената школовао се у иностранству. У овом раздобљу држава је платила школовање педесет студената на европским универзитетима. Били су то стипендисти или, како су их онда звали, „благодјејанци“. Пошто је Париз тог времена био највећи и најпознатији европски град са славним и старим универзитетом на коме су студирали поједини српски стипендисти, у Србији су их прозвали „паризлије“.

Уставобранитељске власти су подстакле и развој културних установа. Још 1837. године у Крагујевцу је основан **лицеј** – претеча универзитета, који је 1841. године пресељен у Београд. Исте 1837. године основана је **Војна школа**, од 1850. године **Војна академија**. Чувени драмски писац **Јован Стерија Поповић** основао је 1842. године **Друштво српске словесности**. Ово научно друштво започело је традиције данашње Српске академије наука и уметности. **Народни музеј** основан је 1844. године, а **Народна библиотека** још 1832. године. Позоришне представе одржаване су у Крагујевцу још од 1825. године. Књаже-ско-српски театар у Крагујевцу почео је са радом 1835. године.

У то доба Вук Стефановић Караџић је завршио рад на реформи српског језика. Од тада је српски језик онакав каквим ми данас говоримо.

Капетан Миша Анастасијевић (1803–1885)

Успешан трговац и сарадник кнеза Милоша Обреновића и кнеза Александра Карађорђевића. Осим његове пословне и политичке улоге у историји српског народа, значајно је и његово доброчинство. Давао је добротворне прилоге за Народно позориште, за цркве, школе и сиромашне. Помагао је многе писце, трговце, ђаке.

Зграду у којој се налази данас Ректорат Универзитета у Београду, познату као Капетан-Мишино здање, капетан Миша је завештао „своме отечеству“ за просветне потребе.

Вук Стефановић Караџић (1787–1864)

био је реформатор српског језика, писма и књижевности, неуморни сакупљач народних песама и историчар Првог српског устанка. Караџић је саставио први српски речник и превео Нови завет на српски језик. Модернизовао је српски језик, теоретски га је описао и реформисао. Године 1850. склопио је Бечки књижевни договор, којим је створен заједнички књижевни језик Срба и Хрвата. Караџић је несумњиво најзначајнији реформатор језика и културе, као и један од највећих научника у српској историји.

Чиновници, који су раније били угрожени од стране самовољног кнеза, сада су постали у великој мери самостални и законом заштићени. Моћ **чиновништва** повећала се захваљујући чињеници да је Државни савет имао велика овлашћења и уживао већу власт од самог кнеза. Међутим, Кнежевина Србија је услед борбе уставобранитеља против кнежева Милоша и Михаила изгубила део своје аутономије. Уместо наследног кнеза, владар је постао изборни, док је смена чланова Државног савета била могућа тек крајњом одлуком Порте.

У време уставобранитеља Србија је по први пут добила сталну спољну политику. **Илија Гарашанин** је **1844.** године стао иза једног плана који је остао упамћен као **Начертаније** (Нацрт).

Србија је под Гарашаниновим вођством, током шездесетих година XIX века, широм српских земаља, које су још увек биле под османском влашћу, успоставила велики број својих агената и повереника. Гарашанинов рад није уродио плодом, а његови наследници нису наставили његово дело.

Сукоб Кнеза Александра и разних струја међу уставобранитељима слабио је Кнежевину Србију. Кризе су биле честе. Раздобље нестабилности наступило је у Кнежевини Србији током 1848. године. Иако Србију нису захватиле **револуције 1848.** године, хиљаде српских добровољаца, предвођених војводом **Стеваном Петровићем Книћанином**, ратовало је на аустријској територији. Бранили су новопроглашену Српску Војводину. Ратне претње, опасност од побуне присталица прогнане династије Обреновића и сукоби међу уставобранитељима довели су до сазивања Петровске скупштине. Кнез је тада морао да попусти опозицији, коју је предводио војвода Тома Вучић Перишић.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О Начертанију

О Начертанију се готово није знало све до почетка XX века. Овим планом, чији је прави аутор био Франтишек Зах, било је предвиђено постепено уједињење српског народа из Османског царства. Начертаније никада није било спровођено од стране званичне Србије. За њега су српски политичари сазнали тек годинама након Гарашанинове смрти. Овај план није био усмерен против других држава и народа, већ је захтевао ослобођење балканских народа од Османског царства. Начертаније је српски национални програм, који је најпре предвиђао уједињење свих Срба у једну државу, а када се то оствари – стварање јужнословенске државе Срба, Хрвата и Бугара. Овај план је злоупотребљаван и погрешно тумачен од стране Аустроугарске у Првом светском рату и нацистичке Немачке у Другом светском рату.

Илија Гарашанин (1812–1874)

Био је српски државник, председник Владе, један од уставобранитеља и аутор познатог политичког програма под именом Начертаније (Нацрт), из 1844. године. Школу је учио код приватних учитеља и делом у Земуну (тадашња Аустрија). Кнез Милош га је узео у државну службу и поставио за цариника на Дунаву. Касније ступа у војну службу и његова каријера иде узлазном линијом. У време уставобранитељског режима обављао је функцију помоћника министра унутрашњих послова Томе Вучића Перишића, а потом и сам постаје министар унутрашњих послова. Обављао је и дужност председника владе за време владавине уставобранитеља, а на истој функцији се нашао и за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића. Године 1867. изненада је отпуштен из државне службе јер се противио кнежевој намери да се ожени својом блиском рођаком Катарином Константиновић.

Гарашанин је, посебно у каснијим деценијама, блиско сарађивао са вођама хрватског препорода, пре свега Људевитом Гајем и бискупом Јосипом Јурајем Штросмајером, као и вођама бугарских револуционарних организација, и арбанашким беговима...

Илија Гарашанин

Посланичка легитимација

Почетак Кримског рата и сукоб Русије и Османског царства 1853. године довели су Србију на праг рата. Русија, која је гарантовала српску аутономију, трпела је поразе. Ипак, захваљујући неодлучности српских власти и одлуци о проглашењу неутралности, Србија је избегла окупацију. После рата руска гаранција аутономије Кнежевине Србије замењена је међународном гаранцијом шест великих сила. Иако и даље није имала право на самосталну спољну политику, Србија је добила место у Дунавској комисији. Ова позиција допринела је развоју трговине у Србији.

Године 1857. разоткривена је завера уперена против кнеза, на чијем челу је био Стефан Стефановић Тенка, председник Државног савета („Тенкина завера”). Кнез је ухапсио и казнио неколико саветника, а моћ ове установе је привремено сломљена. Ипак, суровост кнежеве одмазде изазвала је интервенцију Порте. Под притиском Портиног изасланика кнез и завереници су морали да се помире. Уставобранитељи, обреновићевци и млади школовани чиновници – **либерали**, ујединили су се тада против власти кнеза Александра.

Крајем **1858.** године донесен је први **Закон о Народној скупштини**. Србија је постала парламентарна држава. **Светоандрејска скупштина** је заседала после тога (1858–1859). У њој су се окупили противници кнеза Александра Карађорђевића. Без проливања крви, Скупштина је успела да свргне кнеза Александра и поново доведе на престо **кнеза Милоша**.

Зграда у којој је одржана Светоандрејска скупштина

НАУЧИЛИ СМО

- Владавина уставобранитеља и кнеза Александра Карађорђевића обележена је низом унутрашњих реформи.
- Донет је низ закона којима се уређују односи у држави. Грађанским закоником из 1844. године грађанима Србије загарантована је безбедност личне својине. У време владавине уставобранитеља развија се чиновнички апарат.
- Године 1844. Илија Гарашанин саставља први српски национални програм, познат као Начертаније. На основу њега је предвиђао, најпре, уједињење свих Срба у једну државу, а када се то оствари и стварање јужнословенске државе Срба, Хрвата и Бугара.
- Србија шаље помоћ српским револуционарима у Хабзбуршкој монархији у време револуције 1848/1849. године.
- Србија доживљава културни напредак оснивањем бројних културних и образовних установа: лицеј, Војна академија, Друштво српске словесности, Народни музеј...
- Јавља се опозиција владавини кнеза Александра Карађорђевића, која га на Светоандрејској скупштини смењује и враћа на престо Обреновиће.

ПИТАЊА

1. У чему се огледао културни препород до кога је дошло у Србији за време владавине уставобранитеља?
2. Зашто је значајан Грађански законик из 1844. године?
3. Наведи најзначајније културне и образовне установе основане за време владавине уставобранитеља.
4. Шта је Начертаније?
5. Шта се догодило на Светоандрејској скупштини 1858. године?

ЗАДАТАК

Покушај да сазнаш које су најстарије културне установе у твом крају које постоје и данас.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Грађански законик, културни препород, чиновништво, Илија Гарашанин, Начертаније, либерали, Светоандрејска скупштина

25. Обнова Обреновића

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О установи Скупштине

Скупштине су сазиване још за време Првог српског устанка. У време прве владавине кнеза Милоша скупштина је сазивана редовно, али није имала велику власт. Уставобранитељи су ретко сазивали скупштине. Светоандрејска скупштина окупила је неколико стотина посланика. Први пут је једна скупштина заседала у затвореном простору, раније се и по неколико хиљада људи окупљало напољу. Десило се да је чак један човек дошао уместо сина, који је изабран за посланика. После 1858. скупштина је редовно сазивана, прво на три а затим сваке године. Политичке странке створене су тек осамдесетих година XIX века.

Кнез Михаило Обреновић

Светоандрејска скупштина вратила је на престо **кнеза Милоша**. Кнез Милош је **1858.** године имао седамдесет и девет година. Његова **друга владавина** трајала је нешто дуже од годину дана. Стари кнез је задржао навике из младости. Свака је опозиција сузбијена, а војвода Вучић је отрован у затвору. Кнез Милош је успоставио стару самовладу и злоупотребе. Ипак, његовим повратком на престо започео је и повратак одузетих аутономних права кнежевине и њихово проширење.

Кнеза Милоша је наследио **кнез Михаило**. Када је **1860.** године по **други пут** ступио на престо, Михаило Обреновић је имао тридесет и седам година. После деценија проведених у иностранству у Србију се вратио надахнут идејама просвећености. Кнез Михаило је био ожењен грофицом Јулијом Хуњади, мађарском племкињом чији су преци владали Угарском. Отмен и умерен, кнез Михаило се залагао за **модернизацију** Србије. Био је посебно посвећен борби за ослобођење и уједињење српског народа.

Кнез Михаило Обреновић

Кнез Михаило Обреновић је био кнез Србије у два наврата (1839–1842 и 1860–1868). Његова прва владавина завршила се збацивањем 1842, а друга атентатом 1868. године. Он је био најмлађи син кнеза Милоша и кнегиње Љубице Обреновић. Након збацивања с престола 1842. године, кнез Михаило је боравио у иностранству, много је путовао и брижљиво чекао тренутак када ће се поново вратити у Србију. У Бечу је научио течно да говори немачки и француски језик. Прогнани Кнез Михаило написао је 1853. године писмо Државном савету Кнежевине Србије, у коме је објавио да се неће вратити силом на престо. Написао је текст данас познате староградске песме *Што се боре мисли моје*.

Поново је дошао на власт у Србији након смрти свога оца, кнеза Милоша, 1860. године и наставио да влада као просвећени апсолутиста. Без обзира на апсолутистичку владавину, кнез Михаило је умногоме унапредио Србију у том периоду.

Против кнеза Михаила скована је завера, у којој је и убијен 29. маја 1868. године (по Старом календару) на Кошутњаку, у Београду.

Током **друге владавине Кнеза Михаила (1860–1868)** Србија је прошла кроз важне **реформе**. Успостављена је **народна војска**, једна од најбројнијих армија на Балкану. Велики број одраслих становника Србије опремљен је и увежбан за модерно ратовање. Велики напредак остварен је у просвети – основана је **Велика школа**, а широм Србије отворен велики број школа. Такође је реформисан и систем **судова**.

Кнез Михаило је током читаве своје владавине припремао велики рат против Османског царства са циљем да Србију ослободи османске власти и присаједини јој области насељене српским народом. Србија је започела снажну активност широм Балкана. Српска влада је пружила уточиште и помоћ бугарским националним револуционарима. Сарадња је успостављена и са хрватским вођама, као и са арбанаским главарима. Србија је тежила да присаједини Босну и Херцеговину и да у будућности ослободи **„Стару Србију”** (Косово, Метохија и део Македоније). Такође, разматрано је присаједињење Црне Горе и будуће уједињење са Бугарском.

Кнежевина Србија није била довољно снажна да самостално оствари ове велике планове. Зато је склопила савез са другим малим балканским државама. Са Кнежевином Црном Гором савез је склопљен **1866. године**. Црногорски владар, **кнез Никола Петровић Његош**, био је спреман да препусти престо кнезу Михаилу. Уговор о савезу са **Краљевином Грчком** склопљен је **1867. године**, а са **Кнежевином Румунијом 1868. године**. Тако је настао први **Балкански савез**. Србија је била средиште овог савеза, пошто је само она склопила уговоре са свим споменутих државама. Балканске државе ипак нису биле спремне за рат.

Јулија Обреновић, супруга кнеза Михаила Обреновића. Рођена је 1831. године у Бечу. Била је кћерка грофа Ференца Хуњадија де Кетељија. За кнеза Михаила Обреновића удала се 1853. године. Он је тада живео у Бечу као изгнани бивши српски кнез. До поновног повратка Обреновића на српски престо живели су у Аустрији. После смрти кнеза Милоша, 1860. године, и долазак кнеза Михаила други пут на власт, кнегиња Јулија узима учешће у јавном животу Кнежевине. Организовала је балове, приређивала хуманитарне вечере и др. Међутим, брак није био срећан. Кнез Михаило и кнегиња Јулија су се растали. У браку нису имали деце. После смрти кнеза Михаила, кнегиња Јулија се поново удала. Умрла је у Бечу 1919. године.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Српско учено друштво (1864–1892)

Друштво српске словесности, научно и књижевно друштво, претечу данашње САНУ, укинуо је кнез Михаило јануара 1864. године, због сукоба између Друштва и министра просвете.

Ово суспендовано друштво обновљено је јула 1864. године, под називом Српско учено друштво. У обновљено Друштво ушли су они чланови Друштва српске словесности који су писмено изјавили да се прихватају чланства у Српском ученом друштву.

Задатак друштва је био рад на прикупљању историјских података, старих рукописа и докумената, истраживање из области топографије и метеорологије, снимање архитектонских и живописаних споменика по Србији. Друштво је имало и свој гласник – „Гласник Српског ученог друштва”, где су објављивани резултати истраживања.

Поново због сукоба са министром просвете, Српско учено друштво је суспендовано маја 1886. године.

Венчање Кнеза Михаила и Јулије Хуњади

Србија без турске војске

У највећим градовима Србије се, међутим, током шездесетих година још увек налазила османска војска. Њено присуство је отежавало сваку политичку или војну акцију и ограничавало аутономију Кнежевине Србије. Између српских власти и народа с једне и османске војске с друге стране често су избијали сукоби. Један такав инцидент догодио се на **Чукур-чесми** у Београду **1862.** године. Погибија једног дечака, коју су изазвали османски војници, довела је до оружаног сукоба између српске војске и османског гарнизона. Београдска варош (са српским становништвом) бомбардована је топовима са тврђаве. Умешале су се велике силе, које су гарантовале аутономију Србије.

На конференцији сазваној у Канлиџи велике силе су се споразумеле да две тврђаве у унутрашњости Србије – **Ужице и Соко** – у којима су се до тада налазили османски гарнизони, буду порушене. Турско становништво требало је да напусти тврђаве на Сави и Дунаву – **Шабац, Београд, Смедерево и Кладово**. Четири године касније, Србија је од Порте добила управу над градовима. Турско становништво и војне посаде коначно су напустили Србију 1867. године. Тако је углавном успостављена пуна власт српске државе над читавом територијом Кнежевине. Србија је и даље била у саставу Османског царства, плаћала је харач и није имала самосталну спољну политику.

Кнежев апсолутизам и чињеница да је Србија још увек признавала османску власт сметали су младим, школованим и утицајним чиновницима и официрима надахнутим европским идејама **национализма** и **либерализма**. У земљи су још увек биле бројне и присталице бившег кнеза Александра Карађорђевића – карађорђевићевци. Кнез је повео власт старим, конзервативним чиновницима из времена уставобранитеља.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Уједињена омладина српска

У Новом Саду 1866. године основана је Уједињена омладина српска. Организацију су основала студентска, ђачка и певачка друштва и истакнути појединци, између осталих и економиста и политичар Владимир Јовановић. Циљ организације је био рад на просветном, научном и културном уздицању српског народа. Рад Уједињене омладине српске је обустављен 1872. године.

Смедерево, како га је видео Феликс Каниц

ЗАНИМЉИВОСТ

О једном преводиоцу у Кнежевини Србији

Преводилац у Министарству (попечитељству) иностраних дела (послова) Кнежевине Србије током неколико деценија био је Турчин Тахир-ефендија. Овај муслиман рођен у Београду био је на силу покрштен за време Првог српског устанка, али се касније преселио у Босну и поново примио ислам. Касније се, међутим, Тахир-ефендија вратио у Београд и ушао у српску службу. Остао је упамћен као достојанствен човек који се држао својих обичаја. Његова вера је поштована, а он је изузетно пожртвовано обављао државну службу у Србији. У време немира који су уследили после бомбардовања Београда са Калемегданске тврђаве 1862. године, Тахир-ефендија се склонио у зграду Министарства спољних послова. Храну му је, док се скривао, слао лично кнез Михаило. Тахир-ефендија је умро у позној старости приликом ходочашћа у Меки.

Одлазак кнеза Михаила

Пошто је у својим рукама држао велику власт, кнез Михаило је био мета бројних завера.

Почетком 1868. године почео је да мења своју политику. Спољнополитички услови за рат са Османским царством били су неповољнији него раније. Убијен је у **атентату** 1868. године. До нашег времена није у потпуности расветљено ко је стајао иза организације атентата на кнеза.

После убиства кнеза Михаила војска је за кнеза прогласила Милана Обреновића, четрнаестогодишњег унука Јеврема Обреновића, брата кнеза Милоша. Успостављено је **намесништво**, које је за време кнежевог малолетства обављало врховну власт над државом. Чланови намесништва били су **Миливој Петровић Блазнавац**, први генерал у историји српске војске, дипломата **Јован Ристић** и високи чиновник **Јован Гавриловић**.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Таковски крст

На дан педесете годишнице Другог српског устанка, на Цвети, 23. априла 1865. године, кнез Михаило Обреновић основао је највише одликовање српске државе – *Таковски крст*. Том приликом живим устаницима подељено је 28 одликовања. Двојица одликаних били су стари 110 година, тројица 105 и осморица 100 година! Током владавине Обреновића додељен је 281 Таковски крст.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Однос две српске владарске династије

Карађорђевићи и Обреновићи су се борили за српски престо током 86 година (од 1817. до 1903. године). У тој борби погинули су вожд Карађорђе, кнез Михаило, краљ Александар и његова супруга, краљица Драга. Србију су потресале бројне крваве буне, а тишtile су је дубоке унутрашње поделе. Народ се поделио на присталице једне од династија – обреновићевце и карађорђевићевце. Посебно су велики били прогони 1842. и 1844. године, када су свргнути Обреновићи и када је угушена њихова буна. Обреновићевци су убијани и прогоњени.

Династија која је била на престолу називана је владајућом, а она која се налазила у прогонству претендујућом. Била је то последња европска династичка борба. Династија Обреновића је угашена 1903. године.

Звезда ордена Таковског крста

Јован Ристић (1831–1899) био је угледни српски историчар и политичар. Истакао се као српски дипломатски представник у Цариграду током кризе око градова. Два пута је био намесник српских владара (Милана и Александра Обреновића). Био је шеф дипломатије у време када је Кнежевина Србија постала независна. Предводио је Либералну странку. Написао је историју спољне политике свога времена. Ристић је био и председник Српске краљевске академије наука.

Јован Ристић

НАУЧИЛИ СМО

- Након збацивања кнеза Александра Карађорђевића на власт су по други пут дошли кнез Милош (1858–1860) и кнез Михаило Обреновић (1860–1868).
- Стари кнез Милош је наставио да влада апсолутистички, али је убрзо умро.
- Кнеза Милоша наслеђује син, кнез Михаило Обреновић, који доласком по други пут на власт започиње низ унутрашњих реформи. Уводи народну војску, реформише судство, унапређује просвету и културу.
- Кнез Михаило је водио активну спољну политику. Остварује вишевековни сан о коначном исељавању Турака из Србије 1862. и 1867. године (из шест утврђених градова: Ужице, Соко, Шабац, Београд, Смедерево и Кладово).
- Склопио је споразуме са суседним народима – Балкански савез. Њега су чиниле: Кнежевина Србија, Кнежевина Црна Гора, Краљевина Грчка и Румунија.
- Својом апсолутистичком владавином изазвао је опозицију европски оријентисаних националиста и либерала.
- Кнез Михаило је убијен у атентату који је на њега изведен у Кошутњаку у Београду 1868. године.
- Пошто кнез Михаило није имао законитог наследника, војска је на власт довела малолетног унука Јеврема Обреновића, Милана.
- Како је кнез Милан био малолетан, успостављено је намесништво које су чинили Јован Ристић, Јован Гавриловић и Миливоје Петровић Блазнавац.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

друга владавина кнеза Милоша, друга владавина кнеза Михаила, реформе, Чукур-чесма, Балкански савез, атентат

ПИТАЊА

1. Које је реформе кнез Михаило спровео у Србији за време своје друге владавине?
2. Опиши борбу кнеза Михаила за коначно ослобођење градова.
3. Опиши сарадњу Србије са суседним земљама за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића.
4. Ко је био највећа опозиција кнезу Михаилу за време његове друге владавине?
5. Ко је наследио кнеза Михаила на српском престолу 1868. године?

ЗАДАТАК

Уз помоћ наставника покушај да сазнаш које су установе културе основане у Београду за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића.

26. Србија на путу ка независности 1868–1878

Намесништво

Након убиства кнеза Михаила 1868. године Србија је остала без владара. Пошто кнез није оставио законитог наследника, на власт је дошао **Милан Обреновић**, унук Јеврема Обреновића. Како је Милан био малолетан, у Србији је формирано намесништво (Друго намесништво, 1868–1872). Уместо њега кнежевску власт су привремено обављали намесници – један генерал и двојица чиновника (генерал Миливоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић).

Намесништво је 1869. године без одобрења Порте донело нови **устав**. Намеснички устав је предвиђао да скупштина заседа сваке године и да са кнезом дели законодавну власт. **Скупштина** је потврђивала државни буџет, чиме је добила важну улогу у управљању државом. Министре (који чине владу) постављао је кнез и они су били одговорни њему, а не Скупштини. **Право гласа** добила је велика већина одраслих мушкараца. Без права гласа остали су само најсиромашнији, који нису плаћали порез држави. Четвртину посланика именовао је кнез из кругова учених људи. На овај начин осигуран је извесан владарев утицај на Скупштину, али је омогућено и ступање у њу већег броја школованих људи.

Друго намесништво је заступало либералну идеологију, али је суштински завело бирократску и полицијску власт. Прваци намесништва покушавали су да до кнежевог пунолетства постигну успех на пољу националног ослобођења. Србија је почела живу дипломатску, политичку и просветну активност како би поправила положај српског народа у Османском царству. Широм Старе Србије и Македоније осниване су школе. Намесништво је настојало да се споразуме са Цариградом и Бечом око успоставе аутономије или уједињења Босне и Херцеговине са Србијом.

Пројектовани, али неизграђени споменик кнезу Михаилу

БУЏЕТ – збир свих прихода једне државе током једне године.

Проглашење пунолетства кнеза Милана Обреновића

Српски рат за независност

Лаки пољски топ М75, Војни музеј у Београду

ЗАНИМЉИВОСТ

Рајевски – Вронски

У Србији је током Првог српско-турског рата (1876) ратовао велики број руских добровољаца. Већина официра у српској војсци током трајања рата били су Руси. Међу њима је био и гроф Рајевски, који је погинуо у Бици на Ђунису. Рајевски је инспирисао великог писца Лава Толстоја приликом стварања лика Вронског у роману Ана Каренина.

Милан Обреновић

Једно од најважнијих питања у европској политици током XVIII и XIX века било је тзв. источно питање. Било је то питање опстанка Османског царства у Европи. У прошлости је ово питање више пута покретано, а најсложеније је било у периоду 1875–1878. године.

Кнез Милан је постао пунолетан 1872. године. У **Херцеговини** је **1875.** године избио **устанак** који се већ убрзо проширио и на Босну. Црна Гора је убрзо ступила у рат са Османским царством. Априла 1876. године у Бугарској је започео Априлски устанак, који је угушен у крви. „Бугарски ужаси“ окренули су европску јавност против Цариграда. У Русији су врло активни били славенофили, националисти наклоњени уједињењу свих Словена. Наследник царског престола, а са њим и утицајни амбасадор у Цариграду, били су присталице овог покрета. Међутим, званична Русија и Аустроугарска подстицале су Србију да остане у миру.

Под притиском јавности и догађаја Србија је средином 1876. године ступила у рат са Османским царством. Претходно је склопила **савез и војну конвенцију са Црном Гором**. У Србију је дошао велики број руских добровољаца, посебно официра, који су једно време чинили већину командног састава српске војске. На чело српске војске, подређен само кнезу Милану, дошао је руски добровољац генерал Черњајев.

Аустроугарска жеља да окупира Босну и Херцеговину донела је Србији неприлике. Српска војска је зато уместо на запад у Босну – како је раније планирано – била приморана да започне офанзиву према југу. Суочена са снажном и обученом османском војском, српска народна војска показала се као недорасла и слабија. Упркос победи код **Шуматовца**, српска војска је кобно поражена код **Ђуниса**. Ускоро је османска војска успела да пређе границе Кнежевине Србије и опустоши исток земље. Марта **1877.** године склопљен је **мир**. Србија је поражена. Није изгубила аутономна права нити делове територије – обновљено је предратно стање.

Милан Обреновић, кнез (1868–1882) и краљ (1882–1889)

Кнез Милан Обреновић је ступио на српски престо након атентата на кнеза Михаила Обреновића. Пошто је био малолетан, одређено му је намесништво. Био је ожењен Наталијом Кешко, са којом је добио сина Александра, и од које се касније развео. Србија је током владавине Милана Обреновића стекла независност и проширила територију. За краља Србије проглашен је 1882. године. Краљ Милан је абдицирао у корист свога сина Александра 1889. године.

Црногорска војска је остала у рату извојевавши победе код **Вучјег дола** и **Фундине**.

Велика источна криза није окончана поразом Србије. Терор у Бугарској, устанак у Босни и Херцеговини и рат Османског царства са Црном Гором подстакли су велике силе да затраже од Порте реформе и побољшање положаја њених поданика хришћана. Пошто Османско царство није било спремно да попусти захтевима Русије, две силе су се ускоро нашле у рату. Средином 1877. састали су се руски цар Александар II и аустријски цар Франц Јосиф II. Цареви су се споразумели да поделе интересне сфере на Балкану. Русија је требало да оствари утицај на обновљену бугарску државу, док би Аустроугарска добила могућност да окупира Босну и Херцеговину. Србија је на тај начин препуштена Аустроугарској и онемогућена у великом делу својих тежњи.

Руско-турски рат завршио се потпуним поразом Османског царства. Ипак, османска војска је успела да код **Плевне**, у Бугарској пружи снажан и дуготрајан отпор. За време опсаде Плевне Русија је захтевала од Србије да поново зарати са Османским царством. Опустошена и исцрпљена, Србија је одуговлачила улазак у рат тражећи помоћ од Русије. Коначно, децембра 1877. године, пре пада Плевне, српска војска је поново прешла границе Кнежевине. Овог пута је успела да постигне значајне успехе. Током два месеца ослобођени су **Ниш, Пирот, Врање** и **Лесковац**. Српска војска продрла је до Видина и наомак Приштина. Међутим, није успела да продре дубоко у област Старе Србије јер дуго није успевала да се пробије преко прелаза на Самокову који су браниле османске трупе.

Почетком **1878.** године Русија и Османско царство склопили су **мир** у предграђу Цариграда, **Сан Стефану**. Османском царству су одузете простране територије на Балкану, од којих је створена **велика Бугарска**, значајно проширена Црна Гора и успостављена **аутономна Босна и Херцеговина**. Бугарска је требало да постане највећа балканска држава која би се простирала од Дунава до Егејског мора и од Црног мора до албанских планина. Поред Македоније, у Бугарској је требало да се налазе и области које је током претходног рата ослободила српска војска. Србији је овим споразумом омогућено да прошири своје територије у **области Ниша** и присаједини територију наомак **Новог Пазара** и **Косовске Митровице**. Кнез Милан и српска влада били су изузетно незадовољни Санстефанским миром. Србија је према његовим одредбама требало да постане зависна од Аустроугарске и угрожена од далеко моћније Бугарске.

Велике силе, а посебно Велика Британија и Аустроугарска, биле су такође незадовољне одредбама Санстефанског мира. Зато је **јуна 1878.** године организован **Берлински конгрес**, на коме је извршена промена Санстефанског мира. Берлински конгрес окупио је представнике

Улаз у Нишку тврђаву

Пашин конак у Врању

Мир у Сан Стефану

Берлински конгрес

шест великих сила – Русије, Османског царства, Аустроугарске, Велике Британије, Француске и Немачке. Под председништвом немачког канцелара Бизмарка на Конгресу је одлучено да балканске државе **Румунија, Србија и Црна Гора** добију **независност**. **Аустроугарска** је добила дозволу да **окупира Босну и Херцеговину**. Створене су две аутономне државе јужно од Дунава – **Кнежевина Бугарска** и нешто мање самостална **Источна Румелија**. **Црној Гори** су прикључени градови: **Подгорица, Никшић и Бар**. **Србија** је стекла четири нова округа на југу: **Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски**. Независна Србија није успела да прикључи све земље које је ослободила, пре свега области Старе Србије. Србија је уочи Берлинског конгреса морала да напусти ранију спољну политику окренуту ка Русији и приближи се Аустроугарској. Како би добила аустроугарску подршку на Берлинском конгресу, Србија је морала да призна аустроугарске интересе у Босни и Херцеговини и да се обавезе да ће изградити железницу. Судбина Босне и Херцеговине одређена је противно вољи њених најбројнијих народа – Срба и муслимана.

После 1878. године почео је сукоб око утицаја у Македонији између Србије и новоуспостављене Кнежевине Бугарске. У то време настао је и покрет за стварање албанске државе. Сукоб два народа подстакнут је међусобним прогонима Арбанаса и Срба у Старој Србији и ново-присаједињеним окрузима на југу.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Део из Берлинског уговора (1878) који се односи на Србију:

Чланак XXXIV. Високе уговарајуће стране признају Кнежевини Србији независност, везујући је за услове који су изложени у следећем чланку.

Чланак XXXV. У Србији неће се моћи никоме разлика у вери и вероисповести противставити као узрок да буде искључен или да је неспособан за уживање грађанских и политичких права, да не буде примљен у јавне службе, звања и части, или да не врши разне занате и индустрије ма у ком месту то било.

Слобода и јавно вршење црквених обреда биће ујамчена свима српским грађанима, као и странцима, и никаква сметња неће се моћи чинити хијерархијском уређењу разних вероисповести нити односима њиховим са црквеним старешинама својим.

Чланак XXXVI. (регулише државне границе Србије, које су проширене са четири округа – нишки, пиротски, врањски и тополачки).

Чланак XXXIX. Муслимани који имају имања на земљишту Србији присаједињеном, а желели би да се настане изван Кнежевине, моћи ће своја непокретна имања у Србији да задрже, дајући их под закуп или другима на управљање.

Чланак XLI. Турска војска у року од 15 дана напустиће земљиште које је уступљено Србији. Само што ће се турској војсци продужити рок са толико исто дана како да напусти тврђаве и из њих извуче храну и материјал, тако и да попише сва оруђа и друге предмете које не би могла одмах собом однети.

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир.,
Историјски извори за штакмичење у седмом разреду основне школе, Београд, 2010)

Поставши независна, Србија је изгубила предности слободног трговања широм Османског царства, а добила је обавезу да у одређеном року изгради железницу.

Почињало је једно ново доба испуњено изазовима. У Србији су настале политичке странке и држава је кренула пут парламентаризма.

НАУЧИЛИ СМО

- Малолетни кнез Милан дошао је на власт у Србији после смрти кнеза Михаила. До његовог пунолетства земљом је управљало намесништво (1868–1872).
- Најважнија тековина владавине намесништва јесте Намеснички устав из 1869. године.
- У Херцеговини 1875. године избија устанак против турске власти који се врло брзо проширио и покренуо Велику источну кризу (1875–1878).
- Под притиском јавности Србија улази у рат против Турске 1876. године и доживљава пораз.
- Године 1877, у рат против Турске улази Русија, а за њом и Србија.
- Руско-турски рат (1877–1878) завршен је Санстефанским миром 1878. године. Одлуке овог мира нису задовољиле велике силе попут Аустроугарске, Немачке, Велике Британије због превеликог руског утицаја на Балкану стварањем велике Бугарске.
- Берлински конгрес сазван је 1878. године ради измена одредаба Санстефанског мира. Његовим одржавањем завршена је велика источна криза.
- На Берлинском конгресу Србија и Црна Гора су стекле независност и територијално проширење. Србија је добила Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски округ. У састав Црне Горе ушли су Подгорица, Никшић и Бар.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Милан Обреновић,
Намеснички устав,
Народна скупштина,
Санстефански мир,
Берлински конгрес,
независност

ПИТАЊА

1. Која је најважнија тековина владавине Другог намесништва?
2. Какав је био став српске јавности поводом избијања устанка српског народа у Босни и Херцеговини?
3. Опиши учешће Србије у рату против Турске 1876–1877. и 1877–1878. године.
4. Зашто је сазван Берлински конгрес?
5. Шта је Србија стекла одлуком Берлинског конгреса?

ЗАДАТАК

Размислите које су територије, на којима живе Срби, остале изван граница Кнежевине Србије 1878. године.

27. Живот у Србији XIX века

У Европи је током XIX века начин живота био значајно другачији него данас. Већина народа живела је на селу. Градски живот је био тежи и сиромашнији. У великим **градовима** је већина становништва радила у фабрикама, у тешким условима. У многим европским градовима није било водовода ни канализације. Школовање деце није било обавезно ни бесплатно. Лечење је било скупо. Животни век је био краћи, због многобројних опаких заразних болести, пре свега туберкулозе и колере. У развијеним европским државама се током XIX века повећала разлика између богатих и сиромашних. Док су богаташи развојем индустрије и стварањем колонијалних царстава постајали све богатији, сиромашни су живели све теже, пошто су села пропадала, а радна снага постајала све јефтинија. Тек крајем XIX века почиње успешна, организована борба за права радника.

Као и у Европи, и у Србији је већина становника живела на селу. Њихов живот је често био бољи од живота градске сиротиње у развијеним земљама. До средине XIX века српски сељаци су живели у **задрузи**. Неколико породица, у блиском роду, заједно би живело и обрађивало земљу. Временом су се задруге делиле, па је просечна породица у Србији имала тек нешто више од 2 хектара земље. Таква пољопривреда није била напредна. Народ је био слободан, али сиромашан и неспособан да прати потребе развоја модерне државе. Временом се народ све више задуживао и живео све теже.

На селу су и деца била укључена у пољопривредне радове. Прво као пастири и на мањим пословима. Од седамдесетих година XIX века **основна школа** је постала **обавезна**, али само за мушкарце. Одрасли сељак много је радио током лета, док би за време зиме био везан за своје домаћинство. Куће су биле углавном грађене од блата и пружа, грејале су се помоћу огњишта. Укућани су спавали на патосу (земљи). Лекари су били ретки. Они у државној служби старали су се о здрављу великог броја људи. Жене у Кнежевини Србији нису уживале пуна права, баш као што нису биле равноправне с мушкарцима ни у другим европским државама. Ипак, у задрузи су и поред тешког положаја имале извесну, веома малу и ограничену својину.

Феликс Каниц – текстилна мануфактура у Лесковцу

Комплет грађанске ношње – половина XIX века

МОНЕТА – (ковани) новац; новчана јединица (валута) једне земље.

Динар из 1879. године

Током владавине Карађорђа и кнеза Милоша, у Србији се користио велики број различитих монета, од турских до западноевропских. Због тога кнез Михаило Обреновић доноси одлуку о ковању првог новца 1868. године. Нова новчана јединица, **динар**, искована је у сребру 1875. године. Прва папирна новчаница издата је 1884. године. Новчаница у вредности од сто динара била је штампана у Белгији и могла је бити замењена за златнике. Народ није имао поверења у папирни новац, тако да су га по правилу сместа мењали за злато.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Положај жене на селу

Војвода Живојин Мишић у својим успоменама описује живот становника свог села, села Струганик у близини Ваљева:

„У раније време отићи до Ваљева за њих је био догађај, а о одласку у Београд или ма коју другу варош да и не говоримо. Мало је било мушкараца тога времена који су Београд познавали, а о њиховим женама, правим мученицама, не треба ни да говоримо. Жене и одрасле девојке не само да су заједно са мушкарцима подносиле све пољске тежачке радове, сем косидбе, већ су у задрузи биле без икаквог права. Ни један Струганичанин за живу главу у друштву неће ословити своју жену њеним именом, као ни жена свога мужа. Оне су за мужеве – „она“, а мужеви за жене „он“.”

(Ж. Мишић, *Моје успомене*, Београд, 2005, стр. 25)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Рађање деце у Србији

Здравствено стање народа у Србији није било добро. Окружни лекар др Лазар Димитријевић забележио је крајем XIX века:

„За време своје дугогодишње службе, искључиво по унутрашњости, само сам једног сељака нашао коме беху сва деца жива, коју је он изродио. На основу овог испитивања могу тврдити да сељачким родитељима умире скоро половина деце до двадесете године.

Просечно свака сељанка роди шесторо деце. Има више случајева, и то баш врло често, да једна жена роди 12, ређе 20, а за сељанку, која је родила више од 20-оро, зна се у целој околини. Ја знам једну сељанку, која је родила 21 дете и само јој једно остало живо.”

(Л. М. Димитријевић, *Како наш народ живи, белешке једној сеоској лекара*, Београд 1893, стр. 12)

Зграда прве Варошке болнице у Београду, прва половина XIX века

ЗАНИМЉИВОСТ

Исхрана у Србији

У XIX веку народ у Србији се углавном једнолично хранио. Пре ручка су служени вода, ракија и слатко. Затим би на сто били изношени лук, паприка, сир и хлеб. Главно јело било је месо, кувано или печено, и разноврсни специјалитети пилав, пилећа супа, чорбе, паприкаш, риба...

... иако је Србија била позната по сточарству, а нарочито по гајењу свиња које су се храниле жиром (биле су жиране) у столетним шумама. Велики број јела стигао је у српске градове са запада, пре свега из Аустрије.

„Што Шумадинац само за славу (*ѿрославу крсне славе*) потроши, могао би добро одело да набави, које би му две године трајало.”

(Л. М. Димитријевић, *Како наш народ живи, белешке једној сеоској лекара*, Београд 1893, стр. 21)

Феликс Каниц – Слава у Сталаћу

Србија је у XIX веку имала неколико **престоница**. Као прва престоница Србије може се узети Топола, где је столовао вожд Карађорђе Петровић. Он је често путовао по Србији, тако да тамо где се он налазио, била је и престоница устаничке Србије.

После Другог српског устанка, престоница је била у Крагујевцу (што даље од Турака), мада је кнез Милош имао и три конака у Београду. Престоница је из Крагујевца пренета за Београд 1841. године.

Поред Београда, српски народ је живео у бројним градовима Београдског пашалука, Османског царства или Хабзбуршке царевине.

Књажевац – Гургусовац

Књажевац се до 1859. године звао Гургусовац. Верује се да овај назив потиче од голубова „гриваша”. Гургусовац је био насељен још од античких времена. Први пут се под овим именом спомиње 1455. године. У XVII веку имао је 166 кућа – 120 српских и 46 турских. Само закратко се нашао у саставу устаничке Србије. Ослобођен је после Битке на Малајници 1807, а поново је пао у турске руке после Битке на Чегру 1809. године.

Гургусовац је коначно присаједињен Кнежевини Србији заједно са „шест нахија” 1833. године. Од тада је остао погранично место. Чиновнике су понекад по казни или из освете слали да службују у Гургусовцу или Ивањици зато што су то била најудаљенија места у Србији. У Гургусовцу се налазио злогласни затвор – Гургусовачка кула. Тамо су били заточени чланови Државног савета који су 1857. године покушали да свргну кнеза Александра Карађорђевића. По повратку кнеза Милоша Гургусовачка кула је срушена, а Гургусовац је преименован у Књажевац.

Књажевац

Суботица

Насеље на месту данашње Суботице по први пут се спомиње крајем XIV века. Мађарски назив за Суботицу означава „мало слободно место“. Ердељски војвода подигао је ту своју тврђаву 1470. године. Суботица је 1527. године била седиште тајанственог „цара“ Јована Ненада. Османлије су заузеле Суботицу 1542. године, а 1686. године, у време Бечког рата, постала је део Хабзбуршког царства.

Царица Марија Терезија је 1779. године прогласила Суботицу „слободним краљевским градом“. Суботица је од тог времена модерно уређена и започео је њен убрзан развој. Позориште у Суботици је основано 1853. године. Суботица је од 1849. до 1860. године била део Српске Војводине. Пред Први светски рат Суботица је имала више од 100 000 становника и била је тек мало мања од Београда.

Градска кућа – Суботица

Крагујевац

Крагујевац се први пут спомиње 1476. године. Ово, у то време мало насеље, названо је по птицама – крагујима. Крагујевац је као средишње место Кнежевине Србије 1818. године постао њена прва престоница. Током следеће 23 године у Крагујевцу су основани лицеј, прве новине, прво позориште, гимназија, суд, библиотека, галерија, апотека... После премештања престонице у Београд, Крагујевац остаје „друга престоница“ – у њега се селило седиште државе у случају ратне опасности. Крагујевац постаје први српски индустријски град пошто је 1851. године у њему подигнута фабрика топова – тополивноца. Била је то претеча касније индустрије овог града – пре свега производње оружја. После 1878. године Ниш заузима место „друге престонице“.

Крагујевац како га је видео
Феликс Каниц

Нови Пазар

Нови Пазар или Рас током средњег века био је престоница српске државе Рашке. Током средњег века погодна раскрсница путева – трговиште, Нови Пазар се под именом Јенибазар први пут спомиње у време османских освајања. Под новим именом основао га је на месту српског града Раса Иса-бег Исхаковић 1459/1461. године. Из тог времена потиче познато турско купатило – Стари хамам. Почетком XVI века изграђена је знаменита Алем-алтун џамија. Нови Пазар је неко време био средиште османске административне области – санџака. Град је страдао у ратовима 1737. и 1809. године. Област Новог Пазара привремено је била у саставу српске државе током Првог српског устанка. У састав Краљевине Србије Нови Пазар је ушао 1912. године.

Стари хамам у Новом Пазару

НАУЧИЛИ СМО

- Србија је у XIX веку и даље била земља сељака, у којој се већина становништва бавила земљорадњом.
- Неколико породица, у блиском роду, заједно би живело и обрађивало земљу у заједници званој задруга.
- Положај жене у Србији у XIX веку био је изузетно тежак и неповољан. Осим што јој је дужност била да рађа децу и да се стара о њима, спрема јело и стара се о кући, она је морала заједно са мушкарцима да ради и најтеже пољске послове.
- Здравствено стање и здравствена култура у Србији у XIX веку нису били на завидном нивоу. Велика је била смртност новорођенчади и деце, а један државни лекар је морао да се стара о јако великом броју пацијената.
- Као што је хигијена и здравствена култура била на ниским гранама у Србији у XIX веку, тако је и образовање, тј. писменост становништва била изузетно слаба. Основно образовање у Србији постаје обавезно почетком осамдесетих година XIX века, али само за мушкарце.
- Кретање становника у Србији је било минимално. Многи људи у Србији у XIX веку готово никада нису отишли даље од оближње вароши, која се налазила у близини њиховог села, а мали је број оних који су видели престоницу Србије.
- У Србији је у XIX веку било градских насеља која воде порекло још из времена средњег века, попут Гургусовца (Књажевац), Крагујевца, Новог Пазара и др.

ПИТАЊА

1. Чиме се бавила већина становника у Србији у XIX веку?
2. Како је изгледао живот у породичној задрузи?
3. Какав је био положај жене у Србији у XIX веку?
4. Какво је било здравство и образовање у Србији у XIX веку?
5. Наведи који су градови били престонице Србије у XIX веку.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

градови, породична задруга, образовање, престонице

ЗАДАТАК

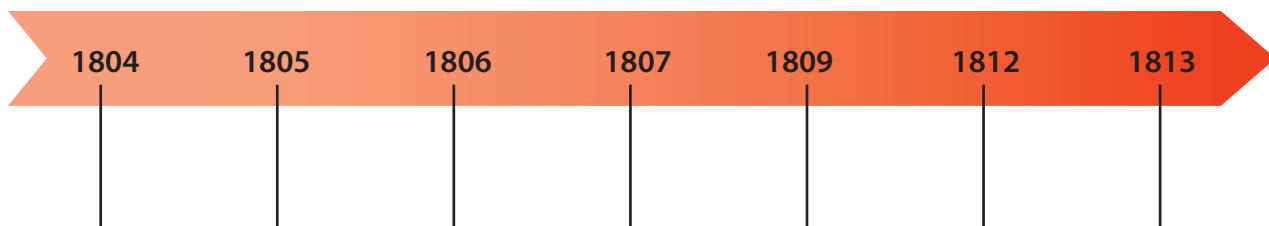
Разговарај са најстаријим члановима своје породице и покушај да сазнаш да ли се они сећају како је изгледао живот у старој српској породици.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

- 1.** а) Заокружи тачан одговор. Срби су у Београдском пашалуку крајем XVIII века добили:
- 1) аутономију,
 - 2) кнежинску самоуправу,
 - 3) независност.
- б) Напиши име београдског везира којег су Срби називали „српска мајка”.
- _____

- 2.** Допуни реченице.
- Први српски устанак почео је на празник _____ године. Догађај који је убрзао подизање народа на устанак познат је као _____.
- На сабору у _____ српске старешине су за вођу изабрале _____.

- 3.** На линији времена унеси најважније битке и догађаје из Првог српског устанка.

- Бој на Мишару
- Битка код Варварина
- устаници ослобађају Београд
- слом Устанка
- Битка на Иванковцу

- Ичков мир
- Букурештански мир
- Битка на Делиграду
- Битка на Чергу

4. Објасни појмове.

- абдицирати _____
- дахија _____
- хатишериф _____
- аутономија _____
- начертаније _____
- уставобранитељи _____

5. а) Заокружи тачан одговор.

Другом српском устанку претходила је:

- 1) Милетина буна,
- 2) Вучићева буна,
- 3) Хаџи Проданова буна,
- 4) Ћакова буна.

б) Допуни реченице.

На празник _____ године избио је Други српски устанак. За вођу устанка изабран је _____. Борбе су трајале свега _____ месеца. За то време устаници су успели да победе на _____, _____ и _____.

в) Објасни како је завршен Други српски устанак.

6. а) Наведи у којим градовима су се налазили турски гарнизони након 1815. године.

б) Којим документима је турски султан потврдио аутономни статус Србији у оквиру Османског царства? _____

в) Која два устава је Србија добила 30-их година XIX века?

г) Наведи важне институције које су основане за време владавине кнеза Александра Карађорђевића и уставобранитеља.

7. а) Каква је била спољна политика кнеза Михаила Обреновића за време друге владавине?

б) Каква је била унутрашња политика кнеза Михаила Обреновића за време друге владавине?

в) Ко су били чланови Другог намесништва 1868. године?

г) Наведи најважније одредбе Намесничког устава из 1869. године.

8. а) Заокружи тачан одговор.

Велика источна криза представља:

- 1) питање опстанка Османског царства у Европи,
- 2) велике промене у економији које су у XIX веку захватиле Европу,
- 3) назив за устанке и ратове 1875–1878. године између Турске, балканских земаља и Русије.

б) Зашто одлуке Санстефанског мира нису биле дугог века?

9. Попуни табеле одлукама Санстефанског мира и Берлинског конгреса за наведене територије.

САНСТЕФАНСКИ МИР	
Србија	
Црна Гора	
Босна и Херцеговина	
Бугарска	

БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС	
Србија	
Црна Гора	
Босна и Херцеговина	
Бугарска	
Румунија	

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Зашто се период српске историје 1804–1835. назива српском револуцијом?
- Зашто је и у ком периоду за Османско царство коришћен израз „болесник на Босфору“?

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...

- Владимир Јовановић, *У време Првој српској устџанка*, Београд, 2009.
- Ана Столић, *Београд у доба кнеза Милоша Обреновића*, Београд, 2010.
- ДВД издање *Династија Карађорђевића*, Delta Video, Београд, 2007.
- ДВД издање *Карађорђева смрт*, ПГП/РТС, Београд, 1984.
- Интернет стране:
www.rastko.rs
 Музеј града Београда: www.mgb.org.rs
 Војни музеј: www.muzej.mod.gov.rs
www.istoricari.com
www.istorijskabiblioteka.com

V

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ, НАРОД И СУСЕДИ

Српске земље

28. Црна Гора до Берлинског конгреса 1878. године

29. Срби под хабзбуршком влашћу

30. Српски народ у Османском царству

Суседи

Зграда Матице српске у Новом Саду

Мајска скупштина 1848. године

1796. година
Битке на Крусима
и Мартинићима

1826. година
Оснивање
Матице српске

1834. година
Отворена штампарија
на Цетињу

1848. година
Мајска
скупштина

1849. година
образовано Војводство
Србије и Тамишког Баната

1858. година
Битка на Граховцу

Српски народ је живео само једним мањим делом у Србији. Већи део Срба живео је ван простора Српске кнежевине, на територијама које су се налазиле у Османском царству, Аустроугарској и Црној Гори. Њихов пут ка ослобођењу био је мукотрпан. Поред Србије, Црна Гора је била једина самостална српска држава.

Српски устаници у Херцеговини

Црква на Ћипуру испод које се налазе остаци старог Цетињског манастира, Цетиње

1861. година
Благовештенски
сабор

1875. година
Устанак у
Херцеговини

1876. година
Битке на Вучјем
Долу и Фундини

1878. година
Берлински конгрес, независност Црне Горе,
аустроугарска окупација Босне и Херцеговине

Српске земље

За разлику од западноевропских држава, балканске земље нису довршиле процесе уједињења и модернизације установа пре него што су пале под власт Турака. Области у којима је живео српски народ током средњег века међусобно су уједињаване или су постојале као независне државе. У последњим деценијама постојања средњовековна Србија свела се на области данашње централне Србије. После векова ратова и пустошења територија Смедеревског санџака (Београдског пашалука) опустела је и зарасла у шуме. Зато је успостављање мира и трајне границе на Сави и Дунаву допринело поновном насељавању ове земље. Током XIX века Србија је била европска област са највећим усељавањем у односу на број становника. У свету испред ње су биле само Сједињене Државе. Између 1834. и 1874. број становника Кнежевине Србије се удвостручио.

И поред тога, у Кнежевини Србији у границама од пре 1878. године живела је тек једна четвртина српског народа. Према попису становништва из 1874. године у Србији је живело нешто мање од 1,4 милиона становника. Срби су чинили готово целокупно становништво Црне Горе. Остатак српског народа живео је у османској и касније аустроугарској провинцији **Босни и Херцеговини**, у крајевима Аустријског царства **Јужној Угарској (Српској Војводини), Хрватској, Далмацији (укључујући Боку Которску), бившој Дубровачкој Републици**. Срби су живели у области **„Старе Србије“ (данас Косово и Метохија) и деловима Македоније и старе Рашке**. Српски народ није био уједињен у једној националној држави, али је сматран једном нацијом. Целокупан српски народ назива се **Српство**. У XIX веку припадници српског народа нису били само православни хришћани, већ је било Срба међу католицима – посебно у Далмацији и Дубровнику и међу муслиманима у Босни и Херцеговини.

СРПСКИ НАРОД ПОД СТРАНОМ ВЛАШЋУ

ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА

- **Јужна Угарска** (Српска Војводина),
- **Хрватска**,
- **Далмација** (укључујући Боку Которску),
- бивша **Дубровачка Република**

ОСМАНСКО ЦАРСТВО

- **„Стара Србија“** (данашње Косово и Метохија, делови северне Македоније и старе Рашке)
- **Босна и Херцеговина** (од 1878. под аустроугарском влашћу)

Стварање уједињене националне државе било је потреба и мода новог века. Српски национални покрет нашао се пред значајним препрекама и недоумицама. Српске владе су рано почеле да размишљају о потреби стварања уједињене националне државе са излазом на отворено море. Посед луке из које се могло слободно трговати био је потребан због високих царина којима су државе у то време штитиле своје економије. До краја XIX века у Европи су само Швајцарска и Србија остале без територијалног излаза на море.

Србија је морала да пронађе савезнике за своју борбу за национално ослобођење, уједињење и привредну самосталност. Велике силе јој углавном нису биле наклоњене. Русија је, тежећи власти над Истанбулом и утицају у Бугарској, често препуштала Србију интересима Аустрије. У настојању да изврши национално уједињење Србија и њена влада покушавале су да стекну што већу подршку српског народа који је остао да живи у Османском царству, као и других јужнословенских и балканских народа.

У XIX веку у Европи је владало уверење да становништво које говори исти језик чини један народ. Будући да су Јужни Словени на просторима између Алпа, Дунава, Јадрана и Вардара говорили готово истоветним језиком, логична је била тежња за њиховим обједињењем у једној држави. Већ тридесетих година XIX века јавља се **идеја југословенства**, уједињења Јужних Словена у једну државу. Узор за овај процес временом су пружила уједињења Немачке и Италије. Србија је све до почетка XX века покушавала да прво обједини српски народ. Све до 1908. године Србија и Црна Гора биле су једине независне јужнословенске државе. Те године Бугарска је постала трећа независна јужнословенска држава.

Грб кнежевине Србије

28. Црна Гора до Берлинског конгреса 1878. године

Црна Гора је историјска област која се први пут помиње почетком XV века. Под османску власт је пала **1499.** године. Црна Гора је све до XIX века обухватала само малену област Катунске нахије – планинску земљу северозападно од Скадарског језера. Османска власт је у овој сиромашној земљи била изузетно слаба. Становници Црне Горе били су обавезни да Османском царству плаћају само порез – **филурију**. На простору Црне Горе живела су **племена**. Племе је представљало територијално-управну јединицу, исто што и кнежевина у Србији. На племенским скупштинама окупљени одрасли мушкарци решавали су важна питања. Племена су се делила на братства, а једно братство чиниле су породице чији су чланови били у крвном сродству. Племена су често била у међусобном сукобу, чији је узрок најчешће била крвна osveta. Међусобно сукобљавање доприносило је нестабилности и успоравало настанак јединствене државе.

КРВНА ОСВЕТА – обичај да се сукоб две породице, братства или племена, започет убиством једног члана, наставља међусобним убијањем. Често траје годинама.

Цетињски манастир

Племена Црне Горе била су окупљена око Цетињског манастира, где је било седиште Православне митрополије. **Цетињска митрополија** била је у саставу Пећке патријаршије. Када је у XVIII веку Пећка патријаршија укинута, Цетињска митрополија дошла је под заштиту Московске патријаршије. Међутим, њоме су и даље управљали српски митрополити. Митрополити или владике (како су себе називали цетињски митрополити) постепено су, поред духовне, стицали и световну власт над народом. Доба **владавине владика** Црном Гором назива се владичанство.

Значај и утицај цетињских владика почиње да расте крајем XVII века. Тада је за митрополита изабран **Данило Петровић Његош (1697–1735)**. Његоши потичу из српског братства Ераковића, које се доселило из Босне у Катунску нахију. Од времена владике Данила почиње успон Црне Горе. Пошто митрополити као црквени великодостојници и монаси нису смели да се жене, наследство у оквиру породице обично је ишло посредно, са стрицева на синовце.

Ратујући са моћним скадарским везиром и мирећи завађена црногорска племена, владика Данило је почео да ствара централну државну власт. Успоставио је везе са Русијом, која је у то време, под владавином Петра Великог, почела да делује на Балкану. Од тог времена Русија је Црној Гори слала редовну помоћ у новцу.

Ка држави

Од почетка XVIII века у Црној Гори делује и установа **гувернадура**, коју је успоставила Млетачка Република. Гувернадуре су вршили световну власт и бирани су из породице Радоњића. Са владикама су се сукобљавали око световне власти над Црном Гором. Предност у положају имале су владике, јер је власт владика у породици Петровић Његош била наследна, а власт гувернадура у породици Радоњић није. Тек неколико деценија после пропасти Млетачке Републике, тридесетих година XIX века, владике су однеле победу и установа гувернадура је укинута.

Стварање државе у Црној Гори започело је за време **Петра I Петровића Његоша (1784–1830)**, владике који ће касније бити проглашен за свеца као Свети Петар Цетињски.

Иако је био владика, Петар I је показао изразите војне способности. За време његовог владичанства Црногорци су 1796. године однели велике победе над војском скадарског везира на Крусима и Мартињићима. У току Првог српског устанка владика је одржавао везе са Карађорђем. Ипак, упркос томе што су се приликом велике српске офанзиве 1809. године код Сјенице среле српске снаге и црногорски устаници, није дошло до заједничког ратовања нити до уједињења. На то су утицали догађаји у Боки Которској. Црногорци су на подстицај Русије ратовали против француске војске у близини Дубровника. Иако је прогласио присаједињење Боке Црној Гори, владика није успео да прошири њену територију на тој страни. Бечки конгрес одредио је да ове области припадну Аустрији.

Владика Петар I Петровић Његош

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Лажни цар

Током шест година, од 1767. до 1773, власт у Црној Гори приграбио је Шћепан Мали. Он је био пустилов нејасног порекла који се представљао као Петар III, руски цар – супруг Катарине Велике. „Лажни цар” Шћепан Мали започео је стварање услова за централизацију власти Црне Горе и покушао да обједини племена искорењујући „крвну освету”. Ипак, у борби са Турцима није био успешан па је ускоро изгубио и власт и живот.

Владика Василије (1709–1766) управљао је Црном Гором заједно са својим братом владиком Савом. Радио је на обнови српског царства, због чега је путовао у Русију. Написао је дело *Историја о Црној Гори (Историја Црна Горе)* и певао песму првом владару из лозе Немањића – *Ода Немањи*.

„Сербски свети краљи вастаните,
Цару Христу молбу сатворите,
Мухамеданску вјеру изложите,
От вашег отачества иждените!
Христијанском цару помогните,
Отачество ваше обновите!
Архијереји сербски не лезите,
Но всу ношт Бога молити,
Царство сербско паки ваставити,
Правдоју и благочестивијим прославити!”

Одломак из *Оде Немањи*

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О плаћању пореза

У 20. члану стоји: „Ни један народ не може бити честити ни срећан, у којем законитог суда и доброг правитељства нема и ни једно правитељство без помоћи стајати неможе: зато дакле сви народи свијета на свако годиште дају у обшчу мирију порјез, колико је којему мјесту и држави речено; а то не дају за друго, него за самиех себе, да се на ове новце држи правитељство и судници и војска, која ће их од непријатељске напасти бранити и чувати од сваког злога и опакога чоека, да они могу мирно и без свакога страха своје послове оправљати, и супокојно и [у] мирноћи живити.”

Владика Петар I уживао је велики углед у народу. Настојећи да чвршће уједини племена и заведе ред и правду, **1798.** године подстакао је доношење **Законика ойшїїї црнојорскої и брдскої**. Законик је имао тридесет и три члана.

Основан је и **суд**, као посебна установа под називом **Правитељство суда црногорског и брдског**. Владика Петар I је сачинио план за стварање **Славеносрпског царства**. У овој држави биле би, поред Црне Горе, обједињене и Херцеговина, Бока Которска и Далмација.

Мапа Црне горе у време Берлинског конгреса

Његош

Петар II Петровић Његош (1830–1851) наследио је владичански престо 1830. године, после смрти Петра I. Петра II народ је углавном звао **владика Раде**. Будућа поколења су га, захваљујући пре свега песничкој слави, запамтила као Његоша. Петар II је успео да укине установу гувернадуре. Тако је објединио у својим рукама духовну и световну власт и завео један облик теократије (владавина духовног лица). Наставио је са уређењем државе. Организовао је **Правитељствујушчи сенат црногорски и брдски, Гвардију и перјанике**. Сенат је чинило 16 најистакнутијих старешина и био је највиши орган власти. Гвардија је била полицијски орган, који је спроводио одлуке Сената и старао се о реду и миру. Перјаници су издвојени из гвардије и били су владичина лична гарда.

Његош је ујединио Црну Гору са Брдима, облашћу на северу кроз коју је текла река Зета и где се налазио манастир Острог. Петар II је одржавао блиске везе са Кнежевином Србијом. Желео је присаједињење Црне Горе Србији и обнову Српског царства. Надао се да ће цетињски митрополити ступити на престо обновљене Пећке патријаршије. Његош је иза себе оставио велико и изузетно утицајно књижевно дело које га је учинило једним од најсјајнијих и најславнијих јужнословенских песника. Његова славна дела су **Луча Микрокозма**, објављена 1845, и историјски спев **Горски вијенац**, објављен 1847. године. Раду на културном развоју допринеће и отварање штампарије на Цетињу 1834. године.

ГВАРДИЈА – полицијско-судски орган у Црној Гори.

Петар II Петровић Његош

ЗАНИМЉИВОСТ

Вук Караџић о Петру II Петровићу Његошу

„То је човјек талентован, велики патриота и врло образован; свакојакo то је најученији владика кога су Црногорци икад имали. Он је већ дао неколико пјесама које ни у чему не уступају другима што их има у новијој српској поезији. По спољашњости то је можда највиши и најљепши човјек у Црној Гори, а Црногорци висинoм раста не уступају можда ни једном народу у Европи. С чврстом вољом прихвати нови управитељ цивилизаторске планове свога предходника, и у прољеће 1831. године коракнуло се знатно напријед. По наређењу умрлог владике мјесто пређашњег врховног суда, стављен је Сенат од најугледнијих главара, мјесто кулука – гвардија од 135 људи. Још се прикупљало петнаест перјаника из разних нахија на службу владици и сенату. Сенат је имао да врши највећу власт у земљи, гвардија да решава ситније спорове (о већима да извјештава Сенат) и да води бригу о извршењу сенатских заповијести и одлука.”

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир.,
Историјски извори за џакмичење
у седмом разреду основне школе, Београд, 2010)

Кнез Данило

Кнез Данило

Данило Петровић (1851–1860) наследио је Петра II 1851. године. Ускоро је Данило постао први световни владар Црне Горе. Уз помоћ Русије прогласио се за кнеза Црне Горе и Брда. Кнез Данило је помагао устанике у Херцеговини. Осим тога, Османско царство није желело да прихвати ново стање у Црној Гори. Искористили су сукоб око стратешки значајног Жабљака на Скадарском језеру 1852. године за улазак у рат са Црном Гором. Способни и енергични османски генерал српског порекла **Омер-паша Латас** довео је Црну Гору на ивицу ратног пораза. У народном сећању остала је дубоко урезана тешка „Омер-пашина година“. Интервенција Великих сила приморала је Османско царство да прихвати новонастале прилике и Данила Петровића за кнеза Црне Горе.

Устанак Срба у Херцеговини довео је до новог рата са Османским царством. Помажући устанак у Херцеговини, црногорска војска на челу са кнежевим братом војводом Мирком Петровићем је маја 1858. код Грахова победила османску војску. После ове победе, под притиском Великих сила извршено је разграничење између Црне Горе и Турске.

Кнез Данило је и поред тешкоћа успео да даље учврсти централну власт у кнежевини. Године 1855. прогласио је Законик Данила I, по угледу на Грађански законик Кнежевине Србије из 1844. године. За време владавине кнеза Данила племена су спречавана у покушајима да се осамостале. Злогласна је остала казнена експедиција против племена Куча – Похара Куча.

Кнез Данило је убијен 1860. године када је на њега у аустријском Котору извршен атентат. Наследио га је синовац, син Мирка Петровића, Никола.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Одломак из Законика кнеза Данила (1855. године):

- „1. Сваки Црногорац и Брђанин једнак је пред судом.
2. Сваком Црногорцу и Брђанину по наслеђеној и до сад сачуваној слободи остаје и то од данас и унапред част, имуће, живот и слобода његова обезбеђена, нити може иједан Црногорац нити Брђанин нити суд праведноме брату Црногорцу и Брђанину у ове светиње дирати...
3. Кнез како данас, тако и убудуће за вазда као господар наше земље остаје неприкосновено лице, као и светиња сваком Црногорцу и Брђанину и као таквога дужан је сваки Црногорац и Брђанин поштовати и о њему ништа злога не говорити нити кога против њега и за што наговарати...
92. Иако у овој земљи нема никакве друге народности до једине српске и никакве друге вере до једине православне источне, то опет сваки иноплеменик и иновјерац може слободно живити и ону слободу и ону нашу домаћу правицу уживати као и сваки Црногорац и Брђанин ужива.”

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир., *Историјски извори за џакмичење у седмом разреду основне школе*, Београд, 2010)

Кнез Никола

Кнез Никола I Петровић Његош владао је од 1860. до 1918. године. Овај дуговеки владар се **1910.** године прогласио за **краља**, па је Црна Гора тада постала краљевина. Као и његов претходник, кнез Никола је владао апсолутистички. Црна Гора је до краја XIX века остала једина балканска држава без устава.

Кнез Никола је већ 1862. године увео Црну Гору у рат са Османским царством, али су црногорске снаге тада поражене. Током шездесетих година XIX века Црна Гора је помагала честе устанке у Херцеговини. Блиска сарадња са Србијом кнеза Михаила, који је био кум на крштењу деце кнеза Николе, крунисана је ступањем Црне Горе у Први балкански савез. Односи Србије и Црне Горе погоршали су се за време трајања Другог намесништва у Србији (1868–1872) и првих година владавине кнеза Милана. Кнез Никола је гајио узалудну наду да ће уз руску помоћ на српском престолу наследити кнеза Михаила.

Црна Гора је заоштрила односе са Османским царством 1875. године помажући устанак у Херцеговини. Следеће године склопљен је савез између Србије и Црне Горе. Црногорска војска је успела да извојује победе над османском војском на Вучјем долу и Фундини 1876. године. Санстефанским мировним уговором територија Црне Горе требало је да буде увећана четири пута. **Берлински конгрес** омогућио јој је скромније проширење (види страну 178). На исти дан кад и Србија и Румунија, 13. јула 1878. године, Црна Гора је призната као независна држава. Прикључени су јој значајни градови – **Подгорица, Никшић, Колашин** и **Жабљак**, а запосевши луку **Бар** коначно је изашла на Јадранско море.

Кнез Никола

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Цетиње – престони град Петровића Његоша

Оснивање града Цетиња везује се за период када је Иван Црнојевић основао себи двор (1482. године), а затим и манастир (1484. године) у подножју планине Ловћен, у Цетињском пољу. Са премештањем седишта Зетске митрополије у Цетињски манастир, Цетиње постаје и световни и духовни центар.

После пада Црне Горе под турску власт 1499. године Цетиње је било често на удару освајача. Сам двор и манастир Црнојевића су страдали. Поновни развој град доживљава од краја XVII века, након избора Данила Петровића за Цетињског митрополита. Митрополити из породице Петровића Његоша радиће на развоју града. Петар II (1830–1851) 1838. године изградио је Биљарду, нови владарски двор. Значајан развој Цетиње је доживело за време књаза Николе. Тада је изграђен низ јавних зграда (нов кнежев двор, први хотел, болница).

Двор на Цетињу

НАУЧИЛИ СМО

- Црна Гора је историјска област која се први пут помиње у XV веку. До XIX века Црна Гора је обухватала малу област северозападно од Скадарског језера под именом Катунска нахија.
- Цетињски манастир је био седиште Православне митрополије, али и центар око кога се окупљају црногорска племена. Племје је представљало територијално-управну јединицу и делило се на братства, а једно братство чиниле су породице чији су чланови били у крвном сродству.
- Црногорске владике бирале су се из породице Петровић Његош и у својим рукама имале су духовну власт. Око световне власти долазили су у сукоб са гувернадурима.
- Звање гувернадура (уведено у Црној Гори за време млетачке власти) налазило се у породици Радоњић. Власт владика у породици Петровић Његош била је наследна, а власт гувернадура у породици Радоњић није.
- Владика Петар I Петровић (1784–1830) остварује победе у борби против Турака и уводи Законик општи црногорски и брдски 1798. године.
- Владика Петар II Петровић Његош (1830–1851) наставља централизацију и организацију црногорске државе. Уводи Правитељствујушчи сенат црногорски и брдски, гвардију и перјанике, укида звање гувернадура.
- Кнез Данило, први црногорски световни владар, уводи Законик Данила I, ратује са Турцима и Омер-пашом Латасом. Помаже устаницима у Херцеговини.
- Кнез Никола (1860–1918) наставља борбе са Османским царством. У време Велике источне кризе (1875–1878) ратује против Турске, а на Берлинском конгресу 1878. успева да за Црну Гору оствари државну самосталност и територијална проширења. Године 1910. прогласио се за краља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Цетињска митрополија, владичанство, гувернадур, Петар I, Петар II, Данило Петровић, Никола Петровић, Берлински конгрес

ПИТАЊА

1. Какву власт су имале владике, а какву гувернадури у Црној Гори?
2. У каквим односима су били устаници на челу са Карађорђеом и владика Петар I Петровић Његош?
3. Које су најважније тековине владавине владике Петра I?
4. Наведи најважније тековине владавине владике Петра II.
5. Упореди владавине кнеза Данила и кнеза Николе Петровића.

ЗАДАТАК

Покушај да направиш своје породично стабло, које би почело од прадедова.

29. Срби под хабзбуршком влашћу

У Хабзбуршком царству је 1850. године живело само нешто мање Срба него у Османском царству (укључујући Кнежевину Србију). Највише Срба живело је у Јужној Угарској. **Српске привилегије** су током прве половине XIX века постепено укидане. Срби су, истина, још увек уживали слободу вероисповести, али њихова остала права нису поштована. Није дозвољавано ни сазивање **црквено-народних сабора**, осим ради избора нових **карловачких митрополита**. Срба је било и у хабзбуршком племству. Они су углавном служили као војници или чиновници. Ипак, Хабзбуршка држава је предност и бољи статус давала својим римокатоличким поданицима.

Почетком „Пролећа народа“ – европских револуција из 1848. године – српски покрет у Јужној Угарској истакао је скромне захтеве. У **Угарском сабору**, који је у то време загазио у револуцију, српски представници тражили су обнову старих повластица, а пре свега црквено-школске аутономије.

Мађарско вођство заузело је став да у Угарској постоји само један „политички народ“ – Мађари. Српском народу није преостало ништа друго него да у савезу са Хрватима и признајући суверена права Хабзбуршког царства покуша да створи сопствену **аутономну област** у саставу Хабзбуршког царства. У **Сремским Карловцима 1848.** године одржана је **Мајска скупштина**, на којој је проглашена **Војводовина Србска** (данас бисмо рекли Српска Војводина). Војводина је настала уједињењем Срема, Баната, Бачке и Барање. На челу Војводовине је био крајишки пуковник **Стеван Шупљикац**, док је карловачки митрополит **Јосиф Рајачић** изабран за српског патријарха. На чело **Српског главног одбора** привремене извршне власти дошао је млади **Ђорђе Стратимировић**, официр либералних уверења, који ће касније поста-ти аустроугарски генерал.

Сукоб српске и угарске војске трајао је око годину дана. Бечки двор је вешто користио сукоб Срба и Мађара и српску војску како би ослабио мађарску револуцију.

Јосиф Рајачић

(1785–1861) био је карловачки митрополит. Рођен је у Лучанима у данашњој Хрватској. За српског патријарха изабран је на Мајској скупштини 1848. године. Рајачић је отварао многобројне школе, основао је патријаршијску библиотеку и штампарију.

Стеван Шупљикац

Из Кнежевине Србије је у помоћ пристигло око 8000 добровољаца под командом војводе **Стевана Петровића Книћанина**. У тешким биткама са Мађарима, од којих су најкрвавије биле оне код Беле Цркве и Сентомаша, који је касније због тога преименован у **Србобран**, Срби су некако успели да се одбране. Мађарске снаге су напослетку успеле да стекну предност. Српски добровољци су се под притиском Порте и аустријске владе повукли преко Саве и Дунава. Нови Сад, у то време највећи град у коме су Срби представљали већину, брутално је бомбардован топовима са тврђаве Петроварадин. У борбама са Мађарима погинуо је велики број Срба. Уз Први српски устанак, било је то сразмерно највеће страдање српског народа у XIX веку.

Мађарска револуција угушена је интервенцијом руске војске 1849. године. Аустрија није била спремна да Србима врати права која су уживали у ранијим столећима, а још мање да им додели територијалну аутономију. Ипак, настојала је да изађе у сусрет захтевима народа који је остао одан монархији, а истовремено да покуша да додатно ослаби положај Мађара. **Царским патентом** (одлуком) из **1849.** године образовано је **Војводство Србије и Тамишког Баната**. Међутим, српски захтеви овом одлуком нису задовољени. У саставу Војводства није била Србима насељена Војна граница (већи део Срема, област леве обале Саве и Дунава), док су му били прикључени део Бачке и већи део Баната. Тако Срби у Војводству нису били већинско становништво. Седиште је било у Темишвару, а не у Новом Саду, где је српски народ чинио већину. Титула војводе припала је цару, док је Војводством управљао аустријски генерал. У Аустрији тог времена био је поново успостављен стари начин централизоване царске власти, познат као Бахов апсолутизам, по тадашњем првом човеку аустријске владе. И такво српско војводство је 1860. године укинуто.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Мајска скупштина (мај 1848. године), одржана у Сремским Карловцима

Одломак из одлука:

- „...1. То право своје, и по томе је Његову Екселенцију господина Јосифа Рајачића, архиепископа и митрополита за патријарха српског, а господина Стефана Шупљикца, обрштара огулинске регименте, за војводу српског једнодушно наименовао и изабрао...
2. Српски народ за народ политично слободан и независан под домом аустријским и обштом круном угарском...
3. Срем с границом, Барања, Бачка с Бечејским дистриктом, и Шајкашким баталионом и Банат с границом и с дистриктом кикиндским за Србску Војводину прогласи.”

(Ђ. Даутовић, М. Мркић, Г. Марковић, Д. Маневски, прир.,
Историјски извори за штакмичење у седмом разреду основне школе, Београд, 2010)

Представници српског народа окупили су се следеће, **1861.** године, на **Благовештенском сабору**. Тражили су обједињавање српских земаља северно од Саве и Дунава у Српску Војводину, чијег би војводу бирали и Срби из Војне границе и Далмације. Влада у Бечу је одбила ове захтеве.

Бечки двор је са представницима Мађара потписао **Аустро-угарску нагодбу** 1867. године око преуређења Хабзбуршке монархије. На то је утицала потреба за подршком Мађара после пораза у рату са Пруском (1866). Нагодбом је успостављена двојна монархија: Аустро-Угарска. Овим договором гарантован је једнак положај мађарској влади у Будимпешти са оним који је имала влада у Бечу. Свако је управљао својим делом државе, а повезивали су их заједнички владар (аустријски цар је носио и титулу угарског краља), министарство финансија, спољних послова и рата и царинска унија. Аустро-Угарском нагодбом су многи народи у Царству остали незадовољни, а посебно Срби, јер је посебан положај Војне крајине био укинут.

Следеће, 1868. године, дошло је до Хрватско-угарске нагодбе. Овим споразумом призната су извесна права Хрвата у оквиру Угарске. Хрватска је добила самосталност у унутрашњој политици, црквеним пословима, школству и правосуђу. Остали послови били су заједнички. Нагодба је омогућила уједињење Хрватске и Славоније. Далмација је остала у саставу аустријског дела царевине. Када је 1881. године Војна крајина распуштена, њене територије ушле су у састав Хрватске.

Срби у Далмацији

Срби су у Далмацији (укључујући и Боку) почетком XIX века чинили скоро трећину укупног становништва. У време Млетачке републике и Хабзбуршке владавине, све до 1841, Срби су били насилно унијаћени. Наполеон је 1808. године дозволио слободно деловање православне цркве у Далмацији и избор њених епископа. У оквиру француске војске деловао је и батаљон српских добровољаца. У Далмацији су 1847. радиле 52 српске школе. Прва српска школа у Дубровнику отворена је 1830. године. Током Револуције из 1848. Срби у Далмацији захтевају верске и просветне слободе. У време буђења националног покрета српски покрет се солидарише са хрватским. Подржава захтеве за уједињење Далмације, Хрватске и Славоније (Троједнице). На изборима за Далматински сабор (парламент који је имао мала овлашћења) побеђује Народна странка, коју је подржавала већина и Срба и Хрвата. За председника Далматинског сабора изабран је српски књижевник и политичар Стефан Митров Љубиша. Српски и хрватски национални покрети у Далмацији разилазе се у време Велике источне кризе због тога што Народна странка подржава присаједињење Босне Аустро-угарској.

Стефан Стратимировић (1757–1836) био је водећа личност међу Србима у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII и почетком XIX века. Школовао се у родном Кулпину, затим у Бегечу, а гимназију је завршио у Новом Саду. Студирао је филозофију и право у Бечу и Будиму. Богословију је учио у Сремским Карловцима. Био је архимандрит манастира Крушедол и епископ будимски. На Темишварском сабору 1790. године изабран је за карловачког митрополита. Митрополит Стратимировић је велику пажњу посветио подизању просветних установа (Карловачка гимназија, Карловачка богословија, Гимназија у Новом Саду). Годинама је водио борбу против унијаћења Срба. Својим строгим ставом оштро се борио против језичке реформе Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Помагао је устаницима у Првом српском устанку.

Матица српска

Светозар Милетић

(1826–1901) – учесник бурних догађаја у време стварања Српске Војводине. Од 1861. године активан је као вођа либералне струје у српском националном покрету у Јужној Угарској. У то време био је градоначелник Новог Сада. Увео је српски језик као званичан језик у граду. Нешто касније оснива и Српско народно позориште. Милетић се налазио на челу популарне Српске народне слободоумне странке. Аустроугарске власти су Милетића 1876. године осудиле на шест година робије. Из затвора Милетић излази болестан и напушта политику. У време највеће Милетићеве популарности славни српски песник Јован Јовановић Змај поручио је српском народу: „Дигте децу из колевке да запамте његов лик!”

НАЦИОНАЛИЗАМ – друштвено-политички и културни покрет који се јавља у XIX веку као покрет грађанске класе зарад буђења националне свести, ослобођења, уједињења и стварања националне државе.

Матија Бан

Матица српска је научно, књижевно и културно друштво са седиштем у Новом Саду. Друштво је основано у Пешти 1826. године. Главни задатак му је био да од добровољних прилога штампа добре књиге. Још 1824. године почео је да излази књижевни часопис *Летопис Матице српске*, који излази и данас. Седиште удружења је 1864. премештено из Пеште у Нови Сад. Неколико деценија у XIX веку Матица је била велики противник и критичар језичке реформе Вука Стефановића Караџића. Матици је материјалну помоћ пружао и Текелијанум. Ову установу је основао српски племић Сава Текелија са циљем да помаже школовање српских ђака.

Срби у Војној крајини и Хрватској

Крајем XVIII века већину становништва Војне крајине чинили су Срби (42%) и православци (52%). Војна крајина није имала политичку самоуправу. У њој је сваки дванаести становник био војник, што је пет пута већи удео у укупном становништву него у остатку Хабзбуршке монархије. У Војној крајини није било феудализма – сељаци су били слободни. Како је слабила моћ Османског царства, разлог за постојање Војне крајине је нестао и она је припојена Хрватској и Славонији 1881. године.

Срби католици – Дубровник у XIX веку

Дубровачка Република никада није била у саставу средњовековне српске државе нити је признавала њену стварну власт. Становници Дубровника били су **католици**. Ипак, Дубровачка република настала је у окружењу српских средњовековних држава. Око њених граница, и у већини области које су временом постале део Дубровачке Републике, живели су Срби. Током времена у Дубровнику и Далмацији појавили су се Срби католичке вероисповести. **Срби католици** посебно су били активни у Дубровнику, где је **1890.** године **Српска странка у Приморју** успела да победи на општинским изборима.

Срба католика није било много, али су били изузетно утицајни. Међу њима су посебно остали упамћени: политичар **Матија Бан**, историчар **Медо Пуцић**, правник **Валтазар Богишић**, а пре свих њих **Руђер Бошковић**. Иако је до почетка XX века римокатоличка црква била спремна да прихвати посебност Срба католика, током XX века подстакнута је подела према којој су Хрвати – католици, а Срби – православци. Православна црква је заступала сличне ставове.

Срби католици нестали су у XX веку под притиском национализма, цркве и југословенске идеологије.

НАУЧИЛИ СМО

- Срби су доласком на простор Хабзбуршке монархије у неколико наврата остварили извештан број привилегија. Током XIX века број привилегија се смањило.
- У време револуције 1848. године Срби на Мајској скупштини, одржаној у Сремским Карловцима, проглашавају стварање Војводине Србске. За војводу је изабран пуковник Стеван Шупљикац, а карловачки митрополит Јосиф Рајачић је проглашен за српског патријарха.
- Србима у Хабзбуршкој монархији у време револуције 1848. стиже у помоћ одред добровољаца из Србије на челу са Стеваном Книћанином.
- Током револуције 1848. Срби су тражили остварење својих права од Угарског сабора, али су наишли на одбијање. Срби се зато окрећу бечком двору, у чије име ратују против Мађарске револуције.
- Одлуком бечког двора 1849. године проглашено је Војводство Србије и Тамишког Баната на челу са царем као војводом. Његовим стварањем Срби нису били задовољни јер нису чинили већинско становништво Војводства и њихови најважнији захтеви нису били испуњени.
- На Благовештенском сабору 1861. године Срби поново упућују захтев за стварањем Српске Војводине, али је и овог пута захтев одбијен.
- Хабзбуршка монархија је 1867. године са мађарским представницима потписала Аустро-угарску нагодбу, којом се мењало име државе у Аустро-Угарска и Мађари као народ добијају иста права каква су до тада имали само Немци.

ПИТАЊА

1. Наведи најважније одлуке Мајске скупштине, одржане у Сремским Карловцима 1848. године.
2. Опиши прилике у којима је настало Војводство Србије и Тамишког Баната.
3. Наведи одлуке Благовештенског сабора из 1861. године.
4. Објасни како је Хабзбуршка монархија преуређена склапањем Аустро-угарске нагодбе 1867. године.
5. Како је и зашто укинута Војна крајина?

ЗАДАТАК

Покушај да сазнаш нешто више о културном животу свога места или околине у прошлости. Нека ти у томе помогне посета музеју или другој културној институцији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Мајска скупштина 1848, Војводство Србије и Тамишког Баната 1849, Благовештенски сабор 1861, Аустро-угарска нагодба, Матица српска, Срби католици

30. Српски народ у Османском царству

Српски народ у Босни и Херцеговини

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Становништво у Босни и Херцеговини

Муслимани су живели у централним крајевима и на крајњем западу Босне, као и у долини Неретве, у Херцеговини. Срби су живели у областима на истоку и западу: у Подрињу, источној Херцеговини, у Сарајеву и околини, у Семберији, Посавини, Озрену и Босанској Крајини. Католици, хрватски народ, живели су углавном на западу Херцеговине, у централној Босни и у Посавини. Заједница Јевреја живела је у градовима.

Почетком XIX века у Босни и Херцеговини су живели **Срби** – православне вере, **Хрвати** – католици и **муслиманско становништво**, које је себе већином сматрало Турцима. У Босни и Херцеговини ни један од народа није био у претежној већини, али је православно становништво – српски народ – било изразито најбројније. Као и у осталим крајевима Османског царства, у Босни и Херцеговини су феудалну аристократију, администрацију и војску чинили муслимани. Муслиманско становништво било је у Босни и Херцеговини бројније него у другим крајевима Балкана, са изузетком територија данашње Албаније. Муслимани су живели углавном у градовима. Седиште **Босанског пашалука** било је прво у **Травнику**, а касније у **Сарајеву**.

Током XIX века у Босни и Херцеговини су непрекидно трајали немири и напетости. Српска револуција, стварање аутономне Кнежевине Србије и јачање Црне Горе будили су наде међу Србима из Босне и Херцеговине да ће се осамосталити од Османског царства. Српски устаници су ратовали против војски босанских бегова, који су покушавали да покоре Србију. Подриње је привремено било у саставу устаничке Србије. У Босанској Крајини је 1809. године избила краткотрајна **буна**, коју је предводио **Јово Јанчић**.

Српске буне и устанци избијали су и током наредних деценија. Ипак, Србија и Црна Гора нису биле у стању да их подрже, а Аустрија није била спремна да прихвати стварање уједињене српске државе. У низу устанака, који су избили између 1852. и 1862. године, најпознатији су били **устанци у Херцеговини** под вођством **Луке Вукаловића**. Устанак из 1857. године био је највећи. Лишен помоћи Црне Горе, устанак је напослетку пропао. Вукаловић се склонио у Русију.

Лука Вукаловић (1823–1873)

Рођен је у Херцеговини, где је у граду Требињу изучио пушкарски занат. Једно време је радио у Херцег Новом. У доба акције Омер-паше Латаса против Црне Горе враћа се у Херцеговину 1852. године, где је изабран за племенског главару и капетана. Када је Омер-паша наредио да се од херцеговачке раје одузме оружје, одмах су протестовали крајеви у којима је Вукаловић био главар. То је био разлог за избијање устанка 1852–1862. Међутим, устанак је пропао, а Лука Вукаловић је покушао поново подизање устанка 1865. Покушај је поново осуђен на пропаст. Након тога Лука Вукаловић напушта Херцеговину и сели се у Русију, где је и умро 1873. године

Велика источна криза започела је **1875.** године устанком у Херцеговини. Херцеговачки устанак, назван „**Невесињска пушка**“, по градићу у чијој је близини започео, проширио се ускоро на већи део Босне и Херцеговине. Устаници су обезбедили помоћ Црне Горе и кнеза Николе Петровића. Турска команда је у једном тренутку, да би добила на времену, започела преговоре са устаницима. Устаници су на преговорима захтевали смањење пореза, што су Турци одбили. Нешто касније устаницима је стигла помоћ и из Србије. У устанку је под лажним именом Петар Мркоњић учествовао и потоњи српски краљ Петар Карађорђевић.

Устаници нису успели да заузму веће градове Босне и Херцеговине. Босанскохерцеговачки устанак није био само национална, већ и социјална револуција. Зато устаници нису били у сукобу само са османским властима, већ и са моћним феудалцима – **беговима**. У рату су се тако нашли и са својим суседима муслиманима. Устанак је у малој мери захватио католике у Босни и Херцеговини. Аустроугарска и Русија онемогућиле су Србију да војно помогне устаницима. **Аустроугарска** је уз дозволу других Великих сила **1878.** године (одлука Берлинског конгреса) добила право да **окупира Босну и Херцеговину**. Упркос отпору муслимана и Срба аустроугарска војска је запосела Босну и Херцеговину, а са њом већи део **Новопазарског санџака**, стратешки важне области која је раздвајала Србију од Црне Горе.

Петар Карађорђевић 1875.

Хусеин-бег Градашчевић (Змај од Босне)

(1802–1832) – вођа покрета босанских муслимана против реформи које је започела Порта. Бранећи стари поредак, босански муслимани, а посебно бегови, постепено су почели да захтевају извесну самосталност од Цариграда. Упркос великој победи над султановом војском код Штимља (на југу данашње Србије – АП Косово и Метохија), војска босанских бегова је касније поражена у близини Сарајева. Градашчевић је пребегао у Аустрију, одатле у Београд и коначно у Цариград, где је умро под тајанственим околностима.

Турци, муслимани и Бошњаци

Босански муслимани већином су словенског порекла, делом су потекли из редова српског народа. Многи међу њима чували су успомену на своје претке, хришћане. Религија и повластице које су уживали онемогућавали су заједничку борбу за слободу Срба и словенских муслимана из Босне и Херцеговине или области јужно од граница Кнежевине Србије. Супротстављеност између православаца и муслимана продубљивала је и чињеница да су у Босни и Херцеговини Срби чинили чак 80% свих зависних сељака. Повлачење муслиманског становништва из Угарске, Црне Горе, делова Хрватске и Кнежевине Србије у Босну и Херцеговину донекле је изменило етнички карактер босанских муслимана и додатно их окренуло против хришћана. Босанско феудално племство – **беговат**, одупирало се реформама које је спроводила Порта. Тако је **Хусеин-бег Градашчевић**, познат као Змај од Босне, још 1831–1832. подигао муслимански устанак против централних власти у Цариграду.

Градашчевић је преговарао о савезу чак и са кнезом Милошем. Овај устанак се, као и сви наредни, завршио неуспехом. Другу велику побуну бегова и ага сломио је **1851.** енергични Омер-паша Латас. Када је 1856. под притиском Француске и Велике Британије проглашена законска равноправност муслимана и хришћана у Османском царству, она није успостављена и у Босни и Херцеговини.

Омер-паша Латас

(1806–1871) био је османски генерал. Рођен је у српској породици у близини Плашког (Војна Крајина) под именом Михајло Латас. Као младић напустио је аустријску војску и пребегао у Османско царство. У Цариграду постаје један од професора наследника османског престола. Постаје пуковник, па затим генерал османске војске. Прославио се гушењем устанака у Албанији, Курдистану и Босни и у Кримском рату. Са успехом ратује против Црне Горе.

Стара Србија

Током XIX века Срби су области у којима се некада простирала српска средњовековна држава називали – **Стара Србија**. Реч је о данашњем Косову и Метохији, деловима северне Македоније и старе Рашке.

Српски народ био је у овим областима често прогоњен. Посебно је то био случај на територији данашњег Косова и Метохије. Током XIX века муслиманско, пре свега арбанашко, становништво постало је већинско у овим крајевима. Арбанаси су се досељавали из сиромашних крајева северне Албаније. Муслиманско и арбанашко становништво селило се и са севера. Посебно после успостављања аутономије Кнежевине Србије 1830. и Другог српско-турског рата 1878. године.

Србија је тек у време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868) и Другог намесништва (1868–1872) почела да води **активну политику** према српском народу у Старој Србији. Отваране су **школе** и на разне начине је помагано хришћанско становништво. **Призренска богословија** основана је **1871.** године.

Српска војска је 1878. године успела да се пробије до манастира Грачанице, надомак Приштине. Ипак, Србија није успела да задржи ове области.

Призренска лига

У Призрену је **1878.** године основана **Призренска лига**. Био је то први политички знак националног буђења Арбанаса (Албанаца). Још увек одлучне да остану у саставу Османског царства, арбанашке вође су захтевале уједињење области у којима су живели Арбанаси. Захтевали су очување повластица за муслимане и успоставу аутономије.

После 1878. године, у наредне три деценије, са Косова и Метохије у Србију иселило се око 100 000 Срба, због насиља над њима и погоршања услова живота.

После пораза Османског царства у рату са Русијом, Србијом и Црном Гором, јануара 1878. године, међу Арбанасима који су живели на западу Балканског полуострва (данашња Албанија, северна Грчка – Епир – Македонија, Србија – Косово и Метохија – Црна Гора) започео је покрет који је тежио успостављању аутономије. Лига је окупила углавном конзервативне и богате арбанашке бегове. Вође лиге су желеле да очувају османске земље и одбране их од балканских држава, пре свега Србије и Црне Горе. Ипак, они још увек нису били сложни око степена аутономије и њене будуће организације. Берлински конгрес није прихватио захтеве Призренске лиге, а њен отпор централним властима сломила је османска војска.

Манастир Грачаница

НАУЧИЛИ СМО

- У XIX веку на простору Босанског пашалука живи већинско српско православно становништво, Хрвати католици, муслиманско становништво и Јевреји.
- Током XIX века српско становништво је често подизало буне и устанке против османске власти (Јанчићева буна, устанак Луке Вукаловића, „Невесињска пушка”).
- Устанке против централне турске власти подизало је, на простору Босанског пашалука, и муслиманско становништво под вођством беговата (устанак Хусеин-паше Градашчевића 1831–1832; устанак из 1851).
- На Берлинском конгресу 1878. године одлучено је да Аустроугарска добије привремено право да окупира територију Босне и Херцеговине.
- Територија Косова и Метохије, делови северне Македоније и старе Рашке чинили су простор некадашње Старе Србије.
- У другој половини XIX века српска држава започиње активнију политику према српском становништву на простору Старе Србије отварањем школа, оснивањем Призренске богословије.
- Српска војска је у време Српско-турског рата 1877–1878. године ушла на простор Старе Србије до Грачанице, али након Берлинског конгреса те територије нису ушле у састав Кнежевине Србије.
- Исте године (1878) у Призрену је основана арбанашка организација под називом Призренска лига. Основни циљ ове организације је био да албанско становништво остане у саставу Османског царства, као и да муслимански живаљ добије одговарајуће повластице. Касније се јавља идеја о аутономији за Албанце у оквиру Османског царства.

ПИТАЊА

- Опиши који народи и које религије су у XIX веку биле заступљене у Босни и Херцеговини.
- Наведи важније устанке које је српски народ подизао против турске власти у Босни и Херцеговини у XIX веку.
- Каква је била судбина Босне и Херцеговине после Берлинског конгреса 1878. године?
- Наведи највеће побуне босанског беговата против званичне турске власти у XIX веку.
- На који начин се Кнежевина Србија у XIX веку борила да побољша положај српског становништва у Старој Србији?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јанчићева буна,
устанак Луке
Вукаловића,
„Невесињска
пушка”, Стара
Србија, Призренска
богословија

ЗАДАТАК

Да ли је било буна против стране власти у твом крају током новог века?

Суседи

Мађари у Војводини

Јужна Угарска је опустела током османских похода у XVI и XVII веку. Када је хабзбуршка војска током Бечког рата (1683–1699) од Османског царства преотела земље северно од Саве и Дунава, на њих су се поред Срба доселили и Мађари, Немци, Словаци, Русини, Румуни... Почетак насељавања везује се за грофа Имра Чакија, који је после 1712. године на својим поседима у Бачкој насељавао Мађаре. Таласи насељавања, до краја XVIII века, везују се посебно за области на северу данашње Србије. Мађарски народ се посебно досељавао у Банат током осамдесетих и деведесетих година XIX века.

Мађари у Војводини су католичке и протестантске вероисповести. Католици су углавном долазили из области Задубавља, која се налази на западу данашње Мађарске, док су протестанти углавном из области Алфолд на истоку и југу. До 1918. године, у време када су имали политичку превласт у Угарској, број Мађара је стално растао. До 1910. постали су други народ по бројности у областима које чине данашњу Војводину.

Јевреји у Србији

У Србији је током XIX века живела заједница од неколико хиљада Јевреја. Јевреји су били политички организовани унутар своје заједнице и живели су у градовима, углавном у Београду. Кнез Милош је покушао да насели Јевреје и у унутрашњости. Овај план је, међутим, доживео неуспех. Народ се бунио, пре свега зато што су се неки од досељеника бавили позајмљивањем новца уз камату, што је у то време био изузетно непопуларан посао. Иако су 1853. правно изједначени сви грађани Србије, већ 1856. донесен је један закон којим су Јевреји-ма ограничена права. Овај закон је убрзо укинут. Први Јеврејин је изабран у Народну скупштину 1876. године. Јевреји су у Србији уживали нешто бољи положај него у већини других европских држава, али стање није било идеално.

Хрватска

Средњовековна Хрватска пала је под власт Угарске 1102. године. У прво време две државе су биле само у „персоналној унији” – дакле угарски краљ је владао Угарском и Хрватском. Хрватска у наредним

столећима све више губи своју самосталност. Далмација је 1409. године припала Млетачкој Републици, док су у XVI веку у Славонију упадале Османлије. Још се у време угарских краљева на челу Хрватске, као њихов изасланик, јавља бан. Већ од почетка XIV века угарски краљеви нису крунисани и за хрватске, већ су само потврђивани посебном дипломом. У XIV и XV веку јављају се и хрватске племићке породице. Пре свега Франкопани и Шубићи.

После Мохачке битке Хрватски сабор изабрао је 1527. године за краља Фердинанда I Хабзбурга. У наредним деценијама продор Османлија наводи Хрватски сабор да прихвати стварање Војне крајине, у којој је укинут феудализам.

За историју Хрватске током XVI века важне су успешна османска опсада Сигета и Битка код Сиска из 1592, када су поражене османске трупе из Босне. Велики утицај на будуће догађаје имала је завера Николе Зринског и Крсте Франкопана, која је пропала 1671. године. Завереници из Угарске и Хрватске покушали су да одвоје своје земље од Хабзбуршког царства. После откривања завере Зрински и Франкопан су погубљени.

Од XVI века Хрватска је сведена на малу територију на северу и западу данашње Хрватске.

После Бечког рата отклоњена је османска опасност. Прагматичном санкцијом из 1712. године хрватски сабор је признао право наслеђа женским члановима династије Хабзбурга. У првим деценијама XIX века започео је Хрватски народни препород. Илирска идеја подстиче обједињавање Јужних Словена, али већ средином XIX века долази до стварања два одвојена национална покрета. У време Револуције из 1848. године хрватске трупе под командом бана Јосипа Јелачића ратују против Мађарске револуције. У то време постојала је сарадња са Српском Војводином.

За модернизацију идеје „Хрватског државног права“ веома је важно дело Анте Старчевића, првог заговорника стварања независне Хрватске. Старчевић је негирао права и чак и постојање српског народа. Остале су познате његове тврдње да је целокупна историја српског народа у ствари историја Хрвата.

Тридесетих година XIX века јавља се Илирски покрет. Овај просветитељски покрет настао на традицијама Наполеонових Илирских провинција тежи народном препороду Хрвата, али проповеда и јединство са Србима. На илирски покрет значајан утицај има рад Вука Стефановића Караџића. Године 1867. Хрватски сабор је ипак признао српском народу политичку равноправност са хрватским. Следеће године дошло је до склапања Хрватско-угарске нагодбе, којом су призната извесна права Хрватске у оквирима Угарске. Нагодба је омогућила

уједињење Хрватске и Славоније, док је Далмација остала у саставу аустријског дела царевине. Војна Крајина је распуштена 1881. године.

„Ја не судим по застави људе,
Већ по срцу и поштењу свијетлом,
По образу и по дјелу дичном,
Који свом се одужише роду.
Мене име од браће не дијели,
Мене вјера од браће не дијели,
Већ ме с њима у љубави држи
Крв и језик и та жеља жарка
Да нам боља осване будућност.”

Владислав Вежић

Песник, припадник илирског покрета

Банатски Немци

Банат је после хабзбуршких победа над Турцима деценијама био пуст. Тек крајем XVIII века дозвољено је његово насељавање. Међу осталим народима у то време насељени су и Немци из разних немачких земаља – Алзаса и Лорена, Франконије, Палатината, Аустрије и Баварске. Ускоро су чинили знатан део становништва Баната. Услов хабзбуршких власти био је да немачки досељеници буду католици. Ови досељеници су својим знањем и навикама допринели развоју те области.

Пошто се значајан део банатских Немаца сврстао уз нацисте, то је довело до њиховог прогона и исељавања после Другог светског рата.

Грчка

После стицања независности 1832. године Краљевина Грчка је током деценија настојала да уједини земље у којима је живео грчки народ и изгради модерну државу. Први устав Краљевина је добила 1843. године. Први краљ, Ото Баварски, свргнут је шездесетих година. Заменио га је потомак данске краљевске породице – Ђорђе I. Грчка је била под заштитом Велике Британије, Француске и Русије. Упркос томе, у неколико прилика њени владари покушали су да ратују против Османског царства, али нису имали већег успеха, изузев мањих проширења на север. Грчки план националног уједињења познат је под називом „Велика идеја” и предвиђао је уједињење Грка у областима Балкана и Мале Азије, укључујући и Истанбул.

Грчка је у XIX веку била веома сиромашна. Крајем века суочила се са банкротом.

Рађање Румуније

Влашка и Молдавија, познате као Дунавске кнежевине, нису пале под непосредну османску власт у XV веку. Иако су османске трупе преко њихове територије продирале према Пољској и Русији, ове кнежевине задржале су унутрашњу самосталност. Почеком XVII века влашки војвода Михајло Храбри успео је привремено да обједини Влашку, Молдавију и Ердељ. Током XVIII века Порта почиње да на престоле Влашке и Молдавије доводи Грке, утицајне и богате становнике цариградског кварта Фанар – фанариоте. Фанариоти су углавном куповали своје положаје и народу су остали у злој успомени. У Влашкој 1821. избија устанак који није имао успеха. Током XIX века Влашка и Молдавија су често падале под руску власт. Влашка и Молдавија биле су једине балканске земље у којима је 1848. избила револуција. Једанаест година касније, 1859, оне су уз помоћ Француске уједињене. Настала је Кнежевина Румунија, чија је независност призната 1878. године. Дунавске кнежевине очувале су племство, па је у иностранству на студијама средином XIX века било чак 5000 студената из Влашке и Молдавије. Такође, очуван је и феудализам, па је последња сељачка буна избила у Румунији почетком XX века. У Румунији пре 1914. године није било политичких убиства. Румунија је у XIX и првој половини XX века била највећи европски произвођач нафте.

Манастир Молдовита, Румунија, XVI век

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. а) Заокружи тачан одговор.

Када је Црна Гора пала под турску власт?

- 1) 1459.
- 2) 1463.
- 3) 1492.
- 4) 1499.

б) Допуни реченице.

На простору Црне Горе живела су _____ окупљена око _____ . У њему је било седиште Православне митрополије. Владике су постепено поред духовне власти стицале и _____ власт.

в) Из које породице су се бирали цетињски митрополити?

г) Коју установу, вршиоца световне власти, Црна Гора добија у XVIII веку?

2. а) Наведи најважнија достигнућа која су успостављена у Црној Гори за време владавине Петра I Петровића Његоша.

б) Са ким из суседства је владика Петар I преговарао о могућој сарадњи за борбу против Турака?

в) Наведи најважније моменте унутрашње политике владике Петра II Петровића Његоша.

г) Први црногорски световни владар, кнез Данило, донео је 1855. године _____ по угледу на један из суседне земље.

3. Допуни реченицу.

Црна Гора је стекла _____ 1878. године, а кнез Никола Петровић се прогласио за _____ 1910. године.

4. а) Наведи захтеве које су Срби из Јужне Угарске изнели 1848. године:

1) Угарском сабору _____

2) Бечком двору на Мајској скупштини _____

б) Какав захтев су Срби упутили Бечком двору на Благовештенском сабору 1861. године? _____

5. а) Наведи који су народи живели у Босанском пашалуку.

б) Који су најважнији устанци Срба у Босни и Херцеговини у XIX веку?

в) Каква одлука је донета за Босну и Херцеговину на Берлинском конгресу?

6. Објасни појмове:

- беговат _____

- Аустро-угарска нагодба _____

- гвардија _____

- „Невесињска пушка” _____

- Војна Крајина _____

- „Стара Србија” _____

7. На ленти времена правилним редом унеси наведене догађаје:

- битке на Крусима и Мартинићима
- Мајска Скупштина
- укидање Војводства Србије и Тамишког Баната
- „Невесињска пушка”
- Благовештенски сабор
- Битка на Граховцу
- битке на Вучјем Долу и Фундини
- аустроугарска окупација Босне и Херцеговине

1800

1830

1860

1890

**РАЗМИШЉАЈ
КАО ИСТОРИЧАР**

- Образложи одговор на питање да ли се цео српски народ након Берлинског конгреса ослободио стране власти.
- Како је рад Вука Стефановића Караџића и илирског покрета код Хрвата доприносио стварању идеје југословенства?

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА САЗНАЈУ ВИШЕ...

Литература:

- Комедије Јована Стерије Поповића адаптиране у тв филм, нпр.: *Кир Јања*, тв драма из 1981. године, режија Дејан Мијач.
- Александар Фотић, прир., *Привајан живои у српским земљама у освић модерној доба*, Београд 2005.
- Ана Столић и Ненад Макуљевић, прир., *Привајан живои код Срба у девейнаесћом веку*, Београд 2007.
- Интернет стране:
<http://www.rastko.rs/>
<http://www.politikin-zabavnik.co.rs>
<http://www.staresrpskeslike.com/>
<http://www.maticasrpska.org.rs/>
<http://www.istorijskabiblioteka.com/sadrzaj:politicka-istorija>
<http://scc.digital.nb.rs/document/>
<http://www.etnografskimuzej.rs/>

РЕЧНИК ПОЈМОВА

А

Абдицирати – напустити престо.

Акча – турски сребрни новац.

Алијанса – савез.

Амнестија – опроштај, помиловање.

Апсолутизам – облик владавине код којег владарева власт није ограничена никаквим државним законима ни установама (неограничена власт једног човека).

Аутономија – политички или управно самостална територија или установа, самоуправа.

Б

Базар – пијаца, вашариште, на Истоку покривена пијаца.

Барок – уметничка и књижевна епоха у Европи од XVI до XVIII века; главне одлике су пренаглашено украшавање и китњаст стил.

Берат – званични документ који је издавао султан. Документ којим султан именује одређену личност на одређени положај; документ о наименовању.

Бифокалне наочаре – наочаре које омогућавају јасан вид на два растојања (на близину и на даљину).

Буџет – збир свих прихода једне државе током једне године.

В

Велика сила – држава која је војно и економски развијена и има бројно становништво и најчешће велику територију. Таква држава може да утиче на светску политику. Велике силе XIX века су: Русија, Велика Британија, Француска, Хабзбуршка монархија, а после уједињења и Немачка.

Велики везир – први царски министар (слично данашњем председнику владе, тј. премијеру).

Г

Гвардија – полицијско-судски орган у Црној Гори.

Геоцентрични систем – модел света где се у центру свемира налази Земља, а планете и сва остала небеска тела се крећу око ње.

Грађански рат – сукоб једног народа унутар једне државе услед подела које могу бити различите: верске, економске, националне, политичке.

Д

Дахија – вођа јаничара побуњених против султана.

Декларација – објава, изјава.

Декрет – одлука, решење, наредба.

Диван – царска влада.

Доксат – врста балкона.

Доктрина – учење о нечему.

Државни удар (преврат) – неуставна (незаконита) промена уређења државе.

Е

Егзархат – област којом управља патријаршијски намесник.

Експедиција – организовани истраживачки поход.

Енциклопедија – преглед знања из науке и уметности.

Епархија – црквена област која стоји под управом једног епископа или архиепископа.

Епидемија – велико ширење заразне болести.

И

Индустрија – скуп делатности које су посвећене серијској производњи робе.

Индустријализација – увођење, ширење индустрије, примена индустријских машина у производњи.

Инквизиција – црквени суд за проналажење и кажњавање отпадника од правог учења цркве.

Инкунабула (incunabulum – колевка, почетак свега) – назив за најстарије штампане књиге објављене у раздобљу од открића штампарске машине до 1501. године.

Исламизација – процес добровољног или принудног преласка у ислам.

Ј

Јаничар – професионални војник, припадник стајаће пешадије регрутован од покорених хришћана путем данка у крви.

Јурисдикција – надлежност.

Јуфка – лопта теста од које се развијају коре (за питу).

К

Кадидија – судија.

Калиф (арап. *наследник, изасланик*) – духовни и политички поглавар свих муслимана; титула коју су носили наследници пророка Мухамеда.

Караван – поворка путника, нарочито трговаца, која заједнички предузима путовање кроз пусте и дивље крајеве.

Кардинал – великодостојник католичке цркве, у хијерархији одмах након папе.

Кафтан – врста дугог капута или огртач широких рукава. Носили су их мушкарци. Разликовали су се по боји и шараме које су указивале ком друштвеном слоју припада власник.

Кнежина – самоуправна област у оквиру Смедеревског санџака, по величини слична данашњој општини.

Конзервативизам – тежња да се очувају старе, наслеђене, традиционалне вредности и постојеће стање.

Конфедерација – савез држава.

Корупција – подмићивање, поткупљивање.

Крвна освета – обичај да се сукоб две породице, братства или племена, започет убиством једног члана, наставља међусобним убијањем. Често траје годинама.

Л

Легитимизам – законитост.

Либералан – супротно од конзервативан; слободоуман, без мешања државе у друштвене односе.

Лорд – висока племићка титула у Енглеској.

М

Митрополија – црквена област која стоји под управом митрополита.

Митрополит – један од највиших чинова у православној цркви.

Монета – (ковани) новац; новчана јединица (валута) једне земље.

Мошти – посмртни остаци светитеља.

Н

Намесништво – људи који владају у име владара који је малолетан, болестан или на било који други начин спречен да обавља владарске дужности.

Нахија –

1. самоуправна област у оквиру Смедеревског санџака, по величини слична данашњем округу.
2. управна област у Османском царству на које су били подељени санџаци, сличне површине као данашње општине.

Национализам – друштвено-политички и културни покрет који се јавља у XIX веку као покрет грађанске класе зарад буђења националне свести, ослобођења, уједињења и стварања националне државе.

О

Одмазда – казнена мера.

П

Парламент – скупштина, скуп изабраних народних представника који одлучују о политици једне земље, доносе законе и одобравају трошкове државе (буџет).

Патролирати – обилазити терен ради надгледања.

Покатоличавање – превођење становништва у католичанство.

Р

Раја – радно становништво у Османском царству, које је имало обавезе према султану и спахијама. Махом су били хришћани.

Револуција – преврат, преокрет, нагло и насилно мењање постојећег стања.

Ренесансни човек – човек широких интересовања, свестран човек.

С

Санџак (тур. *засџава*) – војно-управна област у Османском царству којом управља санџакбег; више санџака чини беглербеглук.

Сатира – критика кроз хумор, указивање на недостатке (исмејавањем).

Спахија – турски феудалац, у војсци служи као коњаник; уживалац прихода са спахилука.

Т

Теологија – наука, учење о Богу.

Толеранција – трпељивост, спремност да се прихвате или макар поднесу другачија уверења, веровања, порекло.

Ћ

Ћерамида – врста црепа.

У

Улема – познаваоци ислама и верског права (шеријата).

Унијаћење – православно становништво присиљавано је да приступи црквеној организацији која је православна по имену, али је прихватила учење и првенство католичке цркве и папе као врховног поглавара.

Урођеници – староседеоци новооткривених континената.

Уставна монархија – држава у којој је власт монарха одређена и ограничена уставом.

Ф

Филозофија – наука о мудрости, љубав према мудрости.

Х

Харем – посебно одвојено одељење у муслиманској кући где бораве жене, а приступ мушкарцима је забрањен. Једини мушкарац који може посећивати харем је његов власник.

Хелиоцентрични систем – модел света где се у центру свемира налази Сунце, а око њега круже планете и сва остала небеска тела.

Хијерархија – поредак где је сваки нижи ранг подређен оном изнад.

Ц

Централизација – управљање земљом само из једног центра.

Ч

Чауш – помоћник, водич; нижи чин у османској војсци.

Ченгеле – куке.

Џ

Џелат – особа која извршава смртну казну.

Ш

Шеријатско право – исламско верско право. Засновано је на учењима које проповеда Мухамед и изведено је из *Курана* (свете књиге муслимана).